

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Kolostorok, monostorok nevei
Magyarországon a korai ómagyar korban
Szakdolgozat

Témavezető:

Dr. Hoffmann István

Készítette:

Kertész Zsófia

Magyar nyelv és irodalom szak – Néprajz szak

Debrecen, 2011

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés.....	3
1. A szakdolgozat elkészítésének körülményei	3
2. A szócikkek felépítése	4
II. A magyar egyházszervezet kialakulása.....	6
1. A püspökségek, egyházmegyék kialakulása.....	7
1.1. Az egyházszervezet kialakításának első szakasza	9
1.2. Az egyházszervezet kialakításának második szakasza	11
1.3. Az egyházszervezet kialakításának harmadik szakasza.....	13
1.4. A püspökségek, egyházmegyék megalakításának üteme	15
1.5. Egyházmegyék területi elrendezése, székhelyük megválasztása.....	15
1.6. Világi és egyházi közigazgatás kialakításának üteme	16
2. Az egyházszervezet kisebb közigazgatási egységeinek kialakulása.....	17
2.1. Plébániahálózat, káptalanok, székeskáptalanok, társaskáptalanok megalakulása.....	17
2.2. A kolostorok, monostorok alapítása, alapítói, jogviszonyok, betöltött funkciók	19
2.3. A kolostorok, monostorok szerepe és földrajzi elhelyezkedése közötti kapcsolat	21
2.4. Hiteleshelyi tevékenység	23
3. Kiváltságos kolostorok, monostorok az ómagyar kori Magyarországon	24
3.1. Pannonhalma.....	24
4. Latin, nyugati szerzetesrendek kolostor-, monostoralapításai Magyarországon	26
4.1. Koldulórendek	28
4.2. Remete rendek	29
5. Görög rítusú kolostorok, monostor alapítások Magyarországon.....	30
III. Az egyházi helységnevek tipizálása	35
IV. Adattár	39
V. Összegzés.....	76
VI. Irodalomjegyzék	81

I. Bevezetés

1. A szakdolgozat elkészítésének körülményei

Szakdolgozatom témája a magyarországi kolostorok monostorok neveinek névtani vizsgálata Magyarországon a korai ómagyar korban. A névanyag Abaúj–Csongrád vármegye monostoros helyneveit tartalmazza. Fő célom az volt, hogy megállapítsam a monostor, kolostornevek településnevekre gyakorolt hatását.

Mostani munkámnak záródolgozati előzménye van, melyben a kutatott névanyagot több forrásból állítottam össze. Elsődleges forrásom a Korai magyar helynévszótár Abaúj–Csongrád vármegyét összefoglaló része, KISS LAJOS: *Földrajzi etimológiai szótára I–II.* (Bp. 1997) és MEZŐ ANDRÁS: *A templomcím a magyar helységnevekben* (Bp. 1996.) című munkája volt. Elkészítése során megismerkedtem a helynevek elemzésének elméleti és gyakorlati kérdéseivel, s mivel a témám érdekes és kevésbé kutatottnak tartható, úgy gondoltam, érdemes lenne tovább gyűjteni az adatokat, és kibővíteni szakdolgozat formájában.

Szakdolgozatom alapja tehát a helynevek vizsgálata. A helynévtörténet a 20. századi magyar nyelvtudomány történeti érdekű részterületeinek egyike, mely sajátos szempontjai, módszertani eljárásai és kategóriarendszere alapján már-már önálló tudományág, a névtan vagy névkutatás egyik ága. A hazai tudományosság a helynevek köréből is kitüntetett figyelemben részesítette a településneveket, sőt éppen ezek etimológiai-magyarító vizsgálata, névszerkezeti-tipológiai elemzése, kronológiai és időrendi sajátosságaik feltárása alapozta meg szilárdan a magyar névkutatás tudományos jelentőségét véli. (MEZŐ 1996: 21). A helynevek egyik érdekes, bár kutatott és feldolgozott részét képezik az úgynevezett egyházi helységnevek. Az egyházi helységnevek meghatározását és tipizálási lehetőségeit szakdolgozatomban külön fejezetben tárgyalom. A partocíniumi helységnevek helyét a magyar helynevek rendszerében MEZŐ ANDRÁS jelölte ki munkájában, hiszen a nevek belső kapcsolatait, az altípusok egymáshoz való viszonyát és más helységnévtípusokkal való összefüggéseit egyaránt láttatni tudja. (vö. HOFFMANN 1999: 66–70).

Szakedolgozatomban a már rendelkezésre álló névanyagot bővítettem és egészítettem ki GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* (Bp. 1963) című munkájával. A dolgozat tartalmazza az összes olyan településnek a nevét, amelyen GYÖRFFY adatai szerint kolostor vagy monostor működött. Ezt az anyagot bővítettem ki az adott névállományra vonatkozóan F. ROMHÁNYI BEATRIX munkájának (*Kolostorok, társaskáptalanok a középkori Magyarországon* Bp. 2000) bővebb történeti adataival. Nagy segítségemre volt még RÁCZ ANITA: *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti–etimológiai szótára* (Debrecen, 2001), és PÓCZOS RITA: *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése* (Debrecen, 2001). Az etimológiai elemzést a FNESZ.- t alapul véve készítettem el.

Témám tehát a kolostorok, monostorok neveinek névtani vizsgálata, mely szorosan összefügg az egyházi helységnevekkel, a patrocíniumi helynevekkel. Így MEZŐ ANDRÁS: *Templomcím a magyar helységnevekben (11-15. század)* (Bp. 1996.) című munkáját nemcsak záródolgozatomhoz hanem szakdolgozatom elkészítéséhez is eredményesen tudtam használni, hiszen minden forrásánál közli az általa vizsgált településeken lévő kápolnák, monostorok, kolostorok és templomok titulusait. Ezenkívül a monostor, kolostor szentjének és névadójának bemutatását is e mű alapján végzem el.

A téma megkívánta, hogy külön fejezetben foglalkozzak az egyházszervezet kialakulásának magyarországi jellegzetességeivel: az egyházmegyék kialakulásának sorrendjével, fő adataival és az egyházszervezet kisebb egységeinek taglalásával, külön hangsúlyt fektetve a monostorok, kolostorok kialakulásával, jogviszonyaival, rendi hovatartozásával, területi elhelyezkedésével kapcsolatos kérdésekre.

A szakdolgozatom legnagyobb részét a már említett névanyag képezi szócikkszerű feldolgozásban. Utolsó részként a kapott eredmények összefoglalásaként a névadatok típusokba rendezését és ennek magyarázatát közlöm.

2. A szócikkek felépítése

Minden szócikk négy bekezdésből áll. Az első bekezdés tartalmazza címszót vastagon szedve, utána a vármegye megnevezése szerepel, ahol a kérdéses monostor áll.

Ezt követi a névadat első előfordulásának dátuma, majd a további névadatok, hogy az adatolás gazdagságát is némileg érzékeltessem. Nem adtam meg minden ismert adatot, igyekeztem a változó névadatokat megjeleníteni, ahol nem változik a név, ott is megadtam azonban több adatot. Mivel azonban a névben beállt változásokra voltam kíváncsi, több adatot is lejegyeztem. Az adatokat GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* (Bp, 1963.) című munkájából jegyeztem le.

A második bekezdésben a monostorra vonatkozó legfontosabb adatokat írtam le, a monostor rendi hovatartozását, jogviszonyát, keletkezésének idejét és körülményeit, szentjét, fennállásának végét. Ezekben GYÖRFFY előbb említett munkájára és ROMHÁNYI BEATRIX: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon* (Bp, 2000.) című művére támaszkodtam. Ahol több kolostor is működött a településen, ott külön sorban, a) b) c) megjelöléssel mutatom be őket. Ezután következik a település lokalizációja.

A harmadik bekezdésben szó esik arról, hogy milyen lexémákból jött létre a név, milyen morféma-kapcsolódnak hozzá, azaz mi jellemzi lexikális-morfológiai felépítésüket. Ezekben az elemzésekben KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* (Bp., 1997.) munkát vettem alapul.

A negyedik bekezdésben mutatom be azt, hogy a kolostor és az adott település neve milyen viszonyban van egymással, különösképpen kiemelve azt, hogy a monostor, kolostor neve milyen hatást gyakorolt a település nevére.

A partocíniumi neveknél az ilyen természetű információk az ötödik bekezdésben szerepelnek, mivel megelőzi őket a szentnévnek a bemutatása, és jellemzése MEZŐ munkája alapján.

Végül szakdolgozatom zárásaként összegzést adok, melyben a névadatok típusokba való rendezését és ennek magyarázatát végzem el.

II. A magyar egyházszervezet kialakulása

Az első ezredforduló rendszerváltásának kétségkívül legfontosabb kifejezője Magyarországon a kereszténység elterjedése és az egyházszervezet kialakulása volt. A Kárpát-medence magyarságának körében a kereszténység térítése a 10. század közepén indult meg. Először a keleti, más néven bizánci rítusú kereszténység kezdte meg a működését. 950 körül a Kárpát-medence keleti felében, az Észak-Erdélyben és a Felső-Tisza vidékén elhelyezkedő törzs vezére, Gyula Bizáncban megkeresztelkedett, és számára a konstantinápolyi pátriárka a bizánci császár jóváhagyásával egy Hierotheosz nevű papot Magyarország püspökévé szentelt. Azonban a bizánci missziós püspök csak a Gyula vezette törzs területén működött.

A nyugati vagy latin kereszténység irányából a térítés egy 963-as sikertelen kísérlet után 971-972-ben indult meg. Az első latin keresztény szerzetesek Géza fejedelem hívására jöttek be az országba. A 970-es évek elejétől mindkét rítusú kereszténység elkezdte missziós tevékenységét, de a lendületes kezdés után visszaesés figyelhető meg. Géza fejedelem uralkodásának vége felé felismerte, hogy a magyarság helyzetének megszilárdítása érdekében a Kárpát-medencében szükség van a latin kereszténység felvételére, és ezzel együtt baráti kapcsolatok kialakítására a szomszédos népekkel. Az új kapcsolatrendszer dinasztikus kötelek meglétét is megkívánta, így fiát, Vajkot a Német Birodalom délkeleti részén lévő Bajor Hercegség hercegnőjével, Gizellával szándékozta összeházasítani. Ahhoz azonban, hogy fia elnyerje Gizella kezét, komoly ígéreteket kellett tennie a misszió támogatására, az egyházszervezet kialakítására, hogy ezzel megnyerje a bajor papság szerepvállalását.

A házasság korszakos jelentőségű lett a középkori magyar állam és az egyházszervezet kialakításában. A Gizellával érkező bajor klerikusok és szerzetesek biztosították az egyházszervező munkálatok személyi bázisát. A házassághoz szorosan kapcsolódott a pannonhalmi apátság megalapítása. Az ország szuverenitása érdekében azonban fontos volt a német birodalmi egyháztól való önálló magyar egyházszervezet kialakításának lehetősége. István egy önálló érseki tartományba kívánta szervezni a kialakuló magyar egyházszervezetet. (KOSZTA 1996: 105–108) A cél megvalósítását az ezredforduló kedvező politikai helyzete is elősegítette. (KOSZTA 1988: 170).

Magyarország jövője, a magyar egyház megszervezésének és vele összefüggésben Szent István királyi címének kérdése az 1001. január 13-án a császár és II. Szilveszter pápa elnöklete alatt a római S. Maria in Pallara kolostorban tartott zsinaton dőlt el. A zsinat engedélyt adott Szent Istvánnak az esztergomi érsekség megalapítására és további – vélhetőleg pontosan meg nem jelölt területeken – az érsek alá tartozó püspökségek létrehozására.

Az egyházszervezet kialakításához a koncepciót egy 9. századbéli pseudoi-isidori joggyűjteményből merítették, mely megfogalmazta, hogy egy független ország, melynek élén egy király áll, egy egyházi tartományt alkot, amely 10-12 püspökségre oszlik. Ezt követte minden bizonnyal Szent István király. (KOSZTA 1996: 107–108).

1. A püspökségek, egyházmegyék kialakulása

Szent István nevéhez legalább nyolc egyházmegye létesítése köthető. (KRISTÓ 2003: 63). A létrejövő egyházmegyék időrendi kialakulására és az alapítók nevét illetően több elképzelés létezik. A következőkben az egyházmegyék kialakulását veszem sorra.

Ennek az időben hosszan elnyúló folyamatnak az első állomása a veszprémi püspökség alapítása volt, ez nem tartozik István alapításai közé, azonban, az egyházszervezet kialakításának későbbi menetében nagy befolyással bírt. (KOSZTA 1988: 175). Számos kutató osztja azt az elképzelést, miszerint az alapítás ideje Géza fejedelem uralkodásának idejére esik. Azonban a pontosabb időpontban eltérnek a vélemények.

Az első elképzelés, amelyre dolgozatomban kitérek, a püspökség alapítását a 963-as esztendőre, azaz Géza fejedelem uralkodásának idejére teszi. Nemcsak azt állítja, hogy megalapították, hanem azt is, hogy megkezdte működését. Ezt az állítást a következők bizonyítják: 1. Thietmaru merseburgi püspök jegyezte fel Géza fejedelemről, hogy a püspöke (*antistes suus*) szemére vetette, hogy a hamis isteneknek is áldozik. 2. A pannonhalmi alapítólevélben maga Szent István mondja el, hogy Domonkos érsek úr jelenlétében tette meg fogadalmát Szent Mártonnak, hogy Koppány felett aratott győzelme esetén tizedet ad az apátságnak. Domonkos tehát már négy évvel a pallium átvétele, az érsekség és a tíz püspökség megalapítása előtt magyar püspök

volt. A forrásokban tehát 963 és 1001 között több alkalommal szerepel a magyar térítő püspökség. (PÜSPÖKI NAGY 1988: 68).

Későbbi alapítást feltételez egy IV. László idejéből fennmaradt diploma. Ez a forrás világosan kimondja, hogy Veszprém volt az első magyar püspökség. A diploma alapján számos kutató a 990 és 997 közé teszi alapítását. (KOSZTA 1988: 174).

A harmadik elképzelés, melyre itt kitérek, még későbbi alapítást vet fel, és az alapító kilétét sem Géza fejedelemben látja. Ezt az elképzelést a nagyobbik István-legenda és egy 1232-es oklevél támasztja alá. E források szerint az egyházmegyét Gizella királyné alapította. Mivel az 1002-ben kiadott pannonhalmi oklevél szerint Koppány lázadása idején (997) még nem voltak püspökségek az országban, s így, ha hiszünk ez interpoláltan ránk maradt szövegnek, akkor a püspökség alapítása 997 és 1000 közötti időre esik, és a Gizellával érkező bajor papok munkáját kell látnunk benne. (KOSZTA 1988: 176). Területi kiterjedése is alátámasztja a veszprémi egyházmegye koraiságát és elsőrendűségét. Az egyházmegye elfoglalta a Dunántúl nagy részét az esztergomi érsekség elől. (KOSZTA 1988: 177–178).

Kétséget kizáróan megállapíthatjuk ezek alapján, hogy Veszprémben volt az első püspökség, amely megalakult, és e város lett a központja az itt elsőként létrejövő egyházmegyének. Hogy azonban ebben a kérdésben, mely időpontot tekintsük mérvadónak és kinek a nevéhez kössük az alapítást, az okleveleken, diplomákon kívül más információk is hasznosak lehetnek. A Gizellához köthető alapítási elképzelést például kétségbe vonja a következő lényeges információ. Ismeretes, hogy az egyházmegyét Szent Mihály arkangyal oltalmába ajánlották. Szent Mihály tiszteletét a latin kereszténység is ismerte, de a bajorok e kultuszt nem ápolták, azonban a bizánci kereszténység területén közkedvelt volt. Így a patrónusból inkább a keleti rítus szerint megkeresztelt Gézára és Saroltra lehet következtetni mint alapítókra. Az is alátámasztja ezt az elképzelést, hogy az egyházmegye központja eredetileg frank erősség volt, mely az Árpádok egyik központja lett a honfoglalást követően. Sarolt fejedelemszöveg itt tartotta udvarát. Az ő hatására a keleti kereszténység eresztett gyökeret. Ismeretes híradásból, hogy itt felépült a fejedelemszöveg idejében egy bazilika kolostor és a Szent György kápolna a székesegyház szomszédságában. Régészeti kutatások is megerősítik ezt a híradást és bebizonyították, hogy a rotunda a székesegyháznál korábbi, a 10. század második felében épült. (KOSZTA 1988: 177).

Azonban nincs egyetlen olyan, teljességgel megbízható forrás sem, amelyből megállapíthatnánk, hogy ezek közül az elképzelések közül melyiket tartjuk igaznak.

Bárki is volt a veszprémi püspökség alapítója, az Árpád-kor folyamán szoros kapcsolatban volt a királynéval. Ha az uralkodónak és feleségének koronázása nem egyszerre történt, akkor csak a veszprémi főpap koronázhatta meg a királynét, akinek legtöbbször a kancelláriáját is ő irányította. (KOSZTA 1988: 178).

Kétséget kizáróan megállapíthatjuk ezek alapján, hogy Veszprém volt az első püspökség, amely megalakult, és e város lett a központja az itt elsőként megalakuló egyházmegyének.

1.1. Az egyházszervezet kialakításának első szakasza

A Szent Istvánnal kezdődő tudatos egyházszervezés királlyá való felkenését követően megkezdődött, és elkezdődött a püspökségek alapításának első szakasza.

1001 legelejen a koronázással összefüggésben történt meg az esztergomi érsekség megalapítása. Györffy György szerint 1001 áprilisában történhetett meg az érsekség alapítólevelének kiállítása vagy megerősítése. Az egyházmegye védőszentje – a hazánkba költözött tanítványainak kezdeményezésére – a 997-ben vértanúságot szenvedett Adalbert lett. (KOSZTA 1988: 178–179).

Területi elhelyezkedéséről megemlíthető, hogy a korábbi alapítású veszprémi püspökség a Dunántúlról szinte teljesen kiszorította az érseki főegyházmegyét. Így az esztergomi püspökség joghatósága a Felvidék nyugati és középső részére terjedt ki. A Duna jobb partján csak a székváros tartozott az érsekséghez. (KOSZTA 1996: 107).

A már említett kánonjog szerint az érseki provincia felállításához Szent István királynak elég volt kialakítania négy egyházmegyét. Mivel egy, a veszprémi, a legkorábbi egyházmegyeként már működött 1001-ben, az esztergomi érsekség mellett legalább még három püspökségnek a működését vagy közeli kialakítását vették tervbe. Kézenfekvő volt, hogy Nyugat-Magyarországon hozzanak létre egy újabb püspökséget, azon a területen, amely már a 10. században az Árpádok fennhatósága alá került. Győr látszott erre a legalkalmasabb helynek, mivel területi fekvése ideálissá tette ennek a posztnak a betöltésére. Győr az Esztergomot Regensburggal összekötő Duna

menti útvonal mellett feküdt. A Bajorországból érkezők így mielőtt a király székvárosába, Esztergomba érkeztek volna, áthaladtak egy püspökségi központon, így saját maguk megtapasztalhatták, hogy nemcsak az uralkodó közvetlen közelében vert gyökeret a kereszténység. (KOSZTA 1996: 108). Védőszentjéül Szűz Máriát választották, és a nyugat-dunántúli vármegyék tartoztak az egyházmegyébe. Alapítási idejét Kristó Gyula 1000-1001. körülre teszi, ám csak az biztos, hogy 1009 előtt történt, mert ebben az évben a győri várban állítják ki Azo pápai legátus előtt a pécsi püspökség alapítólevelét. (KOSZTA 1988: 182).

A győri püspökség alapításával tovább erősödött az uralkodó befolyása a Magyarországot a birodalommal összekötő út mentén. (KOSZTA 1996: 108).

Az istváni egyházszervezet első keletmagyarországi egyházmegyéje, az erdélyi, az államszervező harcok eredményeként jött létre. (KOSZTA 1988: 180). Az érsekség megszervezésével egy időben tervezhette meg a Gyula vezette törzs területén. István bízott abban, hogy a vele édesanyja, Sarolt révén rokonságban álló törzsfő nem gördít akadályt a kánonjog megkívánta negyedik püspökség létrehozásával szemben. Azonban Gyula nem támogatta az uralkodó terveit. István így fegyveres erővel volt kénytelen kikényszerítenie akaratát, és 1003-ban legyőzte Gyulát. E győzelem után már nem volt akadálya az egyházmegye megalapításának. Az alapítást az 1003-as esztendő körülre tehetjük. Kezdetben területe a Gyula-törzs szállásterületére, Erdély középső és északi részére, valamint a Felső-Tisza-vidék egy részére terjedt ki. A püspökség első székhelye ismeretlen, talán a területen leghamarabb megszerveződő Doboka megye központjába, Dobokavárba helyezhetjük. A püspökség végleges központja Gyulafehérvár lett, de csak a 11. század második felében Szent László uralkodása alatt szerveződött meg. Az erdélyi egyházmegye abban is különbözött a többi magyar püspökségtől, hogy nevét nem székvárosáról, hanem területéről kapta. Vélhetően a 950 körül létrejött és a latin rítusú egyházmegye felállításáig működő bizánci missziós püspökség emléke őrződött meg nevében, amelyhez a korai központválasztás is hozzájárult. (KOSZTA 1996: 109).

A püspökségi szervezet kialakításának első szakasza ezzel lezárult. Azonban felmerül a kérdés, hogy miért Esztergomot választották ki az érsek központjává, s miért nem a már működő veszprémi püspökséget állították a magyar egyháztartomány élé-

re. A válasz talán abban keresendő, hogy mint már korábban volt róla említés, Veszprém a királyné, Esztergom pedig a király székhelye volt. Szent István saját hatalmi központját kívánta a magyar egyházszervezet fejevé tenni. (KOSZTA 1996: 110).

Ezzel a döntésével is hangsúlyozta, hogy ő mint király, mind a világi, mind az egyházi hatalom feje és vezetője.

1.2. Az egyházszervezet kialakításának második szakasza

Az egyházszervezet kialakításának második szakaszához köthetők az 1009-es esztendővel kezdődő püspökségalapítások. Ez az újabb püspökségalapítási hullám hozzájárult az egyházmegyei igazgatás gyors kiépüléséhez. A második szakaszban jött létre a pécsi, a kalocsai és az egri egyházmegye, mindhárom 1009-ben vagy e tájt. (KRISTÓ 2003: 63).

1009-ben Győrben egy zsinatszerű gyűlésen alapították meg a pécsi püspökséget, és adták ki határleíró oklevelét. Az eseményen jelen volt Azo pápai legátus, így arra lehet következtetni, hogy nemcsak egy egyházmegye kialakításáról döntöttek, hanem jóval nagyobb terület egyházi szervezetének kialakítása is napirenden volt. (KOSZTA 1996: 111). A pécsi püspökség az egyetlen Szent István által felállított egyházmegye, amelynek alapítólevele, ha interpolálva is, de fennmaradt. (KOSZTA 1988: 183). Létrehozását nehezítette a Duna déli szakaszán élő fekete magyarok szembehelyezkedése a latin kereszténységgel. Csak a felettük aratott győzelem és térítés után kezdhette el Szent István megszervezni itt az újabb egyházmegyét. Tehát ez újabb egyházmegye felállítása szintén az államszervező harcok egyik állomásához köthető, (KOSZTA 1996: 111). hasonlóan az erdélyi egyházmegye felállításához. Védőszentje Szent Péter apostol. Székhelyének kiválasztásánál nagy szerepet játszottak Pécs egyházi hagyományai, hiszen álltak még azok a római kori templomok, melyeket a 9. században újra használatba vettek.

Az alapítólevél leírta határait, Pécs főpapjának joghatósága alá tartozott így a Dél-Dunántúl, továbbá a Drávántúl egy része és a Szerémség nyugati fele, (KOSZTA 1996: 109). és még a későbbi Tolna, Baranya, Pozsega, Valkó megye. Azonban területe dél felé, a zágrábi püspökség alapításáig nem volt pontosan meghatározva. (KOSZTA 1988: 184).

A pécsi püspökséggel egy időben történt a kalocsai egyházmegye megszervezése, melyet a két egyházmegye összetartozó patrocíniumai (Pécs – Szent Péter, Kalocsa – Szent Pál) mellett az is mutat, hogy a pécsi határleíró oklevél pontosan elhatárolta a pécsi püspökség területét Kalocsa irányába. (KOSZTA 1996: 110). Védőszentjének Szent Pál apostolt választották. (KOSZTA 1988: 184).

A kalocsai egyházmegye jogállása 11. századi egyháztörténelmünk talán legproblematisabb kérdése. A kereszténnyé lett országok korai egyházi igazgatására legfeljebb egy érsekség jellemző. Ezzel szemben Magyarországon a 11. század közepére Esztergom mellett Kalocsai is megkapta ezt a rangot. Ez pedig azt jelentette, hogy látszólag két egyházmegyetartomány jött létre. Ez pedig teljességgel ellentmondani látszik a pseudo-isidori gyűjteményben megfogalmazott és Szent István papi tanácsadói által követett koncepciónak. Azonban a 12. század második feléig a magyar közigazgatásban nincs nyoma kalocsai érseki provinciának. Kalocsa érseki címe és püspöki joghatósága közötti ellentmondást azonban fel lehet oldani a bizánci egyházjogban meglévő autokefal érsekségi intézménnyel. Az autokefal érsekek lényegében tituláris, címzetes érsekek voltak, rendelkeztek bizonyos kiváltságokkal, azonban nem volt külön érseki tartományuk.

Szent István a kalocsai püspökség élére a már korábbi érseki ranggal rendelkező Asztrikot állította. Asztriknak nagy szerepe volt a korona elnyerésében és a független magyar egyházszervezet engedélyezésében. Nagy presztízs- és rangvesztésnek tekintette volna, ha érseki címe ellenére egy püspökség élére kerül. Ezért a bizánci autokefal érsekségek adta példa alapján tiszteletbeli, címzetes érsekséggé tették az új egyházmegyét. Kalocsa főpapja érseki reprezentációt gyakorolhatott, de ténylegesen csak püspöki joghatósággal rendelkezett, így nem sértették meg az egy érseki tartomány koncepcióját sem. Kalocsa a 12. század közepétől lett teljes jogú érsekséggé, és ekkor alakították ki Esztergomtól elkülönített érseki tartományát. (KOSZTA 1996: 110). Az egri püspökség alapítása is a szervezet kialakításának második, 1009 körüli időre tehető szakaszához tartozik. Az új egyházmegye megszervezését a nádorispánná lett Aba Sámuel kabar törzsfő és Szent István hugának 1005 és 1010 közé helyezhető házasságával lehet kapcsolatba hozni. Valószínűsíthető, hogy a törzsfő csak úgy kaphatott István családjából feleséget, ha engedélyezi és segíti a keresztény missziót és az egyházszervezet kiépítését törzsi területén. (KOSZTA 1996: 110). Patrónusául

Szent János evangélistát választották. Területe a kabar szállásokon túl az ország északkeleti részére terjedt ki, de a bihari püspökség létrehozását megelőzően joghatósága az Alföld déli részéig, Ajtony territóriumának határáig ért. (KOSZTA 1988: 185) Ennek emlékét az egész középkoron át megőrizte az Egerhez tartozó pankotai főesperesség, mely beékelődött a bihari és csanádi egyházmegyék közé. (KOSZTA 1996: 111).

A magyar egyházi közigazgatás, legalábbis a püspökségek szintjén nagyon gyors ütemben épült ki. Szent István a koronázás utáni egy évtizedben kialakította a nyugati országrész egyházi igazgatását (esztergomi, pécsi, győri, kalocsai, egri püspökségek), és a Dunától keletre is eredményeket ért el (erdélyi egyházmegye). A sikerek ellenére azonban a szervezet továbbépítésében megtorpanás figyelhető meg, két évtized múlva láthatunk csak új eredményeket. (KOSZTA 1996: 110). Az újonnan létrejött Szent Istvánhoz köthető egyházmegyéket, és az ő munkáját folytató, a trónon őt követő királyok alapította új püspökségeket, és egyházmegyéket a magyar egyházszervezet harmadik szakaszába sorolhatjuk.

1.3. Az egyházszervezet kialakításának harmadik szakasza

Az utolsó kétségkívül Szent Istvánhoz köthető egyházmegye a csanádi. Röviddel Ajtony leverése után 1030-ban jött létre. Az egyházmegye megszervezésének körülményeiről és Szeged tágabb környékének krisztianizációjáról a fennmaradt nagyobb Gellért-legendából biztosnak mondható információink vannak. Maros vidékére nem Istvánnal jutott el a kereszténység. A terület korábbi ura, Ajtony a keleti kereszténység szerint volt megkeresztelve, és székvárosában Marosvárott Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt bazilita, bizánci rítusú szerzetesek lakta monostort is alapított. A legyőzött vezér korábbi uralmi területén jött létre az egyházmegye, a Körös-Maros-köztől délre, a Tisza és az Al-Duna határolta területen. A győztes vezér után Csanádnak nevezték át a várost, és az egyházmegyét is csanádi egyházmegye néven találhatjuk meg. A püspökség élére a velencei származású Szent Gellértet állította Szent István király. (KOSZTA 1996: 110).

Szent Istvánhoz köti számos szakirodalom a váci és a bihari püspökség alapítását is. Azonban ezt számos forrás kétségbe vonja. A váci egyház alapítását egy 14. századi krónika Géza herceg csodás látomásával hozza kapcsolatba. A szöveg azonban – talán szándékosan – nem mondja meg világosan, hogy a herceg püspökséget, vagy csak székesegyházat hozott-e létre. Újabb szakirodalmakban felmerül Péter király is alapítóként. Annyi bizonyos, hogy az egyházmegye 1075-ben már létezett, mert a garamszentbenedeki oklevél említi határait. E késői említés ellenére is Szent István kései alapításának szokás emlegetni. (KOSZTA 1996: 110–111).

Területével kapcsolatban több kérdés is felmerül, az egyik, hogy területe eredendően melyik egyházmegyébe is tartozott. Számba vehető az esztergomi és a kalocsai érsekség, a veszprémi és az egri püspökség. Ebben a kérdésben adatok hiánya miatt nem lehet teljes bizonyossággal dönteni. Kristó Gyula azt a feltételezést tartja a legkevésbé valószínűleg, amely szerint a veszprémi egyházmegye a 11. század elején átnyúlt a Dunán. Leginkább valószínűnek pedig azt tartja, hogy a váci püspökség területén kezdetben az egri püspökség volt. (KRISTÓ 2003: 66).

A bihari egyházmegye esetében is nehéz egyértelműen állást foglalni. Annyi biztos, hogy az egri püspökséghez képest másodlagos alapítású, hiszen területét – legalábbis részben – az egri egyházmegyéből alakították ki. (KOSZTA 1996: 111). Kristó szerint lehet, hogy már Szent István király uralkodásának vége felé állt, de az is elképzelhető, hogy az 1046. évi pogánylázadás leverése után szervezték meg külön egyházmegyévé. 1050 táján akad csak biztos adat létére. (KRISTÓ 2003: 65) Ezek ismeretében tehát megállapíthatjuk, hogy az egyházmegye létrejöttét István király uralkodásának második fele és az 1040-50-es évek közé kell helyezni. Központja Szent László uralkodásának kezdetéig a bihari földvár volt, majd áthelyezték Nagyváradra. (KOSZTA 1996: 111).

Magyarország legkésőbb 1050-re így tíz egyházmegyére tagozódott, ebből a bihari és a váci az ország belső területein foglalt helyet, másodlagos voltukra enged következtetni, hogy egyik sem ért el az országhatárig. A püspökségek tízes számához járult a 11. század végén a zágrábi, a 11-12. század fordulója táján a nyitrai, 1229-ben a szerémi püspökség, míg a korábbi alapítású boszniai püspökséget a pápa 1247-ben sorolta át a magyarországi egyháztartományba.

A középkori magyar egyházi igazgatás ezt követően e 14 egyházmegyén alapul, bár a szorosabban vett Magyarország határain belül területi szervezetet csak 12 dioecesis esetében tudunk megállapítani. Az újonnan meghódított területeken létesültek még további térítő püspökségek (milkói, nándorfehérvári, vidini stb.), azonban ezek általában rövid életűek voltak. (KRISTÓ 2003: 67).

1.4. A püspökségek, egyházmegyék megalakításának üteme

Szent István szervező munkáját a legnagyobb hierarchiai egységek, a püspökségek megalakításával kezdte. A püspökségek megszervezése azonban nem egyszerre történt, hanem közbenjárt az ebben a lakosság megtérésének aránya is. Ez az oka annak, hogy míg a Dunántúlon szinte teljesen befejeződött a munka, addig a Tiszántúlon, illetve a Tisza-Maros-közben jóformán még meg sem kezdődött. Az püspökségek területének kijelölésénél a lakosság elhelyezkedése irányadó volt.

A terület körülhatárolása mellett másik fontos kérdés volt az egyházmegyék központjának kijelölése. Ebben a tekintetben figyelembe vették, hogy az adott hely jól védhető legyen, nagyobb embercsoport befogadására, illetve elhelyezésére is alkalmasak legyenek. Ezért a választás leginkább már meglévő vagy csak romjaiban fennálló római városokra, vagy az avar és szláv uralom idejéből fennmaradt földvárakra esett. (BALANYI 1938: 345).

1.5. Egyházmegyék területi elrendezése, székhelyük megválasztása

Szent István király az ország belső területein választotta ki a püspökségek székhelyét, szemben a kor egy másik uralkodója, a lengyel Vitéz Boleslawnak a koncepciójával szemben. Ő ugyanis a peremvidékeken állította fel a székhelyeket, ezáltal egyértelművé tette, hogy a külső terjeszkedés szolgálatába állítja őket. Ezzel szemben Szent István a belső területen jelölte ki helyüket, e választással azt mutatta, hogy a székhelyekkel a társadalom alakítását, stabilizációját, saját hatalmának erősítését akarta megvalósítani. Nem utolsó szempont volt az sem, hogy míg a lengyel egyházmegyék folyamatosan ki voltak téve a támadásnak, addig a magyar egyházmegyék központjai mindig biztonságban voltak.

A Szent Istvánnal létrejött szerkezet a jól átgondolt szervezésnek köszönhetően működőképes, stabil, jól strukturált volt. Arányosan lefedte a magyar szállásterületeket, a kialakuló hatalmi struktúrákat, és a törzsi államok területeit több esetben figyelembe vette az egyházmegyék kialakításánál.

Az egyházmegyék területeit a peremterületek irányába nem határolták le, így az egyházszervezet követni tudta a Kárpát-medence szélső területeire irányuló telepítési tevékenységet az évszázadok során. (KOSZTA 1996: 111).

1.6. Világi és egyházi közigazgatás kialakításának üteme

A világi és egyházi szervezet kialakítás időbeliségének sorrendjére több elképzelés is napvilágot látott.

A megye vagy vármegyék kialakításának elsődlegességét gondolja Zsoldos Attila. E mellett szól, hogy a 1009-ben a veszprémi püspökség területét az egyházigazgatási szempontból ahhoz tartozó megyék felsorolásával határozták meg, azaz ez esetben is nyilvánvalóan az egyházmegye határai igazodtak a megyékhez. Ezt az elképzelést viszont cáfolja, hogy a pécsi püspökség alapítólevele az egyházmegye területét nem a megyék megnevezésével, hanem az egyházmegye határainak kijelölésével határozták meg. Ez alapján tehát elutasíthatjuk azt az elképzelést, hogy a vármegyék kialakulása minden esetben megelőzte az egyházmegyék kialakítását. (KRISTÓ 2003: 120).

Kristó Gyula az egyházmegye és a vármegye kapcsolatának kétféle lehetséges modelljéről beszél. Egyik szerint az egyházmegye a korábbi, ennek alapítását követte utóbb a vármegyék létrehozása, a másik szerint a vármegye kialakítása együtt haladt az egyházmegye felállításával, vagy esetleg – ha röviddel is – megelőzte azt.

A vármegye alapításának elsődlegességét támasztja alá a nagyobbik Gellért-legendája, melyben Ajtony leverésének kapcsán előbb szól Csanád ispánságról, Csanád megye létesítéséről, majd ezt követően Gellért püspökké tételéről. Azonban nem lehet eldönteni, hogy ez csak a tárgyalás sorrendje, vagy a tényleges események időrendje is.

Az egyházmegyék elsődlegességét mutatja a veszprémi püspökség alapítása. Már megállapítottuk, hogy nagy valószínűséggel már Géza idejében Gizella hathatós köz-

remüködésével létrehozták, így a vármegyék létesítése itt nem előzte meg az egyházmegyéét, ellenkező esetben azt kellene ugyanis feltételeznünk, hogy az első vármegyék Géza koraiak. (KRISTÓ 2003: 123). Olyan kútfő amely, amely *expressis verbis* eligazítana bennünket ebben, nincs.

Ezek után az információk alapján Kristó Gyula sem gondol egyfésülésre az egyházmegyék és vármegyék kialakításának időrendiségét illetően, hanem elfogadja mindkét lehetséges modellt. Hiszen döntő információ, hogy Szent István korában számottevő időbeli különbség a kétféle igazgatás létrehozása között nem volt, a kettő együtt járt, kart karba öltve haladt. A szándék egy-egy térségben egyházmegye és vármegye létesítésére egyszerre fogalmazódhatott meg az uralkodóban, legfeljebb a kivitelezés technikai kérdéseinek ütemében előzhette meg röviddel az egyik a másikat. (KRISTÓ 2003: 123). Ezt az elképzelést erősíti meg, hogy a püspökségek és területük alá tartozó vármegyék még pontosan fedték egymást. Az összefüggéseket az is jelzi, hogy némely terminust a korabeli latinságunkban (pl. *provincia*, *parochia*, *diocesis*) egyaránt használták mindkét fajta közigazgatási egység megjelölésére. Szent István első törvénykönyvéből is kitűnik az ispán és a püspök szoros együttműködése. A térítés a világi hatóságok támogatása mellett történt. (KOSZTA 1996: 111).

Megállapíthatjuk tehát, hogy a püspökségi szervezet a 11. században, a világi közigazgatással összefonódva alakult ki. Egy-egy vidék világi és egyházi igazgatásának megszervezése szorosan összekapcsolódott, sorrendet felállítani lehetetlen.

2. Az egyházszervezet kisebb közigazgatási egységeinek kialakulása

A következőkben az egyházszervezet kisebb közigazgatási egységei megszervezésének bemutatására térek ki, külön hangsúlyt fektetve a monostorok, kolostorok létrejöttének körülményeire.

2.1. Plébániahálózat, káptalanok, székeskáptalanok, társaskáptalanok megalakulása

Az egyházszervezet kialakításának másik fontos lépése az egyházmegyék kialakítása és a püspökségek megszervezése után a plébániahálózat kialakítása volt, mely

igen korán megkezdődött. Az első plébániák többségéről el lehet mondani, hogy a királyi és ispánsági központok mellett épültek. Az átfogóbb plébániahálózat azután jött létre, miután Szent István második törvénykönyvében elrendelte, hogy minden tíz falu közösen építsen egy templomot. A plébániahálózat sűrűsége fokmérője lett az ország krisztianizációjának. (KOSZTA 1996: 112).

A egyházmegyék megalapítását minden esetben követte a káptalannak a megalakítása. A püspök tanácsának megalakítására azért volt nagy szükség, mert akkoriban nélkülözhetetlen része volt a káptalan a püspökségnek. A káptalan tagjai a kanonokok voltak, akik nemcsak munkatársai és tanácsadói voltak a püspöknek, hanem szerzetestestvérei is. (BALANYI 1938: 194). Szent Istvánnal megkezdődött a székeskáptalanok kialakulása is. Ezek a püspökségi székhelyeken jöttek létre, a székesegyházak liturgiáját végezték, és segítették a püspököket az egyházkormányzatban. Tagjai kezdetben nem kizárólag világi papokból, kanonokokból kerültek ki, hanem a bencések képviselőit is megtalálhatjuk közöttük, akik a szerzetesekhez hasonló közös életet éltek.

A bencés szerzetesség és kanonokság együttélése azonban csak rövid ideig tartott. A 11. század közepétől elkezdi kiszorulni a szerzetesség a püspökök környezetéből. A 11. században kizárólagosan a király alapíthatott úgynevezett társaskáptalanokat, melyek a püspökségi székhelyen kívül jöttek létre, nem közvetlenül a székesegyházhoz kapcsolódva. (KOSZTA 1996: 112).

Azonban nemcsak a püspöki székhelyen alakultak káptalanok. A székeskáptalanok vagy konventek mintájára a püspökséggel nem bíró nagyobb városokban is megalakultak, és ezeket az előbbiektől megkülönböztetve társaskáptalanoknak vagy prépostságoknak nevezték. A székes és társaskáptalanok abban is különböztek, és ez volt a legfőbb különbség, hogy míg a székeskáptalanokban kizárólag szerzetesek, a társaskáptalanokban világi papok éltek. Abban is különböztek, hogy ki irányította őket: az előbbiek feje a püspök, míg az utóbbiaké a prépost volt, aki saját kedve, tetszése szerint nevezte ki a kanonokjait. (BALANYI 1938: 195).

Mindazok, akik a magyar kereszténység megszervezésében jelentős szerepet töltek be, a püspökök, a kanonokok, főesperesek és más egyházi személyek, szinte kivétel nélkül a bencés rendből kerültek ki. A hierarchia kiépítésének előrehaladásá-

val egyre több szerzetesre volt szükség, így gondoskodni kellett a hazai szerzetesnevelés elindításáról, a kolostorépítő munka így kezdetét vette. (BALANYI 1938: 197).

Szent István nagylegendája megőrizte az egyházszerzés e mozzanatát: „Mindenfélé megvetik a szent házak alapjait, emelik a kanonokok klastromait, virágzásnak indulnak a szerzetesi regulában élő közösségek.” (PÜSPÖKI NAGY 1988: 74).

Az első hazai bencés kolostornak még Géza fejedelem vetette meg alapjait, a Pannonia szent hegyén épült Szent-Márton apátságnak. (BALANYI 1938: 197).

Szent István első alapítású püspökségei közelében minden bizonnyal monostorépítések is zajlottak. Pécs mellett 998-ban indult meg a monostorszerzés, Gizella királyné is ekörül rakta le valószínűleg a veszprémvölgyi monostor alapjait, hiszen biztos adat van arra, hogy 1007-ben már létezett, Csanádon pedig még Ajtony épített görög monostort. (PÜSPÖKI NAGY 1988: 74). Ezeken kívül még korai kolostoralapítások: Zoborhegy, Bakonybél, Zalavár, Szávaszentdemeter és Visegrád. Somlóvásárhelyen pedig ezekkel egyidőben szervezték meg az első magyar apácakolostort. (M. ARADI 2007: 85).

2.2. A kolostorok, monostorok alapítása, alapítói, jogviszonyok, betöltött funkciók

A magyarországi kolostorok, monostorok vagy királyi, vagy világi előkelők alapításai voltak. Az utóbbiakat nevezték nemzetségi monostoroknak. (KOSZTA 2000: 51). A pannonthalmi, pécsváradi, zalavári, bakonybéli, zabori, somlóvásárhelyi kolostorok alapítását kivétel nélkül az uralkodóhoz köthetjük, így közvetlen királyi kegyuraság alá tartoztak. A korai bencés kolostorok kivétel nélkül mind királyi alapításúak. Azonban ezek a Dunántúlon jöttek létre, a zabori kolostor kivételével. (KOSZTA 1996: 112–113).

A keleti országrészen alakult első monostorok világi előkelők alapításai lehettek. A Dunától keletre Aba Sámuel volt az első, aki bencés monostort hozott létre (Aba-sár és Feldebrő). A Dunántúlon világi előkelők alapította monostor az 1061-ben létrejött zselicszentjakabi monostor is, és 1067-ben az Aba nemhez tartozó előkelő a Tisza felső folyása mentén Százdon alapított monostort. Érdekes, hogy az Árpádok

csak a 11. század utolsó harmadában, Szent László uralkodásának idején alapítottak az ország keleti felében bencés monostort (Kolozsmonostor).

Az alapítás jelzi e terület felértékelődést a királyi hatalom számára, és ebbe beletartozott Erdély is. A terület értékének erősödését mutatja, hogy a 12. század elején újabb Árpád-házi alapítás történt, mégpedig Meszesen Álmos herceg hozott létre bencés közösséget. Az utolsó királyi alapítású monostort II. Béla alapította Duna-földváron. Azonban ez idő tájt a királyi hatalom a világi papság intézményeit részesítette nagyobb figyelemben, így az apáti hatalmat tudatosan elkezdte visszaszorítani, ennek része volt a monostorok alapításának befejezése is. A keleti országrészek tudatos fejlesztése e változás következtében már nem a bencés monostorok gyarapodásában nyilvánult meg, hanem a világi papság intézményeinek támogatásában. (KOSZTA 2000: 52).

A Csanádon létrejött monostor nem csupán abban különbözött a kortárs monostoroktól, hogy világi előkelő alapítása volt, hanem abban is, hogy a városon belül jött létre, míg a királyi alapítású monostorok a városoktól távol jöttek létre. Csanádon úgynevezett városi monostor kezdte el működését. A latin szerzetesség történetében nem egyedülálló eset ez a típus. A kora középkorban, főleg a francia (gall) területeken és Rómában már találunk városi monostorokat. Magyarországon azért alakulhatott ki először Csanádon ez a típusa a monostoroknak, mert az alapító Gellért püspök a velencei Szent György monostorban élt Magyarországra érkezése előtt. A csanádi bencés monostor Gellért vezetésével úgynevezett püspöki magánmonostor lett. A monostor jelentőségét növelte, hogy halála után néhány évvel ide temették Szent Gellért püspököt, aki 1083-ban nyerte el a szent címet, István királlyal és Imre herceggel együtt.

Azonban a püspöki magánmonostor mint típus nem terjedt el, nem honosodott meg hazánkban, valószínűleg azért, mert a 11-12. században a püspökök anyagi helyzete nem engedte ezt meg számukra. Másrészt, az is nehezítette e típus meghonosodását, hogy a 11. század végétől a bencések, illetve a megjelenő új szerzetesrendek, mint a ciszterciék és premontreiek rendjéből nem kerültek ki püspökök. Ennek következtében a püspöki magánmonostor, mint típus nem tudott teret nyerni Magyarországon. (KOSZTA 2000: 52).

2.3. A kolostorok, monostorok szerepe és földrajzi elhelyezkedése közötti kapcsolat

A kolostorok, monostorok egyházszervezetben betöltött szerepe meghatározta területi elhelyezkedésüket. Szent István tudatos egyházszervezésének része volt a kolostorok helyének tudatos, átgondolt megválasztása is.

A korabeli magyar egyház legfontosabb, elsődleges feladatának a krisztianizációt tartotta. Azonban a kolostorokban a szerzeteseknek nem ez volt az elsődleges feladatuk, habár végeztek missziót. A kolostorok korai egyházszervezetben betöltött elsődleges szerepe egy befelé forduló életvitel megjelenítése volt. Királyi egyházak lévén, feladatuk mindenekelőtt a király és családjának lelki üdvéért, továbbá az alattvalók lelki üdvéért való szüntelen könyörgés és imádkozás volt, valamint igyekeztek isteni támogatást szerezni a király terveinek sikeres megvalósítása érdekében, imáik mindenképp szakrális funkciót töltek be.

Másik feladatuk volt, és ezt bizonyítani tudjuk a nagyobbik Gellért-legenda és Mór pécsi püspök származásának ismeretéből is a missziós papok és az egyház magyar származású vezetőinek kinevelése. Az oktatás és utánpótlásképzés tehát a kolostorok falain belül zajlott. Ezt a fajta funkcióbetöltést és funkciómegosztást erősíti meg a kolostorok elhelyezkedése is, hiszen elsődlegesen nagy számban a Dunántúlon jöttek létre, ahol a legerősebb volt a krisztianizáció. Ha a missziós tevékenység lett volna a kolostorok elsődleges feladata, akkor nagyobb számban találnánk kolostorokat a „frontvonalakon”, pl. Erdélyben vagy Biharban. Másik döntő érv, hogy – Pannonhalma kivételével – a területen megszerveződött püspökség megalakulása után jöttek csak létre. Ha pedig a missziós tevékenység lett volna az elsődleges, akkor mindenképp a püspökségek megalakulása előtt létrejöttek volna. (KOSZTA 1996: 113).

A másik döntő bizonyíték arra, hogy nem a missziós tevékenység volt az elsődleges feladatuk: szabályzatukban szerepelt, hogy a településektől távol, domb- és hegytetőkön építsék fel házaikat. Az elzárkózás volt a fontosabb, nem pedig az, hogy kedvező közlekedésföldrajzi helyet elfoglalva a misszió központjai legyenek.

Gyakran a térítés irányítását végző püspökségi központoktól nem messze építették fel a kolostorokat, ott, ahol a krisztianizáció szervezése biztosítva volt, hiszen a hitterjesztés irányítása elsősorban a püspökök feladata volt, az ő irányításuk alá tartozott a megszervezésük. Erre példa Pécs és Pécsvárad, Győr, Pannonhalma, Veszprém és Bakonybél. (KOSZTA 1996: 113). Ezek tehát a püspöki székhelyek közelében, de nem magában a városban jöttek létre, mely mutatja, hogy nem vállaltak aktív szerepet a misszióban és az egyházkormányzatban. (KOSZTA 2000: 52).

A kolostorok, monostorok elsődleges feladata tehát a király lelki üdvéért való szüntelen könyörgés és a nevelés volt, azonban nem merült ki ezekben. Több monostorról tudjuk, hogy rendelkeztek a sószállítás jogával. Különösen a Maros völgyében vált gyakorivá, különösen a gazdag és jelentős bencés szerzetesi közösségek rendelkeztek e kiváltsággal. Közvetlenül a folyó mentén azonban, valószínűleg korai alapításuknak köszönhetően, a kisebb monostoroknak is megadatott a sószállítás joga.

Kedvező földrajzi területnek nevezhetjük a Maros völgyét, hiszen fontos útvonal feküdt itt (Maros folyó mentén), mely vonzotta a helyi vezető réteget. Nemcsak a sószállításba akartak monostorépítéssel bekapcsolódni, hanem a monostorok által nyújtott politikai lehetőségeket akarták kihasználni (a követek, a királyi udvar képviselői számára való szállás biztosítása). A kedvező természeti lehetőségek is elősegítették a monostorlánc kiépülését, hiszen építőanyagban, fában, kőben gazdag vidék volt. (KOSZTA 2000: 54).

Így a 11. századra a marosi útvonal nemcsak gazdaságilag vált jelentőssé, hanem politikailag is felértékelődött, mely szintén további monostoralapítást vont maga után. A monostorok közül sokat ráadásul erődszerűen építettek fel, így hirdették építetőik hatalmát, és a várakban nem bővelkedő tájon biztosították tulajdonosaik hatalmát.

A monostorlánc meglétére már a 12. századból vannak biztos adatok. Eperjest, Gyelidet és Hódosmonostort már 1177-ben, Egrest 1179-ben, Bizerét 1183-ban, Kenézmonostort és Szőreget 1192-ben már említik a források.

Koszta véleménye szerint a 11–12. század fordulóján vagy még inkább a 12. század elején indult meg a Maros mentén a monostorok alapítása, az úri előkelők (Csánád, Csolt és Ajtony) kezdeményezésére. A folyamatot ösztönözte a királyi alapítású aradi társaskáptalan és az egri ciszterci monostor létrehozása. A monostorlánc a 12–

13. század fordulójára alakulhatott ki. Természetesen nemcsak a helyi, hanem távoli egyházak is bekapcsolódtak a sószállításba pl. Pannonhalma, Nyitra. A monostorlánc a Maros folyót kihasználva elsősorban Erdély felé tartott kapcsolatot. Nyugat felé nagy valószínűséggel Szegedig volt kapcsolat, az ott található sóelosztó központ miatt. A sószállítás joga gazdaságilag nagy előnyt jelentett a monostoroknak.

A kolostorok, monostorok másik funkciója a 11. század második felétől alakul ki. A korai alapítású királyi bencés monostorok a forgalmas helyektől távol jöttek létre. Azonban a 11. század második felétől az utak közelében is építettek bencés monostorokat. Ennek okát a Szentföldre igyekvő egyre növekvő zarándokok számában kereshetjük. A veszélyes tengeri út helyett egyre többen választották a szárazföldi utat. Az úgynevezett jeruzsálemi zarándokút megnyitása szoros kapcsolatban állt Szent Istvánnal és a magyar állam megalapításával. Szent királyunk teremtette meg az útvonal magyar használatának a lehetőségét. A 11. század végétől a zarándokok mellett a keresztes lovagok egy része is a Duna menti útvonalat választva, a Szerémségen is áthaladva érte el Szent Földet. Az útvonal megnyitásakor azonban hiányoztak a kereskedelmi vendéglátás intézményei. Ezt a szerepet elégitették ki ekkor az egyház intézményei, mindenekelőtt a bencés apátságok, hiszen nélkülözhetetlen elemei voltak a vendégházak és az ispotály. Szent Benedek regulája pedig előírta a szerzeteseknek, hogy a monostorba bekopogó idegent úgy fogadják, mintha személyesen Jézus kérne segítséget.

A 11. század közepe tájától tehát megfigyelhető az apátságok létrejötte. Az első alapítás az I. Béla által alapított szekszárdi bencés apátság, ezt követte Szent László bátai alapítása, majd II. Béla Dunaföldváron alapított monostora, kevéssel ez után pedig II. Géza alapította cikádori ciszterci apátság. Az alapítások jól tükrözik mekkora jelentőségre és stratégiai szerepre tettek szert általuk alapítóik. (KOSZTA 2000: 54–55).

2.4. Hiteleshelyi tevékenység

A monostorok hiteleshelyi tevékenysége a 11–12. század fordulója körül indult útjának. Ez volt az az időszak, amikor fokozatosan szokássá vált az írás bizonyító erejének igénybevétele. Az írásbeliség iránt újonnan feltámadó társadalmi igényeket

egyedül az egyház elégíthette ki, hiszen az egyháznak megvolt az erkölcsi tekintélye, és az egyháziak tudtak írni, olvasni és oklevelet szerkeszteni. Először a székes- és társaskáptalanok, majd egyes szerzetesrendek konventjei állították ki kérésre az okleveleket. Tekintélyüket növelte, hogy a királyi hatalom és annak helyi képviselői is a hiteleshelyekhez fordultak, ha valamely ügyben közhitelű tanúbizonyságra volt szükségük. A hiteleshelyek kialakulásával a hivatalos eljárások rendjében változás következett be. Magát az eljárást az azt elrendelő hatóságok kirendelt embere végezte el, az eljárás lefolyásáról azonban a hiteleshely megbízottja tett írásban jelentést a hatóságnak. A kiadványokat a hiteleshelyeken őrizték teljes szövegű másodpéldányok vagy tartalmi kivonatok formájában. A magánszemélyek gyakorlata lett, hogy saját okleveleiket a hiteleshelyek őrizetére bízták.

A monostorok, kolostorok hiteleshelyként a 19. századig működtek, levéltáraikban pótolhatatlan információk találhatóak birtokügyekről, tulajdonviszonyokról. A hiteleshelyként működő kolostorok, monostorok fontos szerepet töltek be Magyarország gazdasági és politikai életében. (GLATZ 2000: 87).

3. Kiváltságos kolostorok, monostorok az ómagyar kori Magyarországon

3.1. Pannonhalma

Magyarországon a kereszténység elterjedését követve kialakultak az egyházmegyék, a székes- és társaskáptalanok, a plébániálózat, és a szerzetesség megjelenését követve a királyi és világi előkelők alapította kolostorok, monostorok. Azonban volt olyan monostor Magyarországon, mely különleges helyet foglalt el a magyarországi monostorok között. Ilyen volt a Pannonhalmán alakult bencés monostor. E helyen már a frank Nagy Károly emeltetett – az avarok felett aratott győzelme emlékére – templomot. A bencés főapátság alapjait még Géza fejedelem rakatta le, de a templom és a monostor felszentelése I. István uralkodásának legelején 1001-ben történt meg. (LÁZÁR 1993: 30). Az apátságot és a monostort István király bőkezűen ellátta. Birtokokat és népeket adományozott fenntartásukra. Olyan kiváltságokban részesítette a monostort, mely egyedülálló volt a korban. (GLATZ 2000. 61). Ezáltal a pannonhalmi monostor vezető szerepre tett szert a monostorok között.

Géza művét tehát fia István fejezte be egy 1002-ben kibocsátott kiváltságlevéllel. A pannonhalmi alapítólevél Szent István egyetlen eredetinek látszó formában fennmaradt oklevele, egyben a legkorábbi magyarországi latin nyelvű diploma. A kiváltságlevélben Szent István a bencés őskolónia, Montecassino kiváltságait biztosította a pannonhalmi monostornak.

(<http://www.niif.hu/rendezvenyek/networkshop/99/cdrom/eloadas/134/cimszo/c21.htm>). Felruházta a szabad apátválasztás jogával, engedélyezi számára, hogy az ily módon, tehát szabadon megválasztott apát felszentelését a rendtagok bármelyik püspöktől kérhessék. Bizonyos püspöki előjogok élvezetét is engedélyezi számára. Engedélyt kapott a monostor apátja a szandálokban való misézésre, kápolnát vihetett magával (hordozható oltár vonult előtte), a szent rendek feladását bármely püspöktől kérheti. Összefoglalva – a püspöki joghatóság alól a cluny-i szellemben való függetlenségi törekvésben – a püspökhöz hasonló jogokat nyert el.

A királyi közegek bírói és közigazgatási hatalma alól is mentesítette Szent István Pannonhalmát. A pannonhalmi apát kiváltságos jogi állásából következett, hogy nem volt köteles az érsek vagy a győri püspök zsinatain megjelenni, mint a többi királyi monostor apátja, pl. a pécsváradi és béli apát, akiknek még hamisított oklevelei is hangsúlyozzák ezt a kötelességet. Püspökhöz hasonló kánonjogi kiváltságot jelent a somogyi tized. (MIHÁLYI 1938: 205–206).

A tizedszedés a püspökségeket illette meg. Azonban Szent István a somogyi tizedet a főmonostornak adományozta. A tizedszedés még a szent király életében elkezdődött.

István király Somogy megye több részén birtokot adományozott a rendnek. Ennek oka abban keresendő, hogy a tizedszedőknek szükségük volt a megye különböző részein gyűjtőhelyekre, ahova összegyűjthették a dézsmát, s ahonnan elvitték a malmokba, a monostorba. Tehát így magyarázhatjuk, hogy északkeleten Bálványost, a középtájon Mörényt (Mernye), adományozta a király a monostornak, ezenkívül kelet felé és a megye déli nagyobb felében is valószínűleg adományozott területet, pl. a kis Füzeget (Vizetha) völgyében. A tizedszedés jogával a király a monostort a püspökségekhez tette hasonlóvá. A székesegyház nászajándékai között szerepel még a pozsonyi vám harmada minden jelen vagy jövő idejű dolgokban. (MIHÁLYI 1938: 211).

A monostori hierarchiában a kiváltságoknak és az alapítási elsőségnek köszönhetően és a monostorok apátjainak összejövetelein az ülésrend elsősége illette meg. A 12. század folyamán kétszer is a főapát megtisztelő címével tüntették ki. A tekintély elsőségét bizonyítják azok az esetek is, amikor alacsonyabb rangú, de királyi alapítású monostorok éléről kerülnek apátok a pannonhalmi monostor apáti székébe. A monostoralapítás eredetileg a hittérítést célozta, azonban nem sokkal alapítása után a királyi monostor-rezidencia szerepet vette fel. A Szent Imre legenda, mely Kálmán király uralkodása idején keletkezett, arról ad hírt, hogy István király fiával együtt gyakran felkereste a monostort imádkozás céljából, Árpád-házi utódai pedig követték példáját. (<http://www.bences.hu/static/lev1/phtort.htm>) Pannonhalma a történelem folyamán végig megőrizte tekintélyét és vezető szerepét a magyar egyházszervezetben.

4. Latin, nyugati szerzetesrendek kolostor-, monostoralapításai Magyarországon

A monasztikus szerzetesrendek közül a bencések voltak, akik először megtelepedtek hazánkban. Ma 81 kolostorról tudjuk biztosan, hogy bencések számára építették, valószínű azonban, hogy ennél több kolostor alakult a számukra. (MÁLYUSZ 2007: 197).

A monasztikus, bencés regulát követő szerzetesség után az ágostonos szabályokat betartó, azok szerint élő, reguláris kanonokság megtelepedése történt. A legjelentősebbek az 1120-ban megalapított és 1126-ban már pápai jóváhagyást elnyerő premontrei rend. 1130-ban már megjelentek Magyarországon, II. István király segédelmével Váradelőhegyen hozták létre első prépostságukat. Dél Magyarországon csupán két kicsi, nem túl jelentős férfikolostorral rendelkezett a rend, az első Gedéren, Kalocsa és a Duna közelében, mely valószínűleg a 13. század elején jött létre Ócsa filiájaként. A másik prépostság nehezebben azonosítható. A rend által hátrahagyott dokumentumokban Sadiumként szerepel, lehetséges, hogy a Temesközben található Szagyó monostort kell benne látnunk. Mindkét premontrei közösség kicsi lehetett, és mindkettő nemzetségi magánalapítású volt. Szintén ezen a vidéken működött a premontreiek kevés apácakolostora közül az egyik, mégpedig a szalánkeméni apáca-

lostor, mely már a 13. században működött. Összesen 39 magyarországi premontrei prépostságot ismerünk.

A másik jelentős ágostonos regulát követő kanonokrend az ágostonos kanonokok vagy más néven a karingesek. A premontreiekhez hasonlóan ők is csak kis számban telepedtek meg hazánkban. 10-15 kolostoruk lehetett, és többségük a Dél-Dunántúlon helyezkedett el. A Dunától keletre csak három rendházuk volt, kettő a Maros vidékén (Sólymos és Dénesmonostor), egy pedig Derzsen. (KOSZTA 2000: 60–61).

A bencések és premontreiek mellett másik nagy monasztikus rend a ciszterci rend, mely 1142-ben telepedett meg Magyarországon II. Géza király ösztönzésére. Első monostorukat Cikádon alapították meg a Duna mentén (a mai Bácszék). A tényleges magyarországi elterjedésükre azonban négy évtizedet várni kellett. A második alapításuk az egresi monostor volt Dél-Magyarországon 1179-ben. Az új alapítás Pontigny-ból történt, és kezdete lett a III. Béla akaratának megfelelő monostoralapítási hullámnak. A Maros vidékén létrehozott leánymonostorban (Egres) és a ciszterci rend megtelepedésében mindenképp III. Béla francia származású feleségének szerepét kell látnunk, hiszen nem volt általános, hogy a francia anyamonostor filiát hozzon létre nem francia nyelvterületen. A rend szabályzata szerint a szerzetesek első csoportja az anyamonostorból érkezett, tehát francia anyanyelvűek voltak.

Ciszterci alapítású monostor volt még a pécsváradi és pétérvári monostor is. Ez utóbbi volt az utolsó királyi alapítású és francia területről települt magyar monostor, alapítója IV. Béla volt. Összesen 19 magyarországi ciszterci monostor jött létre. „A monostorok nagy többsége – 19-ből 10 – a Dunántúlon jött létre, és ezzel ebben az országrészben működött az összes magyar ciszterci férfi rendház 53 %. A Dunántúl mögött messze lemaradt a többi országrész, és együttesen sem rendelkeztek ennyi ciszterci apátsággal. A Drávántúlon három monostor (16%-os részesedés), az északi országrészben szintén három, a déli részen kettő (10%-os részesedés), míg a keleti részeken, Erdélyben mindössze egy ciszterci férfi monostor jött létre. Igen egyenetlen volt tehát az 1142 és 1270 között alapított ciszterci monostorok országrészenkénti eloszlása, és világosan kirajzolódik egy nyugatról keleti irányba mutató, csökkenő tendencia.” (KOSZTA 2000: 56–57).

4.1. Koldulórendek

A 13. század közepén változás következett be. A monasztikus rendeket felváltották a koldulórendek, melyek a bencés, a ciszterci és a premontrei rendek rovására erősödtek. A domonkosok és a ferencesek gyorsan megjelentek Magyarországon, a rendalapítások és a pápai megerősítések után.

A koldulórendek közül a domonkos rend szerepe volt a legjelentősebb egészen az 1260-as évekig. Nagy hatást gyakoroltak a királyi udvarra, különösen IV. Bélára. A királyi család gyóntatói a domonkosok közül kerültek ki. A rendházaikat így királyi támogatással hozták létre, elsősorban a fontos kereskedelmi utak mellett, illetve fejlődő kereskedő városokban épültek fel. Fügedi Erik szerint jelentős kereskedővárosnak kell tartani azokat a településeket, amelyekben a tatárjárás előtt domonkos kolostor állt. A domonkos rend gyors magyarországi megjelenése összefüggésben állt a misszióban vállalt szerepével. Boszniában és Kunországban a domonkosok voltak a térítés vezetői.

A rend legdinamikusabb időszaka a megtelepedéstől (1221) az 1260-as évekig terjedő időszak volt. „Egy 1277-es összeírás szerint 25 férfi és két női kolostort hoztak létre, a dalmáciai kolostorokkal együtt pedig 30 férfi és 2 női rendház működött. A 14. század elejére (1303) a domonkos rendházak száma 35 lett. A 14. század közepére (1350) 38-ra, míg kerekén egy évszázad múlva 39-re növekedett a Magyarországon lévő rendházak száma. A működő kolostorok számát tekintve a domonkos rend fejlődése Magyarországon gyakorlatilag a 14. század közepe után megtorpant.” (KOSZTA 2000: 63).

A másik Magyarországon megjelenő koldulórend, a ferences rend szintén korán, 1229-ben jelent meg Magyarországon. Az 1260-as években erősödik a jelenlétük, ennek oka, hogy a domonkosok helyét átveszik a királyi udvarban. E fordulat után a rendházaik száma megnövekedett. A ferences rend elsőségét mutatja az a tény is, hogy IV. Béla közülük választotta ki gyóntatóit, és élete végén a ferencesek esztergomi rendházába temették el. A ferences rend összeírásai alapján 1316-ban 43 rendházuk volt. 1334-ben pedig már 45 rendházzal kell számolni. A 13-15. század folyamán a ferences rend férfi ágai erőteljesen jelen voltak a Kárpát-medencében, Szent

Ferenc rend női ága is megjelent hazánkban, a középkor folyamán talán öt vagy hat klarissza monostor működéséről lehet tudni. (KOSZTA 2000: 64–65).

A két nagy koldulórend mellett működtek kisebb rendek, azonban ezek nem tudtak hosszú időre megtelepedni és rendházakat létrehozni. A ferencesek és domonkosok mellett jelentős renddé nőttek ki magukat az ágostonos remeték is. A rend, ahogy neve is jelzi, remeterendként indult, azonban a pápaság kezdeményezésére 1256-ban a vilhelmitákkal egyesítve koldulórenddé alakították át. Magyarországon igen korán, 1262-ben önálló rendtartományt hoztak létre. Vezető kolostoruk az Esztergomon felépített Szent Anna rendház lett. A középkorban 25-29 hazai kolostort népesítettek be. (KOSZTA 2000: 66)

4.2. Remete rendek

Az önálló remete rendek népszerűsége és elterjedése nem jellemző a latin rítusú kereszténység területére. Azonban az elvonult élet, a remetéskedés beépült a szerzetesség életformájába. A bencés monostorok mellett nem ritkán remeteségek jöttek létre, azonban ezek szoros kapcsolatban maradtak az apátsággal. A 11. század végén a szerzetesi reformtörekvések eredményeként létrejött egy önálló nyugati remeterend a karthausi rend.

A karthausiak Magyarországon csak a 13-14. század fordulóján tudtak megtelepedni. Mindössze négy kolostort tudtak megalapítani, nem tekinthetők számottevőnek.

A 13. század első felében létrejött az önálló magyar alapítású remete rend, a pálosos rend. A Maros völgyében az Arad megyei Kalodva mellett (Lippa közelében) működött egy kolostoruk vagy remete telep az 1280-as években.

„A pálos monostorok nagy többsége az erdős, hegyes területeken, a veszprémi, a pécsi és az egri egyházmegye területén jött létre, tehát a Dunántúl és az Északi-középhegység vidékére esett a rend súlypontja. A pálos kolostorok a déli, délkeleti országrészben nem terjedtek el. Kalodván kívül három újabb kolostor létrehozásáról tudunk a 14. század folyamán. Ezek valószínűleg a század közepén, a rend fejlődésének legdinamikusabb korszakában jöttek létre: Gatal (Gatály), Boldogkő a Temesközben, míg egy harmadik a Szerémségben Szalánkemén közelében. Az említett

rendházak alapítása talán azt is jelzi, a rend kísérletet tett vagy talán csak érdeklődést mutatott arra, hogy bekapcsolódjon a déli térítésbe, amelyre 1304-ben XI. Benedek pápa is – egyes vélemények szerint – felszólította őket.” Fügedi Erik adatai szerint 1250 és 1450 között 90 pálos kolostort hoztak létre. (KOSZTA 2000: 61–62).

5. Görög rítusú kolostorok, monostorok alapítása Magyarországon

A bencés szerzetesség hatásain kívül nem lehet megfeledkezni a görög, bazilita monostorok szerepéről és hatásairól sem, hiszen a korai kereszténység időszakában fontos szerepet tölthettek be a magyar egyházszerkezet részét alkották a 11–12. században. (M. ARADI 2007: 88). A bazilita kolostorok közül egy-kettőnek a megalapítása bizonyosan Szent István kezdeményezésére történt. Géza fejedelem nyugati orientáltságát fia továbbvitte, azonban ez nem zárta ki azt, hogy görög, ortodox kolostorok alakuljanak Magyarországon. István felismerte, hogy hazánk a két nagy keresztény rítus kontaktuszónájába esik. Bizánc a korban nagyhatalomnak számított, és Bulgária teljes elfoglalásával elérte Magyarország határait, így a vele való jó kapcsolat kialakításának érdekében, mondhatni kötelező volt a görög kereszténység jelenléte Magyarországon. E külpolitikai megfontoláson kívül más okból is kedvező volt a Bizánccal való kapcsolattartás. Ebben az időszakban Bizánc még a Nyugaton is fejlettebb szellemi és anyagi kultúrával rendelkezett, így a bazilita kolostorok értékek közvetítőivé váltak.

A korszak politikai hozzáállása is segítette István döntését, hiszen ez az időszak, amikor a nyugati civilizáció a legnyitottabb a keleti hittestvérek irányába. (KOSZTA 1996: 113).

Marosvárott Ajtony alapított Keresztelő Szent János tiszteletére monostort, melyben görög szerzetesek működtek. Azonban 1028 táján Ajtony szembeszállt a királlyal, és a marosi sószállítást megakadályozta, mire Csanád Szent István parancsára megtámadta és legyőzte Ajtonyt. A Gellért-legendából tudjuk meg mi történt Ajtony veresége és halála után a kolostorban maradt szerzetesekkel. Miután Gellért megérkezett a már Csanádnak nevezett székhelyére, „onnan megindulván Maros városába mennének, ahol görög barátok valának, kik az isteni tiszteletet az ő szertartásuk és szokásuk szerint gyakorolják vala. A püspök osztán tanácsot tartván Csanád ispán-

nal, azon görög apátot a barátokkal együtt átvivé Oroszlánosra, az ő monostorukat pedig Csanád a püspöknek és a barátoknak adá át...”. (MORAVCSIK 1938: 243). Azonban azt, hogy az oroszlánosi monostorban meddig laktak a görög szerzetesek, nem tudjuk, Juhász szerint valószínű, hogy a 13. század első felében a monostor átkerült a bencés szerzetesek kezére. (MORAVCSIK 1938: 245).

Magyarország Tiszán-túli részén tehát már Szent István korában feltűnnek a görög egyház hatásának nyomai, hiszen már a honfoglalást megelőzően e terület a bizánci érdekszférába tartozott. Más volt azonban a helyzet a Dunántúlon, hiszen itt nem volt olyan erős hatása a bizánci krisztianizációnak, mint a keleti országrészekén. A helyi és történeti hagyományok is Róma irányába mutattak. (MORAVCSIK 1938: 246).

Szent Istvánhoz köthető egy elképzelés szerint a veszprémvölgyi apácakolostor alapítása, de mások szerint még apja Géza fejedelem idején alakult meg. (KOSZTA 1996: 113). István alapítását támasztja alá egy Szent Istvántól ránk maradt görög oklevél, mely a veszprémvölgyi apácamonostor létezéséről tájékoztat. Az oklevél három részre oszlik: az első rész arról tudósítja az olvasót, hogy Szent István a Szentanya tiszteletére monostort emelt: „Az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében. Rendelem én, István, a keresztény, aki is egész Magyarország királya, létesítve, szerevezve és berendezve, a Szentséges Istenanya a veszprémi érseki monostorát, benne összegyűjtven apácák seregét, a magam és egyszersmind hitvesem, gyermekeim és egész Pannónia lelki üdvösségéért és adok...”. A második részben az adományok felsorolása olvasható, a harmadik rész pedig a monostornak adott kiváltságokat taglalja. (MORAVCSIK 1938: 247–248). A magyar történetírás vitatott problémája, hogy miért, milyen célból, ki alapította a monostort. Az egykorú források alapján idáig két bazilita monostorról esett szó, azonban nemcsak ez a két monostor jött létre Szent István idejében.

III. Honorius pápa 1221. április 20-án kelt levelében, mely az esztergomi érsekhez és a pilisi apáthoz íródott, kitűnik, hogy a visegrádi apátságban régóta görög szerzetesek dolgoztak, kiknek helyére, mivel szellemileg és anyagilag is hanyatlásnak indultak, II. Endre király a pápa engedelmével latin szerzeteseket telepített. A Gellért-legendából már tudhatjuk, hogy II. Endre Tihanyon kívül Visegrádon is alapított monostort, de Honorius pápa leveléből világosan kitűnik, hogy bazilita monostorról van szó. Tehát Visegrádon is bazilita monostor működött.

A mai Dunapentele mellett állt Pentele monostora, melyről Druget János nádor egy 1329-ben kelt birtokperre vonatkozó okleveléből tudjuk, hogy benne hajdan görög apácák laktak. A görög apácamonostor keletkezési körülményeiről sajnos adatok híján nem tudunk semmit, csak az előbb említett oklevél bizonyítja, hogy görögapáca monostor működött e helyen.

Biztos tudomásunk van még a Szávaszentdemeteren lévő görög monostor meglétéről. Ugyancsak III. Honorius pápa jóvoltából, hiszen fennmaradt egy 1218. január 29-ről kelt levél, mely megemlíti a Száva melletti görög Szent Demeter-monostort, mely akkor a laberrai Szent Theodosius egyházak között szerepelt. E monostort említi meg még később IV. Kelemen pápa 1344. március 18-án keletkezett a nyitrai püspökhöz írt levelében. Ebből kitűnik, hogy a monostorban a kezdetektől görögök, magyarok és szlávok elkülönítve éltek, és azt is megtudjuk, hogy a monostor apátja közvetlenül a görög partiarcha fennhatósága alá tartozott. A levél mindezt múlt időben taglalja, és hivatkozik arra, hogy a monostor az utolsó görög apát halála óta körülbelül tíz éve üres. Levelének célja, hogy megbízza a nyitrai püspököt, hogy a kihalt monostorba bencés szerzeteseket telepítsen.

Ezek az adatok bizonyítják, hogy a monostorok görög szerzetesek számára jöttek létre, és bennük görög, bazilita rítusú kereszténységet gyakoroltak. Tehát az Árpád-kor folyamán a Szent István korából ismert marosvári (később oroszlámosi) és veszprémvölgyi monostorokon kívül más görög monostorok is voltak hazánk területén: biztosan görög volt tehát a visegrádi, dunapentelei és szávaszentdemeteri monostor. A veszprémvölgyi és a dunapentelei apáca-zárda volt minden bizonnyal. Ezeken kívül azonban minden bizonnyal lehetséges, hogy Magyarországon voltak olyan görög monostorok, amelyekről ma már nem tudunk. Hiszen rengeteg olyan monostor van, melyekről nem lehet megállapítani, hogy eredetileg milyen szerzetesrendé volt. Ezt a feltételezést bizonyítja III. Ince pápa 1204-ben keltezett, a magyar királyhoz intézett levelének a sokat vitatott kijelentése, miszerint: „a latinoknak csak egy, görögöknek azonban sok monostora van...”.

A ránk maradt forrásokon kívül segítségünkre vannak a helynevek és templomi védőszentek neveinek vizsgálata. A bizánci orthodox egyháznak megvannak a maga külön szentjei, melyeket a latin kereszténység nem használt. Így ezeknek a helységnevekben, vagy egyháznevekben való előfordulása útmutatóul szolgálhat. Ilyen szent

név például a Szent Demeter. Ahol ennek a szentnek a nevével találkozunk, ott feltételezhetjük a bizánci egyház hatását, erre bizonyíték Szent Demeter-egyház, amely szintén bizánci rítusú. (MORAVCSIK 1938: 257–260).

A bizánci kereszténységről elmondható, hogy kizárólag kolostorokat hozott létre Magyarországon (eltekintve a 10. századi missziós püspökségétől Kelet-Magyarországon). A 11. századi misszióban azonban már nem kapott szerepet. Szent István nyugat iránti elkötelezettségét mutatja, hogy habár engedélyezte országában a keleti, bizánci kereszténység gyakorlását, a püspökségi szervezetben nem adott helyet a bizánci egyháznak. A püspökségi szervezetben ugyanis összefonódik a világi és egyházi igazgatás, így politikai jelentőséggel bírtak a püspökségek és vezetőik. Ezen kívül a királyi tanácsban is fontos szerepet töltöttek be a püspökök, hiszen gyakrabban tartózkodtak a király közelében, mint az apátok, kik helybenlakásra voltak kötelezve (*stabilitas loci*). Tehát a kolostorok, monostorok vezetői nem tudtak hatást gyakorolni a király döntéseire. Nem tudunk a megmaradt forrásokból arról sem, hogy létezett volna görög rítusú egyházmegye vagy görög származású főpap. Ez azonban nem a véletlen műve, hanem a már említett tudatos elkötelezettség a Nyugat irányába, és a görög egyháztól e téren való tudatos elhatárolódás. A nagyobbik Gellért-legendából tudjuk ezt bizonyítani. A Marosvárott alapított görög rítusú Keresztelő Szent János monostort Ajtony leverését követve a közeli Oroszlámosra telepítették át. Oka az volt, hogy Szent István a már Csanádnak nevezett helyen akarta kialakítani a csanádi püspökséget. Noha békében működött a kolostor, püspökségi központban mégsem akart hagyni bazilita kolostort, nem akarta, hogy jelen legyen a bizánci kereszténység. A görög egyház valóságos vezetője a bizánci császár volt, ha a magyar királyi tanácsba bekerült volna egy görög püspök, aki a territorális kormányzásban is szerepet kapott volna, akkor általa a császár befolyást gyakorolhatott volna az őt érintő fontos politikai döntések meghozatalába. Így Szent István, hogy megóvja hazánk függetlenségét, megakadályozta hogy görög püspök, egyházmegye jöjjön létre. (KOSZTA 1996: 113–114).

Azonban újabban felmerült egy olyan nézet, mely szerint a 10–11. század fordulóján létrejött egy több püspökséget magába foglaló ortodox rítusú egyháztartomány, melyet egy metropolita irányított, aki a konstantinápolyi pártiárka alá tartozott. A feltevés szerint ez a görög rítusú egyháztartomány a 12. század második feléig mű-

ködött. Bizonyítékul 1028-ban a konstantinápolyi pátriárka zsinatán Turkia (Magyarország) metropolitáját említik. Továbbá még bizonyítéknak tekintik, hogy a bizánci püspökséglistákban (notitiae episcopatum) a 12. század második feléig rajta van az előbbi egyházmegye. Azonban a bizánci egyház történetével foglalkozó kutatók már többször szóltak a listákban szereplő elírásokról, és arról hogy sok esetben nem létező egyházmegyét szerepeltetnek, s így csupán a bizánci egyház jogigényét jeleníti meg. Ezt a véleményt osztja Koszta László is, miszerint a jogigény életben tartása érdekében szerepeltették a listákon. (KOSZTA 1996: 114).

A görög monostorok igazi fénykora a 11–12. századra esett, a 13. században pusztulásnak indultak, és elsősorban a bencés szerzetesrendek tulajdonába mentek át. A csekély fennmaradt írásos emlék megnehezíti, hogy megtudjuk milyen szerepet játszottak a keresztény magyar szellemi élet kibontakozásában. Úgy tűnik azonban, hogy a görög szerzetesek tevékenysége megmaradt a szerzetesség körében. Egyes nyomok arra utalnak, hogy a hazai baziliták Kelet és Nyugat között összekötő és közvetítő szerepet játszottak. (MORAVCSIK 1938: 257–260).

III. Egyházi helységnevek tipizálása

A magyar névtani irodalomban nem tekinthető megállapodott terminus technikusan az „egyházi helységnév” kifejezés (MEZŐ 1997: 244). Több kutató tanulmányában azonban megjelent e kifejezés, azonban különböző típusokat különítettek el.

KNIEZSA ISTVÁN a Kelet-Magyarország helyneveiről szóló tanulmányában megemlékezett az „egyházi vonatkozású helynevek”-ről. (MEZŐ 1997: 244) Kniezsa a „magyar eredetű helységnevek” csoportjában vizsgálja az „egyházi vonatkozású helynevek”-et. Ebbe a csoportba sorolta elsősorban a templom színéről, alakjáról (*Fehéregyháza, Veresegyháza, Kerekegyháza*), illetve monostorról (*Monostor*) elnevezett helységeket (KNIEZSA 1943: 129). Előfordulásuk mennyisége alapján minősítette jelentéktelennek az egyházi vonatkozású helynevet, mint típust: „Mivel azonban ide csak kevés helynév tartozik, mint típusnak, nincs fontosságuk” (KNIEZSA 1943: 129). Nagyobb jelentőséget tulajdonít a templomok védőszentjének nevéből származó helynevek típusának, melyet szintén az egyházi vonatkozású helynevek csoportjába sorol (KNIEZSA 1943: 130).

MIKESY SÁNDOR a „vallási helyneveket” sorolta egymás mellé (MIKESY 1967: 474), s szerinte nagyjából három fajtájuk különíthető el (MEZŐ 1997: 244). MIKESY szerint a társadalom életének számos tényezője megőrződött helyneveinkben. A vallással összefüggő helynevek is ezek közé tartoznak, habár nem mindegyik az, amiről gondolnánk.

MIKESY tehát a vallási vonatkozásokat tartalmazó helyneveket összeállítva három fajtájukat különítette el: 1. kultusszal összefüggő nevek (*Áldókút, Pogánykút, Keresztúr, Szentendre, Szentkirály, Oltároslövő, Szigetmonostor, Máriapócs, Makkosmária, Szentvér utca, A keresztnél, Kondákorék szoborja stb.*); — 2. kegyes lelkültre mutató és oltalomkérő nevek (*Gocnód > Gottesgnade, Istensegítség, Fogadjisten, Mariahilfe stb.*); — 3. a vallásos világkép nyomán alakult helynevek (*Istenföldre, Godomia 'latorkert': Szodoma, Gyehenna utca 'Szatmárnémeti cigányainak lakhelye' stb.*) (MIKESY 1967: 474). Tanulmányában a továbbiakban csak a szerinte legfontosabb, az első csoportba tartozó neveket, az úgynevezett „igazi vallási nevek” történetét tekinti át. Ezek köréből azonban kizárja pl. a Szabolcs megyei *Pap, Apáti,*

Apátság, Duszok, Harangod helyneveket, mert szerinte „birtoklástörténeti, illetőleg folklór jellegű névadási mozzanatokra utalnak”. (MEZŐ 1996: 23)

BENKŐ LORÁND is megemlíti egy német nyelvű tanulmányában az egyházi névadásban keletkezett egyéb típusokat, amelyek szerinte rokonságban állnak a patrocíniumi helységnevekkel: *Püspöki* ’püspöké’, *Apáti* ’apáté’, *Papi* ’papé’, az előtagos (*Püspök-*, *Apát-*, *Pap-* és *Egyházas-*, *Kápolnás-*), ezenkívül az utótagos egyházi neveket, mint – *egyház(a)*, *-monostor(a)*, *-templom(a)*. (MEZŐ 1996: 23)

SOLYMOSI LÁSZLÓ az összetett helységnevek vizsgálatánál elkülönítendőnek tartja azokat a földrajzi neveket, melyek a település templomáról, egyházi intézményéről tájékoztatnak bennünket. Kisebb részük különböző jelzős összetételekkel fejezi ki, hogy egyházas hely (pl. *Veresegyház* = téglából épült templom, *Kerekegyház*, *Egyházaskölked*, *Nyíregyháza*). Nagyobb részüknél azonban a templomcím, a helyi templom titulusa vált a település nevévé.

Felszenteléskor minden templom titulust kapott, és valamelyik szentet választották oltalmazójává. Ritkábban *Szentháromság*, *Szentkereszt*, *Szentlélek* címet használtak. Az is előfordul Solymosi szerint, hogy a templomcimből a település nevében elmarad a „szent” vagy „boldog” jelző, és az így megcsonkult titulus más szóval egészül ki (pl. *Asszonyfalva*), máskor pedig az „úr” (pl. *Keresztúr*). Ez a helynévtípus a nagyobb települések utcanevében is nyomott hagyott (SOLYMOSI 1976: 145).

MEZŐ ANDRÁS a következőképp határozta meg, – a MIKESY-féle „igazi” vallási elnevezések sorát lerövidítve, a BENKŐ és SOLYMOSI által elgondoltakat megtoldva, – az egyházinak tekinthető helységneveket: „egyházinak tekinthető minden olyan helységnév, amelyben nyelviileg kifejeződik valamilyen egyházi intézményre vagy ezek részeire (esetleg ezek hiányára), az egyház tiszteleti nevére, az egyházhoz tartozó személyekre és szervezetekre való utalás” (MEZŐ 1997: 245).

Ezen elgondolás alapján MEZŐ négy fő jelentéstani csoportra különíti el a tényleges egyházi helységneveket.

„1. Az egyházi épületekre, építményekre (esetleg ezek hiányára) utaló helységnevek. Ide tartoznak azok a nevek, amelyek számos altípusban alapelemként vagy megkülönböztetőként tartalmazzák az *egyház* ’templom’, *egyházas* ’templommal rendelkező’, *egyházatlan* ’testvértelepülésével szemben templommal nem bíró’, *kápolna* ’ugyanaz’, *kápolnás* ’kápolnával rendelkező’, *monostor(a)*, *oltár*, *oltáros*, *to-*

rony, tornyos, harangláb szót (például *Fehéregyház, Dorogegyház, Félegyház, Egyházasábrány, Kápolna, Kápolnásandocs, Monostor, Ákosmonostora, Monostorszeg, Monostorhalász, Harangláb, Oltároslövő, Tornyospálca*, illetve *Egyházatlangézsény, Egyházatlanpércs*).

2. Az egyházhoz tartozó személyekre utaló helységnevek (például *Apáca, Apáti, Apátfalva, Monah, Remete, Baráti, Papi, Papfalva, Püspöki, Kustosfalva, Kántorjánosi, Szesztrafalva, Prépostfalva, Érsekkéty* stb.).

3. Egyházi szervezetre utaló helységnevek (például *Keresztes, Káptalanfalva, Káptalantolti* stb.).

4. Patrocíniumi, a templomi védőszentre utaló helységnevek (például *Boldogasszony, Keresztúr, Szentábrahám, Szentmihályfalva, Szentgyörgytelke, Szentmáriamagdolnaegyháza, Szentpéterdörgicse* stb.)” (MEZŐ 1997: 245).

MEZŐ e típusokat úgynevezett „tisza típusok”-nak tartja, azonban nem felejt el említést tenni tanulmányában a felsorolásból kirekesztett számos olyan helységnév-ről sem, melyekről a tudományos kutatás kiderített egyházi kapcsolatot, vagy csak felfedezett ilyen ezekkel kapcsolatban, azonban az újragondolás, és a névtipológiai megfontolások inkább azt tartják helyénvalónak, hogy egyéb helynévcsoportokkal tárgyalják együtt őket. Ilyen helységneveket MEZŐ „ál szentnévi” helységneveknek nevezi. Az ide tartozó nevek történeti adataiban a névalak mintha sugallná azt, hogy patrocíniumi eredetű, azonban olyan kételyek merülnek fel ezek kapcsán, hogy nem lehet a „tisza típusokba” sorolni őket. Tanulmányában szól még a vélt egyházi, pszeudo-patrocíniumi nevekről is.

Számos alkalommal megfogalmazódott a gyanú a pusztai személynévből és közneves összetételeiből álló településnevekkel kapcsolatban, mégpedig az, hogy templomuk titulusáról kaphatták nevüket.

Felettébb sok pszeudo-patrocíniumi névmagyarázatot indítottak el ORTVAY TIVADAR és munkatársai, akik a pápai tizedjegyzékek adatait dolgozták fel, a később tévesnek bizonyuló adatazonosításokkal (MEZŐ 1997: 246–247).

Az egyházi helységnevek meghatározása lehetővé, sőt szükségessé teszik, hogy a kutatók az objektumok felől is elkülönítsék az ide tartozónak vélt helységneveket. Mező hangsúlyozza, hogy ezt több körülmény is nehezíti. A falupusztulások miatt sok településnév ma már csak határnévként él tovább. Nagy helynévgyűjteményeink

nagy számban tartalmaznak egyházi mikrotoponimákat. Ha ezeket biztosan azonosítani tudjuk a régi településnév adatokkal, akkor nincs probléma az elkülönítéssel. Azonban problémaként merül fel, hogy a templom és annak tiszteleti neve nemcsak helységneveket hozott létre, hanem dűlőneveket is indukált. Ezek közül azok igen érdekesek, melyek a templom tiszteleti nevéből jöttek létre (azonos módon mint a patrocíniumi helységnevek), de a határban álló magányos egyházat és annak környékét is jelölték (MEZŐ 1997: 248).

IV. Adattár

Adorján (Csongrád vármegye) 1271/360: p. *Adryan* ... circa fl-m Tyza in C-u Bodrog ... cuius eccl. ina in honore S. Martini confessoris extitit constructa et alia in honore S. Georgii martiris (Dl. 755, W. VIII. 356—7); 1299: t. *Aarian* ...cum eccl. processionali sita in eadem et mon-o dirruto (Dl. 1551, W. X. 349—50); 1344: p. *Fulseuadryan* ... in C-u Budrugiensi iuxta fl-m Tycie ... cum patronatu eccl-e seu mon-i S. Martini confessoris et eccl. processionali S. Georgii in eadem fundati ... necnon tributo fl-i ... (A. IV. 446—8).

Szent Márton tiszteletére szentelt monostor, bencés apátság. (ROMHÁNYI 7.) Maga a város két részből állt, melyet a XIV. század elejétől Al(só-) és Fel(só-) névvel különböztettek meg. A monostor Felsőadorjában található. A Haraszt-nem birtoka. (GYÖRFFY 1: 704–705.) A település első említése 1271-ből való, (de nagy valószínűséggel ennél hamarabb létesült); a bencés apátság feltehetőleg még a tatárjárás előtt létesült, eclésiaként 1271-ben szerepel, monostorként első említése 1299-ből ismeretes. (ROMHÁNYI 7.) — Zentától É-ra feküdt.

Az *Adorján* helynév pusztá szn.-ből keletkezett magyar névadással; vö.: 1138/1329: *Adrian* szn. (FNESZ. *Adorján*.)

Mivel Adorján Bodrog megye legismertebb Tisza-parti települése, és a monostor 1229-ben már romokban hevert, ezért a település nevében nincs utalás arra, semmilyen alakban, hogy monostor található a településen.

Ajtonymonostora (Csanád vármegye) 1315: p. *Ahtonmonustura* ~

Ahton Monustura, in C-u Chanad. (Dl. 96 062); 1329: p. *Hohtunmonustura* ~ *Ahtunmonustura*, ≈ (Sztáray I. 59—60).

A XI. század elején Csanád vezér által levert Ajtony ivadékainak nemzetségi monostora állt itt. Eredetileg bazilita kolostor, Ajtony Szent János tiszteletére emelt nemzetségi kolostorra. Ajtony leverését követve (1030 előtt) a görög szerzeteseket Csanád vezér Oroszlámosra telepítette. – Szemlaktól K-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 846.)

Az *Ajtony* előtag az Árpád-korban használatos személynév, amely török eredetű név. Ennek forrása az ótörök *altun* 'arany' fn., amely szn.-i összetételekben is kimutatható; vö. ótörök *Altun gara* szn. (FNESZ. *Ajton*.) Utótagja pedig a birtokos személyranggal ellátott m. *monostor* 'kolostor' fn.

A személynév + *monostor* összetétele először a kolostort jelölhette csupán, azután vált metonimiával a település nevévé is.

Almásmonostora (Bihar vármegye) Anon. [1200 k.] 896-ra: fl. *Almas* (SRH. I. 67); 1238 Pp/Pp. Reg: abb. et conv. mon-i de *Almas* O. S. B. Ultrasilvanr dioc. (Theiner I. 161); [1291—4]: *Almasmunustura* (MNy. 1926. 300); 1332—7/Pp- Reg: Paul. sac. de v. *Almas* (Vat. I/1. 76, 84, 89).

Premontrei kolostor. 1234 előtt létesült. Eredetileg IX. Gergely 1238-i bullája szerint egy 1234 körül készült premontrei kolostorjegyzékben tűnik fel mint az erdélyi egyházmegye területén lévő monostor, mely a váradelőhegyi prépostság filiájaként létesült. IX. Gergely 1238-i bullája

szerint eredetileg az erdélyi püspökség területén fekvő bencés monostor volt, ahonnan az erdélyi László ispán a bencéseket elűzte, és helyükbe premonstreieket telepített. — Ma kzs. Bánffyahunyadtól ÉK-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 593.)

Az *Almás*-előtag az Almás-patak mellékére utal. (FNESZ. *Almásszentmihály*.) Az utótag a birto-
kos személyraggal ellátott *monostor* 'kolostor' fn. Az adatok szerint az *Almás* patak nevét a mellette fekvő település nevéként is használták metonimikusan. Az *Almás* településnévhez később kapcsolódott hozzá a *monostora* utótag.

A monostor jelentőségét mutatja, hogy a település nevében utalás van arra, hogy területén található monostor. A monostort 1234 előtt alapították, és egy 1291-es forrásban a település már *Almasmunustura* néven szerepel. A monostor jelentőségét mutatja a névváltozás.

Bajcs (Baranya vármegye) é. n. [1280 k.]/289: eccl-m in *Boych* in honore OOSS. edificassemus . . . in circuitu t-e *Boych* . . ., ante portam curie eccl-e de *Boych* (Zay lt. P.5. 1, W. XII. 352—3 = 1283 K. > 520 k: Bp. egy. Kt. Cod. Lat. 115. sz. 16. 1.); 1294: fr. Jo. prior de *Boych* (Dl. 1395, W. X. 163); 1344/369: Dem. Prior de *Boych* ord. Herem. (Dl. 5779).

Ágostonos (pálos) remete kolostor, a Mindszenteokról elnevezett kolostort 1280 k. építtette [Kán nb. Siklósi] Gyula fia Miklós, Kisharsány mellett É-ra, Bajcs földön, a hegyeknél a völgyben (ad montes in quorum guallio dictum cenobium est fundatum). 1542-ben szűnt meg. — Ma hn. Nagytótfalu határában a Gombáshegy és Császárshegy közötti völgy középső részén fekszik. (GYÖRFFY 1: 276.)

Puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. (FNESZ. *Bajcs*.) Az alapjául szolgáló szn. abból a török eredetű szn.-ből alakult m. -cs kicsinyítőbecéző képzővel, amelyből a m. *Baj* hn. való. (FNESZ. *Kisbajcs*.)

A településtől távolabb jött létre a kolostor, megfelelő az ágostonos (pálos) rend előírásainak. A szerzetesek elsődleges feladata az imádkozás volt, ezt elzárkózva végezték, így nem is hatottak a település lakóira, így a névben sem jelentkezik a monostorra való utalás.

Bács (Bács vármegye) Chron. Saec, XIV. 1071-re: cum *Bachiensibus* miltibus (SRH. I. 371); 1111: de c-bus . . . Queletde de *Bache* (Fejérp: Kálmán kir. Okl. 44); 1222: Smaragdo *Bachiensi!* . . . c-bus (Dl. 103!, F. III/1. 370); 1266/379: Dom. Pal. C. *Bachyensis* et *Zybinyensis* (Dl. 67 402); 1290. VIII. 2: a-ep. Coloc: Dat. *Bakachyni* (Dl. 1288, H. VII. 285); 1316 [Cod.Lat.]: locum *Bachini* (Anal. Franc. IV. 554); 1338—40/Pp. Reg: cap, *Baciense*, . . . a-diaconatus *Baciensis* (Uo. 411, 413). (GYÖRFFY 1: 210—212.)

Ferences kolostor. 1316 előtt létesült. (GYÖRFFY 1: 212.)

Neve a m. R. *Bayacs* szn.-ből keletkezett. Ennek tövében feltehetőleg az ótörök *baya* méltóságnév rejlik. *Bacz* szn. A névadó a vármegye első ispánja lehetett. (FNESZ. *Bács*.)

A kolostor neve nem hagy nyomot a város nevében. A város nevével jelzik a kolostort.

Báka 2. (Bács vármegye) 1323: nob-es de *Baka*, p. *Baka* (A. II. 107—108).

Ismeretlen rendű monostor. 1323 előtt létesült. (GYÖRFFY 1: 213.)

A *Báka* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Vö.:

1138/1329: *Baka* szn. Az alapjául szolgáló szn. talán kapcsolatba hozható a m. *béka* török eredetijével. (FNESZ. *Szabolcsbáka*.)

A település nevében nincs utalás a monostor jelenlétére.

Bátor (Bihar vármegye) é. n. [1177]/202—3/XV: t. eccl-e de *Batur* (Dl. 28 867, Reg. Arp. 202); 1316/382: p-es Toty et Kauastelek iuxta mon. *Batur* et Nigrum Crisium (Dl. 63 086); 1324: trib. Quod nunc in *Batur* exigitur per fl-m Cres . . . in dicta v. *Batur* fuisset translatum (Dl. 60 190); 1332—7/Pp. Reg: Laur. sac. de v. *Batus*, *Batur* (5x) (VAt. I. 1. 51, 52, 67, 75, 81, 88); 1344:t. mon-i de *Batur*, p., populi de *Batur* (H. III. 150).

Nemzetségi monostor. 1177 előtt alapította feltehetőleg a Borsa nem. — Ma kzs. Nagyszalontától DK-re. (GYÖRFFY 1: 598–599.)

A **Bátor** hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással.(FNESZ. *Feketebátor*.) Az alapjául szolgáló szn. etimológiailag azonos a török eredetű m. *bátor*-ral. (FNESZ. *Bátor*.) Az utótag a birtokos személyraggal ellátott *monostor* 'kolostor' fn. (FNESZ. *Monostor*.)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére.

Bereg (Bereg vármegye) 1214/550: Vadu de custodibus silve *Beregu* ... Mescu c-e de *Beregu* (VR. 314 § 184. 1.); 1332>360: t-m Legyr, procuratoris pr-i sui [regis] de *Beregh* nomine Patroh (Erd. Múz. Lt., MNy. 1956. 384); 1270/272/476: t. domini regis de *Bereg!* (Dl. 30 577!, W, VIII, 262); 1280: v. Suram, in C-u de *Berek* (Dl. 82 870, Z. I. 46); 1315/320: mg-i Thome ... f-i Dion-i c-is de *Bereg* et de Hugacha (TT. 1903. 120); Egid. de

Bereg de v. Bygan, Egid. de *Bereg* (Uo. 330). (GYÖRFFY 1: 530–532.)

Pálos kolostor. 1329-ben Erzsébet királyné a Bereg falu felett, az utóbb Remetének nevezett helyen felállított pálos kolostornak malomkiváltságot ad. Lip: *Remete* h., *Remety* s., *Remity* ruth.; Hnt. 33: *Alsóremete*, ČS. [Rus.] *Nižni Remety*. (GYÖRFFY 1: 532.) Szűz Mária tiszteletére alapított, 1553-1562 között néptelenedett el. (ROMHÁNYI 55.)

A *Bereg* hn. a m. *berek* ~ N. *bereg* 'liget' fn.-ből keletkezhetett. (FNESZ. *Bereg vármegye*.) A hely későbbi *Remete* neve metonimikusan keletkezett az itt remeteségben élő szerzetesek közszoí *remete* megnevezése alapján. A hn. az egyetlen magyar eredetű szerzetesrendnek, az 1250 körül alapított és 1308-ban az ágostonos remeték regulája szerint megszervezett, thébai Remete Szent Pálról elnevezett pálosoknak az itteni kolostorával kapcsolatos. (FNESZ. *Remete*.)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére, azonban azt a helyet, ahol a kolostor állt *Remeté*-nek nevezik. A kolostor a pálos rend birtoka volt, ezzel magyarázható, hogy az alapítás után *Remeté*-nek nevezik a kolostor helyét. A pálos rend pedig remete rendként indult. A kolostor jelentőségét mutatja, hogy azt a helyet ahol a kolostor felépült *Remeté*-nek nevezték el.

Beszterce (Beszterce vidéke) Nota de invasione Tartarorum [1250 k.] 1241-re: in opido Quod *Nosa* dicitur (Gombos 131, 1709); ≈ : in civitate, que vocatur *Nosen* (Korespondzenblatt 1903. 18); 1243/344: aqua, t. *Byztricia* (Uzovich lt.); [1264 k.]: in *Bisterka!* (Vel. Lt. Canc. Inf. 1. 1. A. 123!, Bud. Rég. 21 : 82); 1295: mg. Wyuianus! c.camere domini regis et de *Beszterce* (Dl. 1422!, ZW. I. 199); 1311/314: Jo.

f. Geubul de *Bezterce* ... (Dl. 62 676, ZW. I. 299); 1332—6/Pp. Reg: Ebyrhardus pleb. De *Bisricia*, Jo. pleb. de *Bystricia* (Vat. I/1. 97, 117).

A városban több kolostor, monostor tűnt fel.

a) Ispotályos rendház (1295) (GYÖRFFY 1: 560), azonosítható a begina kolostorral. (ROMHÁNYI 13.)

b) Domonkos rendház (1303, 1309) (GYÖRFFY 1: 560), templomát Sz. Kereszt tiszteletére szentelték. Legkésőbb 1556-ban szűnhetett meg. (ROMHÁNYI 13.)

c) Ferences rendház (1316). (GYÖRFFY 1: 560.) A ferences kolostort 1268 előtt, még a tatárjárás után alapították. Templomát Szűz Mária tiszteletére szentelték. (1448-ban egyetlen egyszer Szent János kolostornak nevezik). 1552-ben szűnt meg. (ROMHÁNYI 13.)

A helység a Szamos vízrendszerébe tartozó Beszterce folyó mellett épült, és róla kapta a nevét. A *Beszterce* [1243/1344: *Byztricia*: Györffy 1: 577] víznév szláv eredetű. Előzménye az összl. **bystrica* 'gyors folyású (és ezért többnyire tiszta, átlátszó vizű) patak 'folyó'. (FNESZ. *Beszterce*.)

A település nevében nincs utalás a kolostorok meglétére, a település időben korábban keletkezett, és a település életében fontos szerepet betöltő Beszterce folyóról kapta a nevét.

Bél ~ Háromkút ~ Apátfalva (Borsod vármegye) +1232 > 765: abbatia *Trium Fontium de Beel Cumanorum* (Pilis I. 470); 1240 Pp/Pp reg: abb. et conv. *Triumfontium* Cist. O., Agr. dioc. (Theiner I. 174); 1245: mg. Alex. ... in pestifero tartarorum adventu ... in prosequendo nostro mandato apud mon. de *Beyl* per impios Tartaros fuisset graviter vulneratus (Egri k. m. lt. 15. 2. 1. 1, Kandra: Adatok I: 148); 1246/437: Jo. f. Karuli de

gen. *Bel* ... abb. *trium fontium* ... Petro sac-d capelle S. Thome de *tribus fontibus* pro abb-e ... t. eccl-e *trium fontium*, que Crald vocarur (Dl. 306, HOkl. 14); 1261/271: t. nob-um de *Beel* (Reg. Arp. 2123); 1332—7/Pp. Reg: Rudolphus ~ Ricardus abb. mon-i Virginis de *Tribus Fontibus* in *Bel*, O. Cist., abb. Gykardus *Trium Fontium*, abb. de *Behel*, *Behol* (Vat. I/1. 218, 324, 356, 372).

Ciszterci monostor, apátság. A Boldogságos Szűz tiszteletére emelték. Bél alatt három település található: Bél falu, mely az Ug, más néven Bél nb. Béli család birtoka; a Bélháromkúti apátság s az alatta kialakult Apátfalva falu. Az apátság alapításáról szóló első adat XVIII. századi feljegyzésen alapul. Eszerint a Citeaux-i apát 1765-ben régi feljegyzések alapján közölte, hogy a pilisi apátság 1232-ben alapította a „kunok” bélháromkúti apátságát. Ez az adat azonban nem megbízható, mert az egykorúan feljegyezett ciszterci káptalani statutumok szerint az egri püspök csak két évvel később, 1234-ben kért engedélyt a rendi központtól ciszterci apátság építésére, mire a központ kiküldte az egresi és a bakonybéli apátot az ügyben való eljárásra. A pilisi apátságból jött szerzetesek alapító munkájára mutat, hogy a béli monostor 1293-ban a pilisi apátság filiája. Lehet, hogy az 1232-i hibás adat a „bélakúti” apátsággal (Pétervárad, Szerém vm.) való összekeverésen alapul. Azonban biztos, hogy a bélháromkúti apátság 1240-ben már fennállt, mert ekkor a pápa megerősítette Cletus egri püspök adományát a monostor részére. — Ma két kzs. Egertől É-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 755–758.)

A *Bél* hn. bizonyára pusztá szn.-ből keletkezett magyar névadással. (FNESZ. *Bakonybél*.) Itt az *Bél* nb. Béli alapító családra utal. A *Háromkút*

nevet az apátsági templom közvetlen közelében lévő Hármás-forrásról kapta az apátság. (FNESZ. *Bélapátfalva*.)

A névforma azonban mindig latinra fordítva szerepel a forrásokban (vö. *Háromkút*, KMHSZ.). A mellette kialakult falut *Apátfalva*-nak nevezik, erre azonban csak a 14. századtól van adatunk 1338: *Apathfalva* (KMHSZ.). Ez a monostor apátját jelölő közszóból és a *falu* birtokos személyragos alakjának összetételéből alakult, így közvetve utal a monostor jelenlétére.

Bizere (Bisztra) (Arad vármegye) 1183/226/270: naves mon-i de *Bisra* (DI. 25, W. XI. 48); 1211/240 k: libertatem . . . quam *Bistriensis* et Orodienis eccl-rum naves utantur (P. I. 620); 1233: eccl. de *Bistria* (Str. I. 294); 1235 Pp/Pp. Reg: abb. mon-i *Bistriensis* (Theiner I. 132); 1237 Pp/Pp. Reg: abb. et mon. *Bistrienses* (Uo. 158—9); 1236 Pp/Pp. Reg: abb. mon-i *Bistriensis* (Uo. 144); 1265/310/359/421: t. ab-is de *Bezered* (ZW. I. 96); 1321: eccl. B. V. de *Byscere*, Jac. Abb. de Bysscere (DI. 91 193); 1323/332: abb. de *Byzere* (DI. 2202, A. II. 109).

Bencés monostor, apátság. A Boldogságos Szűznek szentelték. Már a XII. században biztosan fennállott. — A Maros D-i partján, Sződítől K-re feküdt. A településnévben nem őrződött meg a monostor megléte. Azonban az 1528. térk. a Maros D-i partján, Sződítől keletre tünteti fel. Romjai a Maroscsicsér mellett D-re fekvő Csicséri szigeten állnak. E sziget neve 1764-ben : *Ins: et. Praed. Monoster* (OL. Kam. tk. 20. sz. térk.); a rom feltüntetve 1785-i térképen: *Rudera Monostor* a Szépfalu (Szödi) mellet ÉK-re levő holtág kanyarulatában; ma a rom körüli terület neve: *Monostoru*. (GYÖRFFY 1: 173–174.)

A *Bisztra* hn. szláv eredetű; vö.: szln. *Bistra* hn.szlk. *Bystrá* hn.; le. *Bystra* hn.; ukr. *Бічмпа* hn. Előzményéhez l. összl. **bystra* (ti. *rěka*) [= 'gyors folyású átlátszó vízű (ti. folyó)']. (FNESZ. *Hegyesbisztra*.)

A helynévben nincs utalás a monostor meglétére. Ennek oka, hogy maga a monostor nem a településen, hanem a Csicséri szigeten állt, ennek megfelelően a szigetet nevezték Monostornak.

Bodrog (Csongrád vármegye) Anon. [1200 k.] 896 u-ra: ad partes *Budrug* pervenerunt et iuxta fl-m Ouyas castra metati sunt (SRH. I. 85); +1188: St-o *Budrugiensis* c-e (Str. I. 137, vö. Reg. Arp. 148); [1237—240]: pr. *Budruc* (P. I. 783); 1323: ≈ de *Bodrog* (Veszp. pk. Lt. Kér 1).

Domokos kolostor. 1303-ban a domokos kolostorjegyzék a bodrogi kolostort is említi. 1327-től kezdve szerepel a Bodrog melletti Sz. Péter monostor, ill. apátja, azonban ez nem azonos a domokos kolostorral, hanem a nyugatabbra mellette fekvő Bodrogmonostor-ral azonos. A mai Monostorszeg helyén feküdt. (GYÖRFFY 1: 711–713.)

Eredetileg víznév volt, s etimológiailag azonos a *Bodrog*¹ folyónévvel. (FNESZ. *Bodrog*².) Valószínűleg a m. *bodor* névszó családjába tartozik, és tkp. jelentése 'hullámos, nem sima víztükrű folyó'. Kevésbé meggyőző feltevés szerint a folyónév a m. *Bodor* szn. (< *bodor* 'göndör') származéka. Képzésmódjához vö. *bal*: > *balog*. Nem valószínű, hogy a *Badrak* 'folyó a Krím délnyugati részén' víznévvel együtt olyan ősi ie. Víznévvel van dolguk, amely az ői. *Bhadraka*- 'jó, szép' mn.-vel kapcsolható össze. (FNESZ. *Bodrog*¹.)

A település nevében nincs utalás a kolostor meglétére. Ennek oka, hogy

maga a település időben korábban jött létre, Györffy szerint már 896-i adat bizonyítja a meglétét. A másik ok, hogy a település nevét a Bodrog folyóról kapta, mely fontos szerepet töltött be a település életében.

Bodrogmonostor

Szentpétermonostor (Csongrád vármegye) *1282: And. F. Sym-is de Kenazmunustura (Dl. 1127, HOkl. 94 = 1282 > 363: de Kenezmonustura Dl. 5105, 5156); 1320/324: And. F. Sym-is de gen. Zentemaguch (A. I. 546); 1327 > 365: fr. Mart. Abb. de *S. Petro* de disRICTU *Bodrog*, ... eccl. *S. Petri* (Dl. 5362, vö. 5105, 5156); 1332 > 365: Pet. Abb. mon-i *S. Petri* prope *Bodrug* (Dl. 5362); 1338/439: abb. de *S. Petro* (A. III. 481).

Bencés apátság. A XI. század második felében alapították Szent Péter tiszteletére. 1327-től szerepel maga a monostor, ill. apátja. Kegyura Kenézmonostori András volt, kérdés, hogy a nevében szereplő Kenézmonostor azonos-e Bodrogmonostorral. Feltehetőleg a monostor 1508 előtt megszűnt, hiszen a vizitáció nem érintette. — Bodrogtól Ny-ra, a nevét fenntartó kzs. Ma Zombortól Ny-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 713.) (ROMHÁNYI 14.)

A monostor feltehető neve eredetileg víznév volt, s etimológiailag azonos a *Bodrog*¹ folyónévvel. (FNESZ. *Bodrog*².) Valószínűleg a m. *bodor* névszó családjába tartozik, és tkp. jelentése 'hullámos, nem sima víztükrű folyó'. Kevéssé meggyőző feltevés szerint a folyónév a m. *Bodor* szn. (< *bodor* 'göndör') származéka. Képzésmódjához vö. *bal*: > *balog*. Nem valószínű, hogy a *Badrak* 'folyó a Krím délnyugati részén' víznévvel együtt olyan ősi ie. víznévvel van dolguk. Amely az ői. *Bhadra*- 'jó, szép' mn.-vel kapcsolható össze. (FNESZ. *Bodrog*¹.) Az utótag a *monostor* 'ko-

lostor' fn. (FNESZ. *Monostor*.) A *Szentpétermonostor*, melyben az utótag a *monostor* 'kolostor' fn., az utótag a monostor meglétére utal, az előtag pedig a monostor patrocíniuma, Szent Péter. E szent tiszteletére emelték és róla nevezték el a monostort.

Az egyháztörténelem több mint 120 *Péter* nevű szentet tart nyilván, s közülük nyolcnak ünnepe is volt hazánkban, azonban a névadó egyértelműen az apostolfejedelem Szent Péter, Róma első püspöke és az egyház első pápája. Kultuszának terjesztéséhez jelentősen hozzájárult I. András (1046-1060), aki a Szent Péter ünnep ápolásával kapcsolatos törvényt alkotott. (MEZŐ 1996: 189)

Azt, hogy *Bodrogmonostor*-nak is hívhatták, csak jóval későbbi forrásokban való előfordulások alapján tehetjük föl: XVIII. sz. *Bodrogmonostor* (GYÖRFFY 1: 713). Ebben a névben a *Bodrog* a megye székhelyéül szolgáló települést jelöli. E település nevéként a *Bodrogmonostor* aligha volt használatos.

Boldva (Borsod vármegye) Anon. [1200 k.]: iuxta fl-m *Buldua* (SRH. I. 58); Ann. Poson. 1203: mon. Iohannis b. comburitur iuxta *Buldvam* situm (Uo. 127); Cod. Pray. Tab. Pasch. 1203: mon. S. Iohannis b. comburitur (Uo. 121); 1249: mon. de *Buldua* (Dl. 33 566, Smič. IV. 381—2); 1323/470: t. *Boldwa* (Dl. 45 400).

Bencés monostor, Keresztelő Szent János tiszteletére emelték, a Bódva folyó mellett. 1203-ban említik először, amikor leégéséről tudósítanak. Feltehetőleg az 1170-es években alapította III. Béla király. Feltehetőleg a második, 1285-ös tatárjáráskor pusztulhatott el. — Ma kzs. Miskolctól ÉK-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 760.)

A helység a Bódva folyó mellett fekszik, s róla kapta a nevét. (FNESZ. *Bóldva*.) Egy szláv *Bóldva* folyónév átvétele. (FNESZ. *Bóldva*.) Tekintve a szláv eredetű helynevek nagy arányát a vármegyében, az utóbbi eredeztetés is indokoltnak tűnik.

A helység nevében nem hagyott nyomot a Keresztelő Szent János monostor, ebben nagy szerepet játszik az, hogy a folyó fontos szerepet tölthetett be a közösség életében, így inkább a folyó nevét használták településnévként, és az, hogy a monostor 1285-ben elpusztult. A település időben korábban keletkezett a monostornál, 1200 k. *Buldua* néven említik, ez is szerepet játszott abban, hogy a monostor neve nem vonódott át a település megnevezésére.

Botmonostora (Csongrád vármegye) *1198 Pp/Pp.Reg: mon. illud, quod B [oth] quondam c. de Bichor aedificare incepit et morte praeventus consummare non pouit (F. II. 321—2, B. = *Both* bihari ispán 1192—93: Reg. Arp. 152, 154—5. sz.); 1270/350: nobes de ... *Bothmonustra* iuxta C-u Budrug., ... p in *Botmonustra*, C. Budrug (Dl. 87 249); 1345 Pp/Pp.Reg: opp. *Botmonostura* (Theiner I. 689).

Monostor, 1192-1193 között épült, *Both* bihari ispán kezdte építeni, de befejezni halála miatt nem tudta, így másvalaki fejezte be az építtetését. A monostor a tatárjáráskor elpusztult, mert ezt követően *Botmonostoráról* csak, mint birtokról beszélnek. Egyházát csak 1345-ben említik újra, amikor is a pápa engedélyt adott *Becsei Töttösnek*, hogy a lerombolt szerzetesi egyházat helyreállítsa és kiegészítse 12 ágostonos remetét befogadó épületekkel. (GYÖRFFY 1: 709–710.) Feltehetőleg eredetileg *bencés apát-*

ság.(ROMHÁNYI 11.) — Bajától D-re feküdt. (GYÖRFFY 1: 709–710.)

A *Bot* szn.-nek és a *monostor* 'kolostor' fn.-nek az összetétele. Arra utal, hogy a középkorban itt álló monostort *Bot* bihari ispán kezdte építeni. (FNESZ. *Bátmonostor*.) A *Bot* szn. talán a m. *bot* fn.-ből alakult.

A monostor megalakulása után a helynévhez utólag hozzákapcsolódott az épületnév, a *monostor* elnevezés.

Brassó (Corona, Kronen) (Brassó vidéke) 1234 k./XV: *Claustra sororum ... in Hungaria ... Dyoc. Cumanie Corona* (Cat. *Ninivensis*, Művtört. Ért. 1957. 237); 1252/758: t. *Saxonum de Barasu* (ZW. I. 78) = 1252 > 479: ≈ (Székely Okl. I. 228); 1271: *Teel f. Ebl de Brasu* (Dl. 766, ZW. I. 110); 1288. X. 27: IV. Lad: Dat. In *Braso* (ZW. I. 159); 1294/366: *Nic. F. Symis c. de Brasov* (Doc. Val. 41, Doc Trans. XIII/2. 521); 1309: *nuncius decani de Brasso, ...* 1323: *Provinciae Ungarie concedimus duas domos: unam in Braso* (Reichert II. 150); 1427: *Cronen* (ZW. IV. 313).

A városban több kolostort is említenek.

a) *Premontrei apácakolostor*. 1234 táján készült *premontrei kolostorjegy*zékben tűnt fel először. A kolostor 1225 után épülhetett, a német lovagok elvonulása után. A *premontrei kolostor* túlélhette a tatárjárást, mert valószínűleg Brassót kell értenünk egy 1280-90 táján készült *kolostorjegy*zék *Drozza* neve alatt. Későbbi adatok azonban nem említik, és helye sem állapítható meg biztosan. (GYÖRFFY 1: 827–828.)

b) *Domonkos kolostor*. 1323-ban engedélyezte a *domonkos rend* *barceloniai egyetemes gyűlése* Brassóban kolostor építését (GYÖRFFY 1: 827–828). *Temploma Szent Péter és Pál tiszteletére* volt szentelve. 1546-ig működött. (ROMHÁNYI 15.)

c) Ciszterci apácakolostor. 1201-1228 között alapították Sz. Katalin tiszteletére. Maga a kolostor talán már korábban létezett, ekkor csak a ciszterci regulát vezették be. 1558 előtt szűnt meg. (ROMHÁNYI 15.)

Valószínűleg egy szláv R. **Brašovъ*, azaz 'egy *Brašo* nevű személyé (ti. vár, város)' hn. átvétele. A ném. *Kronstadt* 'Brassó' tkp. Értelme 'borókával benőtt helyen épült város'. (FNESZ. *Brassó*.)

A kolostorok megléte nem hagyott nyomot a város nevében. A település neve és a monostor neve között nincs kölcsönhatás.

Bulcs (Arad vármegye) 1225 Pp/327: de *Bulch* abb., Chanad. dyoc. (Str. I. 252); 1225 pp: de *Buls* abb. Cenad. Dioc. (P. I. 666); 1233: eccl. de *Bulch* (Str. I. 294); 1257 > 365 u: abb. de *Bulch* (d1. 28 047, H.VIII.72); 1332 Pp:... de *Bols* mon-rum abb-bus, Canad. Dioc (P. II. 370). (GYÖRFFY 1: 174.)

Bencés apátság. Szűz Mária tiszteletére alapították (ROMHÁNYI 16) 1225 előtt, alapítója azonban ismeretlen. – Ma kzs. Lippától K-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 174.)

Pusztaszn.-ból keletkezett magyar névadással; vö. 1229: *Bulch* szn. (FNESZ. *Bulcsu*.) Az alapjául szolgáló *Bulcsú* szn. etimológiája vitatott. A m. *búcsú* fn.-vel csak utólag kapcsolták össze. (FNESZ. *Bucsu*.)

A település nevében nincs utalás a Szűz Máriáról elnevezett monostor meglétére.

Csanád(vár) (Csanád vármegye) Anon. [1200 k.] 1000 utánra: Ohtum ... quem ... *Sunad* f. Dobuca nepos regis in castro suo iuxta Morisium interfecit ... quod castr. nunc. *Sunad* nuncupatur (SRH. I. 50); Ohtum, quem *Sunad* interfecit (Uo. 89); Leg.

S. Gerhardi maior [XIV.] 1000 utánra: princeps in urbe *Morisena* ... Achtum, ... usurpabat sibi potestatem super sales regis descendentes in Morosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Ticiam tributarios et custodes (SRG. II. 489–490); construxit in ... urbe *Morisena* mon. in honore B. Johannis Baptiste, constituens in eodem abb-em cum monachis Grecis, ... miles ... nomine Chanadinus (Uo. 491–2); in *Moroswar* ... in cimeterio S. Ioannis Baptiste in mon-o Frecorum (Uo. 491–2); 1030-ra: principalem ... eccl-m in honorem S. Georgii ... martyris ad litus Morisii fluminis fundavit, unde et *Morisenam* sedem appellavit, quam B. rex St. dotalibus muneribus... ditavit. (SRH. II. 473); 1030-ra: in *urbem Morisenam* (Uo. 493); mon-o S. Johannis Baptiste, ... *Chanadina* prov. (Uo. 494); [1044–46]: Deliberatio Gerardi *Morisenae* aeccl-siae ep-i (P. I. 375); 1044-re: Aba ... rex Quadragesiman *Chanadini* celebraret, ... B. Gerardus *Chanadiensis* ep. (SRH. I. 329–30 = Kézai [1282–5]: *Chenadiensis* ep. Uo. 176); 1211/252: Agard de parrichia *Chenadiensi* (Dl. 40 030, Bgl. I. 61); [1290] VI. 18: ≈ in *Chanad*. (Dl. 56 470, W. IX. 564); 1332/572: in foro *Chanadiensi* (Dl. 322, 22 §).

Több kolostor, monostor található ezen a területen.

a) Bazilita kolostor (Ajtonymonostora) Keresztelő Szent János tiszteletére emelt kolostor. 1030 előtt Ajtony leverését követve a görög szerzetesek Ororszlámosra kerültek át. A monostorban Gellért a püspökséget helyezte el addig, amíg fel nem építette az új monostort.

b) Bencés apátság. Szent Gellért 1030-1046 között alapította Szűz Mária tiszteletére. A monostorban helyez-

ték Sz. Gellértet örök nyugalomra, ahol a legendák szerint csodák történtek. A monostort Sz. Gellért apátságának is nevezték (1333—5). A Maros partján építette fel a Sz. Györgyről nevezett püspöki katedrális is, melynek oltárát szintén a B. Szűznek szentelték. (GYÖRFFY 1: 850—853) (ROMHÁNYI 18). — Ma két kzs. Makótól DK-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 850—853.)

A várat az ispánná tett Csanádról *Csanád(vár)*-nak nevezték el. A m. R. *Csanád* szn. a tisztázatlan eredetű m. R. *Suna* szn.-nel lehet a származéka. (FNESz. *Csanád vármegye.*) A *Csanád* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. (FNESz. *Érsekcsanád.*)

A település nevében nincs utalás a kolostor, monostor jelenlétére. Ennek oka, hogy maga a település időben korábban jött létre, és fontos szerepe volt a megye közigazgatásában, megyeszékhely volt.

Csót (Csolt) (Békés vármegye) 1222/550: Lodi abb-is de *Cholt* (VR. 247 § 282. 1.); 1271/284: c. Abraham de *Cholth* (Egri k. m. lt. 3, F. V/1. 156); é. n. [1330 k.] fr. Lad. abb. de *Cholth*, p. *Cholth* (Dl. 48 027); 1332—7/Pp. Reg: Jo. sac. de v. *Tola* abb. (Var. I/1. 50); abb. de *Kulch* (Uo. 76). (GYÖRFFY 1: 504.)

Bencés apátság. Mindszentek tiszteletére alapította a Csolt nem a XII. század első harmadában, egy már korábban létesült templom helyén. (ROMHÁNYI 19.) A Csolt nem nemzeti monostora. (GYÖRFFY 1: 504.)

Puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. (FNESz. *Csót.*) Az alapító nem nevét viseli.

A település nevében nincs utalás a nemzeti monostor meglétére. Maga a település időben korábban keletkezett, mint a monostor.

Dédes(kő) (Borsod vármegye) 1221/550: de Bursud ... castri ioubusm scil. Zadur, Petro, Dedo et alii (VR. 367 § 272. 1.); é. n. [1240]: iobes castri de Borsod de v. *Dedus*, Zadur vidl., Pet., Ysip, Abraham et alii generatione ipsorum, ... m ... iobum castri de *Dedus*, ... ad heremitas (D1.246, W. VII.101); 1313/339: ecclurum in honorem S. Spiritus et Corporis Christi fundatarum, in quibus fr-es heremitarum S. Crucis in griseo! Habitu deo militant, ... eccl. S. Spiritus (Egri k. o. lt. AB. 5!, F. VIII/6. 29—30); 1317/318: Laur-o priore de territorio S. Spiritus de *Dedes* (Egri k. o. lt. AF. 5!, F. VIII/2. 143).

Pálos kolostor, Szent Lélek tiszteletére emelték. Kegyura [Ákos nb.] István nádor. A falu plébánosát először 1304-ben említik, azon a helyen, ahol már 1240-ben remeték laktak. — Ma kzs. Bélapátfalvatól Ék-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 769.)

A *Dédes* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással; vö. 1230: *Dedus* szn. Így hívták egy itteni várjobbágyot. A m. *Dédes* szn. a szn.-ként is alkalmazott m. *déd* fn.-nek a származéka. (FNESz. *Dédestapolcsány.*) Az itt lakó várjobbágyokat *Dédes* nembelinek is mondják. (GYÖRFFY 1: 769) Az utótag a m. *kő'szikla'* fn. (FNESz. *Kőalja.*)

Feltehetőleg a kolostor az 1240 óta ott élő remeték helyén a hegyek között épült fel. A pálos rend eredetileg remete rend volt, melynek fő célja az elzárkózás volt, így valószínű, hogy valahol a környező hegyen épülhetett fel a monostor. Ennek következtében a monostor meglétére nincs utalás a település nevében.

Derzs (Bács vármegye) 1192/374/425: usque t-m mon-i *Ders*,

que vocatur Arunt (Erdődy vépi lt. 79. 4290); é. n. [1230]/231: ad t-m S. Salvatoris (D1. 168, W. XI. 225); 1255 Pp/Pp. Reg: priori et conventui mon-i S. Salvatoris de Urs [ford.! c:*Deurs*] O. S. Aug. Coloc. Dioc., . . . eccl-m S. Salvatoris Coloc. Dioc. (Theiner I. 234); 1328/335: t-e eccl-e de *Dersy*, Garmath vocate (D1. 2499, A. III. 209); * 1332—7/Pp. REg: Nyc. Pleb. de *Dyra* (VAt. I/1. 180); 1346: prep. eccl-e de *Ders*, p. *Ders* (A. IV. 585—7); 1400: prep. eccl-e S. Salvatoris in *Ders* (VAt. I/4. 286); 1486: opp. *Dewrs* (D1. 19 176). (GYÖRFFY 1: 217.)

Bencés monostor, apátság. (ROMHÁNYI 21.) A Megváltóról elnevezett monostor a XII. század végétől ismert. Bánca mellett feküdt, s utóbb a prépostság és kegyurasága a báncsi uradalomhoz tartozott; ennek alapján alapítása a Bánca-nemhez kapcsolható. A tatárjárás alatt elnéptelenedett, s Bánca nb. István esztergomi érsek (1245–53) telepíthette be szerzetesekkel. Egy 1192-i összeírás alapján a derzsi monostor Isteni Megváltó néven szerepel. (GYÖRFFY 1: 217.) Ha előbb nem, 1526-ban biztosan elpusztult. (ROMHÁNYI 21.)

A *Derzs* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. vö.: 1067 k./1267: *Dersy* szn. Az alapjául szolgáló szn. valószínűleg szláv eredetű. (FNESZ. *Nyílderzs*.)

A település nevében nincs utalás a Megváltóról elnevezett monostorra. A település időben korábban keletkezett (1192 az első adat), mint a monostor.

Dorozsma (Csongrád vármegye) 1237: abb-es ... de mon-is ... de *Durusma*, de *Drusma* ... abb. (P. I. 755, 757); 1269: de gen. *Drusma* (Zay lt. C. 1. 1, F. VII/3. 64); 1299: de gen. *Durusma* (Zay lt. D. 1. 2, W. X. 354);

1310: de gen. *Drusma* (Zay lt. C. 1. 2, A. I. 196).

A Dorozsma-nem ősi fészke, ahol a nemzetségi monostor állott. (GYÖRFFY 1: 894.) Talán bencés apátság. 1175–1200 között alapíthatták. apátját egy ízben, 1237-ben említik. Ha előbb nem, a század végére megszűnhetett. (ROMHÁNYI 21.) — Ma kzs. Szegedtől Ny-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 894.)

A *Dorozsma* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. szláv eredetű; vö.: szb-hv. R. *Družba* szn. E szláv szn-nek a szláv *družba* 'barátság; vőfély, násznagy' a forrása. (FNESZ. *Kiskundorozsma*.)

A település nevében nincs utalás a nemzetségi monostor meglétére.

Egres(d) (Csanád vármegye) Statua cap. Gen. O. Cist. [XIV.] 1191: abb. de *Egres*, *Egris* (Canivez I. 140); 1207: abb. de *Egris*, ... monachus (Canivez I. 338); 1233: abbatia ~ mon. de *Egrus*, abb-i *Egriensi* (Str. I. 293—5; Knauz: II. Endre 56, 59); Chron. Zagr., Varad. 1235: in mon-o suo [regis] *Egres* (SRH. I. 212); 1299/306: abb. mon-i B. V. de *Egrus* (ZW. I. 213); abb. de *Egresd* (Z. I. 363); é.n. [1311—42]/402: I. Kar.: p-es eccl-e B. V. de *Egrus*, eccl-e nostre (ZW. I. 301).

E helyen III. Béla alapította 1191 előtt (rendi feljegyzés szerint 1179-ben) a rend előírásainak megfelelően B. Szűzről nevezett ciszterci monostort a franciaországi Pontigny-ből (Pontiniacum) jött szerzetesekkel. A monostor jelentőségét mutatja, hogy hiteleshelyi működést folytatott (1239). (GYÖRFFY 1: 855–856.) 1514-ben szűnt meg. (ROMHÁNYI 22.) Ma kzs. Csanádtól K-re. (GYÖRFFY 1: 855–856.)

A m. *éger* ~ R., N. *eger* 'égerfa' -s képzős származékából alakult. Égerer-

dónél épült településre utal. (FNESZ. *Egres*.) Az *Egresd* alakváltozata: a m. R. *egres* 'égerfákkal benőtt hely, égerliget' fn. -*d* képzős származéka. (FNESZ. *Egresd*.)

A település nevében nincs utalás a monostor jelenlétére.

Egyed (Bihar vármegye) 1214/50: eccl. de *Igged* (VR. 287 § 191. 1.); 1275: super patronatu mon-i OOSS. de *Igged* (D1. 40 127, H. VII. 154); 1297: eccl. de *Egged* (H. VII. 259); 1325: f-i Petri ac Durug ... in mon-o ipsorum *Medzenth* dicto propugnaculis circumquaque munito morarentur, ... (A. II. 218); 1332—7/Pp. Reg: fr. Jo. abb. de v. *Egged*, Egid. sac. de v. *Egged* ... (Vat. I/1. 44, 56, 63, 80, 86).

Ismeretlen rendű monostor, apátság. 1214 előtt alapította a Mindszentekek tiszteletére a Gutkeled nemzetség egyik ága. Nemzetségi monostor. (GYÖRFFY 1: 614–615.) Más vélekedés szerint bencés monostor, a XV. század közepe táján szűnhetett meg. (ROMHÁNYI 22.) — Ma psz. Diószeg mellett ÉNy-ra. (GYÖRFFY 1: 614–615.)

Az *Egyed* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. talán az *Ete* hn. szn.-i előzményével tartozik össze. (FNESZ. *Egyed*.)

Az első adatban a helynév megnevezése *Igged*, melyben nincs utalás a monostorra. 1325-i adatban azonban *Medzenth*-ként, védőszentjéről említik a monostort. Györffy szerint elsődleges név az Egyed, névváltozat pedig az Egyedmonostora, melyre azonban nincs adat, és a Mindszent, melyre egy 1325-i forrásban találunk bizonyítékot. Ez utóbbi is csak a monostor neveként szerepel azonban.

Ellésmonostora (Csongrád vármegye) 1306: p. *Elleusmonustura* ...

iuxta fl-m Tycie (D1. 91 157, A. I. 108); 1326: p. *Elleusmonustura* (D1. 91 208), p. *Elleus*, Mark de *Elleus* (D1. 91 211), mon. *Elleusmonustra* ... cum patronatu (D1. 91 213, A. II. 259), p. *Hehellius* ~ *Ehellius*, in C-u Changrad. (D1. 91 214), p. et mon. *Helleus*, p. *Helleus monastra* (D1. 91 215); 1327: Mark de! *Elleus* ... iud. Nob. (D1. 2458!, A. II. 327); 1330: mg. Mark f. Alex-i de *Elleus* (D1. 69 666).

A Bor-Kalán-nem birtoka nemzet-ségi monostorral. (GYÖRFFY 1: 895.) Bencés apátság. A XII. század első felében alapította a Bor Kalán nem. A falut először 1306-ban, magát a monostort 1326-ban említik. A XIV. század közepére elpusztult. (ROMHÁNYI 23.) — Ma puszta a Körös torkolata felett, Csongrádtól ÉNy-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 895.)

Az *Ellés* helynév puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással; vö. 1327: *Elleus* szn. Az alapjául szolgáló szn. előzményeként l. 1219/1550: *Echileus* szn. < lat. *Achilleus* szn. (FNESZ. *Üllés*.) Az utótag a birtokos személyranggal ellátott m. *monostor* 'kolostor'; nemzet-ségi monostort jelöl. (FNESZ. *Ellés-part*.)

Elképzelhető azonban, hogy a *monostora* utótag nem a település nevéhez járult hozzá, hanem az *Ellés* személynévvvel alkotott helynevet.

Eperjes (Arad vármegye) é. n. [1177] > 405: abb. de *Eperyes!* (D1. 31 121 !, Temes I. 355); 1219/276: eccl. De *Eperies* (Str. I. 223); 1230 k : abb. de *Apries* (P. I. 698, pecsétjén: [S]IGILLV. ABA — — — DE EPERI[ES], Juhász: Stifte. Abb. 24); 1233: eccl.de *Epuryes* (Str. I. 294).

Bencés monostor, apátság. (GYÖRFFY 1: 175.) 1177-ben említik először, utoljára 1233-ban.

(ROMHÁNYI 23.) — Lippától K-re feküdt.

A m. *eper* 'földieper, szamóca' fn.-nek R. *eperj* változatából képződött. Olyan helyre utal, ahol a névadáskor feltűnően sok volt az eper, a szamóca. (FNESZ. *Eperjes.*)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére.

Garamszentbenedek (Bars vármegye) + 1075/+124/+217: t-m, per cuius medium transit flumen, quod vocatur *Gran*, ubi etiam eccl-m S. B-i construxi, cum silvis, venationibus, aquis, piscationibus, cumulonibus, . . . S. B-i mon., . . . abb. (Knauz: GSzB. 24—32); +1124/+217: mon. S. B-i de *Grana* (Str. I. 81); +1217: t. mon.i S. B-i de *Goron* (Str. 212); 1247: iob-es mon-i S. B-i iuxta *Granum* (Uo. 364); 1269: monacho de conv-u mon-i S. B. iuxta *Granam* (Str. II. 473, vö. Kar, HH. 138); 1330: Conv. eccl-e mon-i S. B-i de iuxta *Grom* (A. II. 500); 1332—8/Pp. Reg: Jac. Procurator abbatis de Justa Gran O. S. B.; abb. S. B-i de gron (Vat. I/1. 218, 411).

Bencés monostor. Szent Benedek tiszteletére emelte I. Géza 1075 előtt. A Garam folyó mellett a hegyek között építették fel. Későbbi adatokból tudjuk, hogy a monostor tövében kialakult falut *Petendnek* nevezték, és itt állott a Sz. Egyed-templom. (GYÖRFFY 1: 441—444.)

Idővel a kolostor neve átvonódott az alatta települt *Petend* falura. (FNESZ. *Garamszentbenedek.*)

Az előtag a Garam folyóra utal, mely mellett a monostor létrejött. A *Garam*-előtag: ősi folyónév, amely az ókorból a gör. *Γζαρούα* [dativus] alakban mutatható ki. Végső forrása bizonytalan. Némelyek ie., közelebről illír, kelta vagy germán eredetűnek, mások viszont preie. ősiségűnek tartják. A magyarba egy szlk. R. **Gron* (l.

ócseh *Gron*) kerülhetett át. Vö. mai szlk. *Hron*. (FNESZ. *Garam*). A *Szentbenedek* utótag pedig a monostor védőszentjére, névadójára Szent Benedekre utal. A monostor névadójaként itt elsősorban nursiai Szent Benedek (480 k.—574), montecassinói apát, a bencés szerzetesrend megalapítója vehető számításba. Hazai tiszteletének elterjesztésében nyilvánvalóan a nálunk legkorábban gyökeret vert nyugati szerzetesrendnek, a bencéseknek volt meghatározó szerepe. (MEZŐ 1996: 62—63.)

Gáborjánmonostora (Bihar vármegye) 1217/550: abb. de mon-o *Gabrielis*, . . . eccl. S. Michaelis (VR. 209 § 213. 1.); 1271: p. *Gabrian Monustura* iuxta aquam Berukyov . . . mon. in honore B. Mychaelis archangeli in eadem p-e existens (Képes cs. lt.); [1291—4]: in *Gabrian* (MNy. 1926. 223, 298, 358); 1311: p. *Geberyanmonustura*, in C-u Byhar. (Z. I. 133); 1318: Math. Sac. de *Gabryan* (Bornemissza lt.); 1340: p. *Gabrian*, in C-u Byhor . . . (Z. I. 570—1).

Nemzetségi monostor és temetkezőhely. 1217 előtt alapította Sz. Mihály arkangyal tiszteletére a Gyovad nemzetség. Nevét Gáborján nevű alapítójáról kaphatta. — Ma kzs. Berettyóújfalutól K-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 618—619.)

A helységet egykori monostorának *Gáborján* nevű alapítójáról nevezhették el. A m. R. *Gáborján* szn. forrása a h. lat. *Gab(i)rianus* 'Gábor' szn. (FNESZ. *Gáborján.*)

A település nevében később utalás van a monostor meglétére is. A helységet már 1217-ben *Gabrian Monustura*-nak nevezték, mely a monostor jelentőségét mutatja. Bizonyára azért nem a monostor védőszentjének neve vonódott át a névbe, mert nemzetségi monostorról van szó, ahol fon-

tos az alapító neve, hiszen az ő tulajdona a monostor. Itt nemcsak monostorról, hanem temetkezési helyről is szó van, így még fontosabb az alapító neve. A későbbi adatok arról is tanúskodnak azonban, hogy a monostor eredeti *Gáborján* neve a település nevéként önállóan is használatos volt. Ma is így hívják a falut.

Gerla (Békés vármegye) *1259/466: t. Kyrys abb-is de *Gwrla* (H. VI. 91); 1295/423: v. *Gerla* (DI. 1408, W. XII. 575); *1332—7/Pp. Reg: And. Sac. de v. *Gula* (Vat. I/1. 89).

A Csolt-nem nemzetségi monostora. A monostor emlékét őrzi a *Monostorere* hn. (GYÖRFFY 1: 507). Talán bencés apátság. A monostor a *Monostorere* és egy csatorna által határolt szigeten található. (ROMHÁNYI 27.)

A helynév pusztasz. -ből keletkezett magyar névadással. vö. 1290: *Gerlah* szn. Az alapjául szolgáló szn. német eredetű; vö. ném. *Gerlach* szn. (FNESZ. *Gerla*.)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére.

Gét(monostora) (Baranya vármegye) 1261/262, 1262: abb. de *Guech* (Str. I. 459, 464); 1265/270: mon. de *Gueth* (H. IV. 41); 1296: mon. *Geeth* (DI. 1448, F. VI/2. 29); 1327: mon. b. Ipoliti de *Geech* ≈ (Z. I. 297); 1332: p. *Geethmonustura* ~ *Geethmonostura* (DI. 87 121); 1340: *Gethmonustura* (DI. 102 760); 1332—5/Pp. Reg: St. (sac) de *Geech* (Vat. I/1. 275), And. De *Gued* (Uo. 310).

Bencés apátság. Szent Ipolyról elnevezett monostor. 1261 előtt alapították. 1326-ban osztoznak [Bulcsói] Vyt fia az öröklött javakon felmerül egy Geth nevű fiú is, így arra lehet következtetni, hogy a Bulcsóiak a

monostoralapító nemből származnak. — Ma psz. Makstól DK-re. (GYÖRFFY 1: 309.) (ROMHÁNYI 27.)

A település elsődleges neve *Gét* lehetett, ez valószínűleg pusztasz. -ből való (FNESZ. *Géta*.) Később a településnévben a *-monostora* utótag kapcsolódott hozzá.

A monostor jelentőségét mutatja, hogy a település nevében utalás van arra, hogy területén található monostor. A monostort 1261 előtt alapították, és egy 1332-es forrásban a település már *Geethmonustura* néven szerepel.

Gyán ~ Izsómonostora (Bihar vármegye) 1229/550: Dion., Ysou (Str. I. 2949; 1332—7/Pp. V(R?)eg: Paul. sac. de v. *Gan* (Vat. I/1. 51, 53, 66, 75, 81); Paul. sac. de v. *Jan* (Uo. 88).

Ismeretlen rendű monostor. 1229 előtt alapította Szent András tiszteletére talán az 1229-ben felsorolt kegyurak nevéből (Dénes, Ysou és Puk) ítélve a Pok nem. Izsó kegyúr neve alapján a monostor feltevésszerűen azonosítható azon Izsó egyházával, amelyet az Arad megyei Hodosmonostor és a Csanád megyei Rahoncamonostor között sorolnak fel, Izsómonostora néven. (GYÖRFFY 1: 620–621.) 1233-ban Izsómonostora néven szerepel. A tatárjáráskor pusztulhatott el. (ROMHÁNYI 32.) — Ma kzs. Sarkadtól K-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 620–621.)

A *Gyán* n. pusztasz. -ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. ófrancia (vallon) eredetű. (FNESZ. *Kötegyán*.) Az *Izsómonostora* névváltozat előtagja Izsó kegyúrra való utalás, a *-monostora* utótag pedig a m. R. *monostor* 'kolostor' fn. birtokos személyraggal ellátott változata.

A feltehető monostor megnevezése nem okozott hatást a település nevére.

Gyelid (Arad vármegye) é. n. [1177] > 405: cum f-is eccl-e de *Geled* (D1. 31 121, Te,es I. 355); 1233: eccl. De *Geleth* (Str. I. 294).

Ismeretlen rendű monostor. 1177-ben említik először, mikor „a monostor „fiai” a ségi uradalommal határosak...” (GYÖRFFY 1: 177). Feltehetőleg a tatárjáráskor pusztult el. (ROMHÁNYI 28.) — Ma *Gyelte* psz. Aradtól ÉÉNy-ra Gáj előváros mellett fekszik. (GYÖRFFY 1: 177.)

Valószínűleg puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással *Gyele* ~ *Gyeli* ~ *Jeli* hn.(FNESZ. *Jelihálás*.) A *Gyelid* alak a *Gyeli*-ből alakult – *d* képzővel. Szláv eredetű; vö. szb.-hv. *Gladnik* hn. Tövében az összl. **goldъ* ’éhség’ rejlik. (FNESZ. *Geletnek*.)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére.

Győr (Borsod vármegye) Anon. [1200 k.] 896-ra: castr. Quod dicitur *Geuru* (SRH. I. 72); 1248/326: t. *Noggeurh!* ... castris nostri de Borsad! (Egri érd. T. lt. 1!, F. IV/2. 17); 1303/352/449/450: St. pal: ad curiam nostram *Geur* vocatam (D1. 1647, A. I. 53); 1304: ≈ : eccl-e in honore S. Corporis Christi fundate prope finem v-e *Gyous Geur* existentis, in qua fr-es heremitharum S. Crucis O. S. Agustini de heremo ... abitant (D1. 1668, A. I. 76); 1317/318/318: fr. Lukach prior domus Corporis Christi de *Geur* (Egri k. o. lt. AF. 50, F. VIII/2. 143); 1340/341 > 349: reginalis serenitas ... castrum suum *Dyosgeur* (Sztáray I. 163).

Ágostonos (pálos) kolostor, Krisztus Testéről elnevezett kolostor. 1304-ben már bizonyosan állott, alapítója István nádor volt. A kolostor a *Barát farka* hegy alatt található, egy XVIII. századi térkép ép állapotban tünteti fel, tehát hosszú életű monostor volt.

(GYÖRFFY 1: 774–775.) — Ma Miskolc város része Ny-on.

Puszta szn.-ből keletkezhetett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. annak a szn.-nek lehet az – *r* képzős származéka, amely *Algyő* és *Felgyő* utótagjában él tovább. Más feltevés szerint a *Győr* hn. a m. R., N. *gyűr* ’domb, bucka’ fn.-vel tartozik össze. (FNESZ. *Győr*.)

A Krisztus Teste tiszteletére szentelt kolostor nem jelenik meg a város nevében, melynek oka abban keresendő, hogy a maga a település hamarabb jött létre, és a létrejött kolostor sem a város központjában, hanem a *Barát farka* hegy alatt, nem központi helyen, (a pálos szerzetesekhez méltóan) így nem volt olyan mértékű hatása, hogy az megváltoztatta volna a település nevét. Nem utolsó érv az sem, hogy a szerzetesek a pálos rend tagjai voltak, akik elsődleges céljuknak az imádkozást, és az elzárkózást tekintették, így nem volt erős kapcsolatuk a település lakóival, így nem következett be a település nevében névváltozás.

Hodos(d)monostora (Arad vármegye) é. n. [1177] > 405: t. eccl-e de *Hvdust!* (D1. 31 121!, Temes I. 355, Reg. Arp. 127); 1213/550: prist. Gongga de gen. *Hudus* (VR.158 § 176. 1.); 1233: eccl. de *Zadust* [IPA jelfordított c: *Hadustg*] (Str. I. 294); 1278/XVIII: patronatum mon-i S. Petri de *Harduld* [c: *Hwdusd*] (D1. 1020); 1293: t. *Hudusmonostura* . . . iuxta fl-m *Morus* (D1. 40 217!, Juhász: *Stifte* 221).

Talán bencés monostor, apátság. Szent Péter tiszteletére szentelték. 1177-től ismert. A monostor 1278 és 1293 között pusztulhatott el, alighanem a kun zavargások idején. Helyén létesült később a hodosi vagy bodrogi görögkeleti monostor. – Ma psz. Aradtól Ny-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 178.)

Az elsődleges *Hodos* névváltozat a m. *hód* állatnév -s képzős származékából való. Ez szn.-ként is használatos volt; vö. 1138/1329: *Hodus* szn. (FNESz. *Hodosfalva*.) Idővel a helynév kiegészült a birtokos személyraggal ellátott *monostor* fn.-el. A *Hodosd* változat az eredeti helynévi formából valószínűleg bővüléssel keletkezett: a névtesthez -d helynévképző kapcsolódott.

A település nevében utalás van az itt működő Szent Péter tiszteletére szentelt monostorra a -*monostora* utótaggal. 1177-i forrásban a település *Hvdus* néven szerepel, 1293-i forrásban pedig a település már *Hudusmonostura* néven fordul elő, s továbbra is e néven szerepel. A monostor jelentőségére utal a névben beálló változás, és e változatnak a megtartása.

Jászó (Torna) (Abaúj vármegye) 1234 k./XV: Filia S. Stephani [Waradiensis] — Agr. dyoc. *Vallis S. Johannis Baptiste*, que al. Nom. Dicitur *Turna*; Filia Vallis S. Johannis Baptiste — Waciensis dyoc. *Alsa*; Filia S. Joannis Baptiste — Strig. Dyoc. *Grabia* (Művtört. Ért. 1957. 237). +1243/295: Alb. Prep. de *Jazou* ... pop-is eccl-e B. Ioannis de *Jazou* ... statera eiusdem civitatis (F. IV/1. 304—6); 1243/335: Alb. Prep. de *Jazow* (Uo. 290 és XI. 402); 1263/270: eccl. B. Johannis Baptiste de *Jazow* (Jászói k. m. lt. I. 11, F. V/1. 102); 1290: ius patronatus mon-i B. Johannis! Baptiste O. Prem. De *Jazou!*, ... tributum ... ex v. *Jazou!* (Jászói k. m. lt. I. 12!, F. VI/1. 58—9); 1317: iob. Prep-i de *Jazov* (Jászói k. m. lt. II. 20); 1332/333/338: m. ve. *Jasso!* (Dl. 71 411!, Csáky I. 67). (GYÖRFFY 1: 96—98).

Premontrei (ágostonos) prépostság. Monostorát Keresztelő Szent János

tiszteletére szentelték. A Bódva folyó partján hozták létre a tornai erdőségben. Alapításának ideje homályba vész. Az 1130 körül alapított váradelőhegyi prépostság filiája volt (1234, 1286), tehát ekkor már bizonyosan létezett. (GYÖRFFY 1: 98.) Más vélemény szerint az 1220-as években alapította Kálmán herceg. A tatárjáráskor a monostor teljesen elpusztult. (ROMHÁNYI 33.) — Ma kzs. Kassától NyDNy-ra fekszik.

Vitatott eredetű. Talán a szlk. *Jasov* átvétele. Ez eredetileg a jászói premontrai monostor fölött emelkedő, 354 m magas mészkőhegynék, a Jászói-kőnek lehetett a neve. Tövéhez vö. szln. *jása* 'fátlan hely az erdőben, tisztás' — Más feltevés szerint a *Jászó* hn. a m. R. *jó* 'folyó' és *aszó* 'völgy, kiszáradt folyómeder' összetétele. (FNESz. *Jászó*.)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére.

Jofa (Bihar vármegye) 1325>520 k: heremitorio *Jwfa* nuncupato in ipsius p-e existenti (Bp. Egy. Kt. Cod. Lat. 115. fol. 57.); 1331 > 520 k: eccl., quam eorum [de Fugy] predecessores fundaverant et ibidem in singulis annis per totam Quadragesimam ieiuniarum consueverant, . . . prior huius mon-i fuit fr. Hector (Uo.).

Pálos kolostor. 1325 előtt alapította Sz. Jeromos tiszteletére a Zovárd nb. Fugyi család. (GYÖRFFY 1: 628.) 1473-ban a törökök elpusztították, de újjáépült, s csak 1566-ban hagyták el végleg a szerzetesek. (ROMHÁNYI 33.) — Nagyvárad és Fugyi határán, az Omlás szőlőhegy alatt emelkedett. (GYÖRFFY 1: 628.)

Etimológiája ismeretlen.

A település nevében nincs utalás a kolostor jelenlétére. ROMHÁNYI BEATRIX szerint Jofa *Szentjeromos*

néven is ismert, azonban erre GYÖRFFY adataiban nincs utalás. Ha igaz, hogy a települést *Szentjeromos*-nak is nevezték, akkor a névváltozatban a monostor nevét, és szentjét kell látnunk. Tehát, ebben a névváltozat a kolostorra utal, a kolostor jelentőségét mutatja a település *Szentjeromos*-ként való említése. Azonban erre nincsen adata Györffynek.

Kalodva (Arad vármegye) 1308>520 k, 1332>520 k: *Kalodwa* (Bp. Egy. Kt. Cod. Lat. 115, vö. F. VII/5. 4589; 1333—5/Pp. Reg: Jo. (sac.) de *Galadua*. (*G*)*aladna*, *Haladua* (Vat. I/1. 146, 150, 161); 1501: fr-um heremitarum O. S. Pauli ... in claustro de *Kalothoa* in portu Marusii fundato (Tört. Adattár Csanád egyhm. II. 426).

Pálos kolostor. 1272-1290 között alapította Szűz Mária tiszteletére IV. (Kun) László. (GYÖRFFY 1: 179.) A kolostor a Maros révjénél állt. 1541-ig működött. (ROMHÁNYI 34.)

Szláv eredetű, de a részletek vitatottak. Lehet, hogy egy 10. sz.-i magyar vezér **Galád* ~ **Glád* nevéből alakult birtoklást jelölő szláv képzővel. (An. 11., 44.: *Glad*-ja azonban nem történelmi személy.) Más felfogás szerint *Kalodva* szláv helynevekkel tartozik össze: pl. szb.-hv. *Kłodawa* hn. Töve 'farönk, tönk' jelentésű, és etimológiailag azonos a m. *kaloda* szláv előzményével. (FNESZ. *Kalodva*.)

A település nevében nincs utalás a Szűz Máriáról elnevezett monostor meglétére.

Kanizsamonostora ~ **Monostoroskanizsa** (Csanád vármegye) 1237: abb-es de mon-is ... de *Kinisa* (P. I. 755); +1247/+248//572: sess. ... in *Kenezeumunustura* (Dl. 322, W. VII. 220); +1256: mon.

Kenysa! Cum c-is ad se pertinentibus (Erd. Múz. Lt.!, W. VII. 430); 1247>340: *Kanysa*, in C-u Chanad. (Wesselényi lt.); 1337: p. *Monusturuskanyisa* (A. III. 367); 1340: p. *Kanysamunustura*, in C-u Chanad. (Wesselényi lt.).

A Csanád-nem monostora, mely már a tatárjárás előtt fennállt. (GYÖRFFY

1: 860.) Talán bencés apátság. (ROMHÁNYI 34.) — Ma kzs. Kanizsától DK-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 860.)

A *Kanizsa* 'Törökkanizsa' hn. és a *monostor* 'kolostor' fn. birtokos jelzős összetétele. (FNESZ.

Kanizsamonostora.) A *Kanizsa* hn. szláv eredetű. (FNESZ. *Nagykanizsa*.)

A *Kanizsa* helynévre az otlévő monostor kétféleképpen is hatott: egyrészt a településnévhez utótagként járult, másrészt a *monostor* -s képzős *monostoros* alakja megkülönböztetői jelzői szerepben került a helynév elé.

Kassa (Abaúj vármegye) (*Cassa* = C.) 1230: Symon f. Greg-i sac-is de v. C. et Petur f. Paul de eadem (Dl. 83 127); 1249: omni libertate ... qua ex concessione nostra hospites nostri de *Kassa* perfruuntur (Dl. 337, W. VII. 281, Wick: *Kassa* tört. 15.); +1262 [XIV]: magnam viam, qua de p-e Sedan ducit ad *Cassouiam*... (Dl. 83 131, W. VIII. 39—40); [126—73]: mg. Micael c. de Scepus amicis suis villico, iuratis et universis civibus de *Kassa* (Dl. 75 194); 1282. VIII. 12: D. p. m: Dat. Prope *Kossa* (Dl. 75 051); 1293: iuxta *Kossam* (Dl. 1362, HOkl. 134); 1317. I. 21: a-diac. Novicatri: Dat. In *Kassa* (A. I. 414); 1332—5/Pp. Reg: Jac. Pleb. De C., pleb. de *Kassa*, C., pleb. de c. (Vat. I/1. 208, 355, 368, 371). (GYÖRFFY 1: 102–109.)

Domonkos kolostor. Keletkezésének körülményeit, így az alapítóját, alapításának idejét nem ismerjük.

1303-ban már biztosan fennállt. (GYÖRFFY 1: 106.) Szűz Mária tiszteletére szentelték fel a kolostort. A város 1566-os égésekor pusztult el. (ROMHÁNYI 35.) — Ma város a Hernád mellett.

Pusztta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. — *sa* képzővel keletkezhetett valamelyik *Ko*- kezdetű régi magyar szn.-ből (pl. *Kokos* 'Kakas', *Kolumbán* 'Kálmán' *Kopov* 'Kopó'). (FNESZ. *Kassa*.)

A település nevében nincs utalás a Szűz Máriának szentelt domonkos kolostor jelenlétére.

Kaza (Borsod vármegye) 1231: in *Kaza* (Dl. 164, Str. I. 281); +1283: p. *Kaza*, in C-u de Borsod (Leleszi k. o. lt. Aa. Ann. 2 A!, W. XII. 382); 1315: in claustrum de *Kaza* ... inter *Kaza*, Korychan et Naragh (Dl. 1880, W. XII, 636); 1322/342: in claustrum de *Kaza* combustum extitit (Dl. 1682).

Ágostonos kolostor, Szent Jánosról elnevezett kolostor. A Rátót-nem alapította. (GYÖRFFY 1: 779–780.) 1510 után, feltehetőleg a század első felében néptelenedett el. (ROMHÁNYI 35.) — Ma kzs. Kazincbarcikától ÉNy-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 779–780.)

A *Kazah* hn. pusztta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn.-hez l. talán török R. *Qaz* szn. (FNESZ. *Sajókaza*.)

A település nevében nem jelenik meg a Szent János tiszteletére szentelt monostor. Ennek oka, hogy a település hamarabb keletkezett, mint a monostor, GYÖRFFY adatai szerint már 1283-ban biztosan létezett, a monostor keletkezésének idejét nem ismerjük, ezen kívül a monostor kétszer is leégett. A monostor ágostonrendi remetekolostor volt, melynek elsődleges tevékenysége az imádkozás, és az elzárkózás volt. Így nem hatottak a település lakóira, működésük szinte észrevétlen volt.

Kács (Borsod vármegye) Anon. [1200 k.] 896-ra: iuxta riv-os aquarum a loco illo, qui nunc dicitur *Casu* (SRH. I. 72); 1248/326: t-is nob-um de gen. Werusur et mon-i de *Kach* (Egri érs. T. lt. 1, F. IV/2. 18); 1268: mon-o de *Kachy* et patronis eiusdem mon-i de gen. Vrusur (H. VIII. 112).

Bencés apátság, Szent Péter tiszteletére emelt monostor. 1292-ben már biztosan létezett. Ekkor az Örsúr nemzetség birtoka, és a monostor a nemzetségi monostoruk. 1317 körül a monostor a pálos rend birtokába került, azonban 1332-re ismét bencéseket találunk benne. (GYÖRFFY 1: 778–779.) A XVI. században, ismeretlen időben hagyták el a szerzetesek. (ROMHÁNYI 34) — Ma Miskolctól DNy-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 778–779.)

Pusztta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. talán a m. *kacs* fn.-vel vagy az ótörök *qač*- 'menekül, szökik' igével hozható kapcsolatba. (FNESZ. *Kács*.)

A település nevében nem jelenik meg a monostoros jellege.

Kemecse(monostora) (Csanád vármegye) +1256: mon. *Kemeche!* (Erd. Múz. Lt.!, W. VII. 430); 1332/572: p. *Kemeche* ~ *Kemechye* (Dl. 322, 22 §); 1334—5/Pp. Reg: Paul. (sac.) de *Kemeche*, *Kremeche* (Vat. I/1. 154, 158). (GYÖRFFY 1: 860.)

Ismeretlen rendű monostor. (ROMHÁNYI 35.) A Csanád-nem monostora állott itt — Csanád és Egres között feküdt; talán azonos a Telek erdőben lévő rommal. (GYÖRFFY 1: 860.)

A *Kemecse* helynév pusztta szn.-ből keletkezett magyar névadással; vö. 1237: *Kemecha* szn. Az alapjául szolgáló szn. a m. R. *Keme* szn.-ből kép-

zódhatott. Ennek előzményéhez vö. talán ótörök *kemä* ~ *kemi* 'csónak, hajó'. Más feltevés szerint a m. *Keve* szn.-ből képzett m. R. *Keuueche* szn.-ben *v* > *m* változás (vö. *Devecsere* > *Demecser*) mehetett végbe, és az *m*-mel hangzó névváltozatból alakulhatott a *Kemecse* szn. (FNESz. *Kemecse*.)

Az adatokból nem dönthető el, hogy kialakult-e a névnek egy *Kemecsemonostor(a)* formájú alakváltozata is, a *monasterium Kemeche* típusú említések esetleg egy ilyen alaknak a fordításai is lehetnek.

Kenéz(monostora) (Csanád vármegye) 1192/374/425: mon: *Kenez* (Erdödy vépi lt. 79. 4290); é. n. [1230]/231: mon. *Kenaz* (DI. 158, W. XI. 220); 1233: eccl. de *Kenaz* (Str. I. 294); 1330: a pop-is v-rum ... *Kenez* (z. I. 357); ≈ in v. *Kenez* (Uo. 358; DI. 87 009).

1192-ben három falut említenek (Póca, Kereki és Maros), melyeknek fele Makariás ispáné, fele Kenéz monostoráé. E birtokfelezésből következtethető, hogy a monostor a Monoszlónem alapítása. (GYÖRFFY 1: 860–861.) Talán bencés apátság. Feltehetőleg a tatárjáráskor pusztult el. (ROMHÁNYI 36.) — Nagylak mellett, a Maros partján feküdt.

A *Kenéz* helynév pusztá szn.-ből keletkezett magyar névadással; vö. 1267: *Kenez* szn. Az alapjául szolgáló szn. a szláv eredetű m. *kenéz* tisztség-névből való. (FNESz. *Kenéz*.)

Az adatokból nem dönthető el, hogy kialakult-e a névnek egy *Kenézmonostor(a)* formájú alakváltozata is, a *monasterium Kenez* típusú említések esetleg egy ilyen alaknak a fordításai is lehetnek.

Keresztúr ~ Szent Kereszt (Baranya vármegye) 1282: St. Prior

heremitarium de *S. Cruce* in ins. Danoby (DI. 1127, HOkl. 94); 1320/324: pisc. *Hothias!*... in ins. Danobij circa eccl-m *S. Crucis* heremitarum ... fr. Greg. Prior dicte domus (DI. 1989!, A. I. 546—7); 1332 > 365: And. Prior eccl-e *S. Crucis* de ins. Danuby (DI. 5362).

Pálos kolostor. Szent Keresztről elnevezett pálos kolostor. 1280 előtt alapította a Kán nb. Siklósi család. Utolsó adata 1467-ből való. — Pontos helye ismeretlen, valószínűleg [Bodrog] Monostorszeg közelében feküdt. (GYÖRFFY 1: 325–326.)

A m. *kereszt* 'feszület' és *úr* 'uragság' összetétele, s azzal kapcsolatos, hogy a falu templomát a Szent Kereszt tiszteletére avatták fel. István király 1018 körül kapta a görög császártól a *Kereszt úr* ~ *Szent Kereszt* patrocíniumhoz szükséges kereszt-ereklyét, így tehát a *Keresztúr* ~ *Szentkereszt* helységnevek ezt követően keletkeztek. (FNESz. *Kesztúr*.) Mivel a név csak latinul szerepel a forrásokban, nem dönthető el biztosan, hogy magyarul *Keresztúr* vagy *Szentkereszt* volt-e a neve.

A település nevében utalás van egyházi intézményre. Mivel a monostort és a templomot is ugyanannak a szentnek ajánlották, tehát mindkettőt Szent Keresztről nevezték el, így nem egyértelmű annak megállapítása, hogy a templom, vagy esetleg a monostor nevét vonták át a település megnevezésére.

Körösmonostora (Baranya vármegye) 1262/413: aqua *Kewrus* (DI. 553, W. VIII. 45); *1294/485: *Insula Lazari* — quondam de Osla — [Quinque] Ecclesiensis [dioc.] (Művtört. Ért. 1957, 238); quondam f-a de Ozla — de *Insula Lazari* — Quinqueecl-rum (Uo.); 1319: Jo-em et Laur-m f-os Lamp-i de *Keurus* (A.

I. 502); *1320/633: *Insula Lazari* dioc. Quinqueecl. f-a Olza (Művtört. Ért. 1957. 238); 1322: Jo. F. Lamp-i de Keurus no. de gen. Nygol, t. mon-i de *Keurus* (A. II. 56); 1332—5/Pp. Reg: Paul. sac. de *Renres*, *Keurus*, *Kerus*, *Kewrsmonasterio*, *Keynus*, *Kurws* (Vat. I/1. 237, 263 274, 284, 293, 313).

Premontrei monostor. A Negol nb. Kőrösi család nemzetségi monostora. A Kőrös víz melletti falu mellett fekt. 1294-ben *Insula Lazari* néven említ a premontrei kolostorjegyzék egy prépostságot, mely talán Kőrösmonostorral azonosítható. (GYÖRFFY 1: 331–332) E néven csak 1332-ben fordul elő. Kőrösmonostora utoljára 1412-ben szerepel, bár meglehet, már csak helynévként élt ekkor a monostor emléke. (ROMHÁNYI 39.) — Ma psz. Gerde és Kisasszonyfa között fekszik. (GYÖRFFY 1: 331–332.)

A település elsődleges neve *Kőrös* volt, amely a mellette fekvő *Kőrös* folyóról kapta a nevét. A víznév *kőrös* ~ *kőrís* fákkal benőtt helyre utal (FNESz. *Kőrös-ér.*) A településnév utólag egészült ki a *-monostora* utótaggal.

A monostor valószínűleg egy a Kőrös által körülzárt szigeten létesülhetett, talán Szent Lázárnak ajánlották a monostort. A névadó a betániai Lázár, bizonyos Mária és Márta fivére, Jézus barátja, akinek gyakran élvezte vendégszeretetét, és akit négy nappal a halála után feltámasztott (MEZŐ 1996: 141).

Kőszeg (Baranya vármegye)
*1316. VII. 17: 1. Kar: DAt. sub castro *Kwzeg* (A. I. 399); é. n. [1327 u.] > 351: castr. *Kuzegh* (H. V. 125); 1334: fr. Em. ordinis eremitarum prior de clastro S. Salvatoris ... (A. III. 116).

Pálos kolostor, Sz. Szalvátor (Üdvözítő) tiszteletére emelte Hercegh Péter. 1333-ban már fennállt. (GYÖRFFY 1: 332). 1526-ig működött. Batina felett a hegyen a Leányvárnak nevezett rom melletti kolostor omladékaival azonosítható. (ROMHÁNYI 39.) — Ma kzs. Mohács-tól DK-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 332.)

A m. *kő* 'kőből való, köves' és *szeg* 'szöglet, sarok' összetételéből keletkezett hn. (FNESz. *Kőszeg.*)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére.

Lekér ~ Szerafinmonostora (Bars vármegye) é. n. [1256]: iob. Abb-is de *Sereful!* (Dl. 48 508!, H. III. 20); 1264/393/466: mon. de *Serephel* (Str. I. 509); 1268/347: abb. S. *Salvatoris de Seraphino* (Str. I. 554); 1271/295/XVIII.: t. mon-i *Zerphel* (F. V/1. 148); 1272: mon. de *Serefel* (Str. I. 594); 1276. X. 9: IV. Lad: Dat. Apud mon. *Serefel!* (Pécsi pk. Kt. Cimel. I. 5!, F. V/2. 341); 1293: *Leker* (Dl. 86 873); 1320: fr. Fridericus et fr. Ulricus O. S. B. de mon-o S. Salvatoris de *Seraphyn* et pro fr-e Crapht abb-e ... ac pro conv-u (D. 95 187); 1324: conv. S. Salvatoris de *Seraphin* (Dl. 38 863); 1327: p. *Leker* (Erdődy galgóci lt. 96. 13. 6: Iványi kiv.); 1329: p. *Leker* (Dl. 86 999); 1340: fr. St. ab. mon-i *Seraphini* de *Leker* vocati in honorem S. Salvatoris (A. IV. 6—7).

Bencés monostor. A Megváltó tiszteletére építették és az alapító Szerafinról nevezték el. 1256 körül tűnik fel. (GYÖRFFY 1: 457.) 1562-ben üres volt, azonban a török idők után újjáalakult. (ROMHÁNYI 41.)

Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. öszl. **lěkarъ* 'orvos' folytatásából alakulhatott. (FNESz. *Lekér.*) *Szerafinmonostora* néven is említik.

Melynek előtagja a *Szerafin*, mely a monostor alapítójára utal, utótagja pedig a birtokos személyranggal ellátott m. *monostor* 'kolostor' fn.

Úgy tűnik, hogy a monostort és a települést külön néven említik, nem váltak kölcsönösen egymás jelölőivé.

Martonos (Csongrád vármegye) 1237: abb-es ... de mon-is ... de *Mortinus* (P. I. 755); 1335: nob-um de *Mortunus* (A. III. 213).

Ismeretlen rendű monostor. (GYÖRFFY 1: 724.) Talán bencés apátság. Nem kizárt, hogy azonos Felsőadorjással. Feltehetőleg a tatárjáráskor pusztult el. (ROMHÁNYI 43.) — Ma kzs. Szegedtől D-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 724.)

Pusztaszn.-ből keletkezett magyar névadással; vö. 1211: *Martonus* szn. Az alapjául szolgáló szn. a m. *Márton* szn.-nek a származéka. A községnek Szent Márton tiszteletére szentelt temploma 1649-ben még a katolikus magyaroké volt, de a 18. sz. elejétől a pravoszláv szerbeké lett. (FNESZ. *Martonos*.) Megjegyzendő még, hogy a község templomát Szent Márton tiszteletére szentelték, bár e nevet MEZŐ nem veszi fel a templomcíméből származók közé (MEZŐ 1996: 152–161).

A sok Márton nevű szent közül a monostor névadójául a pannóniai Sabariában született tours-i Szent Mártont, Európa egyik legkedveltebb szentjét tarthatjuk. Akinek Magyarországon is hatalmas kultusza bontakozott ki már a kereszténység felvételének kezdete óta. (MEZŐ 1996: 158)

Az 1237-es oklevél adata a szn. latin változatára emlékeztet (*Mortinus*). A később normává vált *Martonos* forma nem adathozható biztosan a korban. Nem kizárt, hogy a monostort is Szent Márton tiszteletére emelték. A bevett szokás az volt kisebb községeknél,

hogy a templomot és a monostort is azonos szentnek ajánlják, így nem elképzelhetetlen, hogy a monostort Szent Márton monostornak hívták, mely után a falu neve *Martonos* lett.

Mislye (Abaúj vármegye) 1270/369: p. (Dl. 83 318!, H. VI. 173); 1284: p. eccl-e de *Mysle* (Jászói k. m. lt. II. 9); 1288/358: mg-m Mych-em *Myslensem* prep-m socium nostrum [ep-i Agriensis] . . . de . . . gen. Aba (Kassa v. lt. T. Jeszeney 23, Tört. Közl. Abaúj Kassa V. 79 = 1288/358>364: Dl. 77 327, Z. III. 342); 1293/498: p. *Misle* (Dl. 83 974—5); [1300 k.] prep. et conv. de *Mysle* (Dl. 99 542, Károlyi I. 30); 1325: Pet. Prep. [eccl-e] de *Mysle*, que est filialis eccl-e Agriensis ... *Egyházasmisle*, *Felmisle* (Uo. U. Misle 1).

Premontrei monostor, prépostság, ill. társas káptalan. Szent Miklós tiszteletére (ROMHÁNYI 44) alapította az Aba nem 1284 előtt. (GYÖRFFY 1: 119.) — Ma kzs. Kassától DK-re fekszik.

A szlk. *Myslina* ~ N. *Mišlina* 'Mislye' képzővel bővült alak. (FNESZ. *Mislye*.) A *Mislye* hn. úgy keletkezhetett, hogy a szláv eredetű *Miszla* női szn.-ből magyar névadással hn. vált, s a m. R. **Miszla* > szlk. **Mysla* hn.-ből szlovák *sl* > *šl* változással *Myšľa* fejlődött. A m. Mislye névváltozott a szlovákba való (FNESZ. *Alsómislye*). Az *Egyházás* előtagnak 'templommal rendelkező, templomos' az értelme (FNESZ. *Egyházásfalu*).

A település nevében nincs utalás a monostor létezésére. Az *Egyházasmislye* alak arra utal, hogy egyházi épület, templom van a településen, de konkrétan a monostor jelenléte nem jelenik meg a helynévben. A

település időben korábban keletkezett, mint a maga a monostor.

Monostor 1. (Arad vármegye) 1333—5/Pp. REg: Petrus sa. De *Monostor*, ≈ , *Monustur* (Vat. I/1. 146, 150, 161).

Ismeretlen rendű monostor. Első említése 1333-1335-ből való. Alapításának ideje, alapítója, rendi hovatarozása teljesen ismeretlen. Talán a tatárjáráskor pusztult el. A környékén halastó található. (ROMHÁNYI 44.) Feltehetően a későbbi Vizesmonostorral azonos. — Ma psz. Battonyától ÉK-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 181.)

A m. R. *monostor* 'kolostor' fn.-ből alakult (FNESZ. *Monostor*.)

A település neve a településen álló monostorra utal. Az épületnév lett a település nevévé.

Monostor 2. (Arad vármegye) 1333/Pp. REg: Cozmas (sac.) de *Monustur* (Vat. I/1. 146).

Ismeretlen rendű monostor. Feltehetőleg az Árpád-korban létesült. Története teljességgel ismeretlen. (ROMHÁNYI 74.) A Marostól délre fekvő egyházak között sorolják fel. — Ma kzs. Aradtól DNy-ra. (GYÖRFFY 1: 181.) A későbbi Zákánymonostorral azonos. (ROMHÁNYI 74.)

A m. R. *monostor* 'kolostor' fn.-ből alakult. (FNESZ. *Monostor*.) A későbbi névforma előtagja pusztasz. -ből keletkezett magyar névadással; vö. 1323: *Zokan* szn. amely némelyek szerint jász eredetű lehet. L. azonban a m. R. *zakány* [1575: Helt: Krón. 6v] madárnevet is. (FNESZ. *Zákány*.)

A település neve a településen álló monostorra utal. A későbbi *Zákány*-előtag megkülönböztetésre szolgált a vármegyében lévő másik *Monostor* nevű településsel szemben. Az épületnév lett a település nevévé

Monostor (Baranya vármegye) +1093/404: eccl. de *Barana* (Dl. 78 592, Z. I. 1); *1212/397/405: eccl. *B. Mychaelis* (Szegedy cs. lt. 66. 25); 1227/443: abb. *S. Michaelis de Brana*, quod est mon. *Moyz* (Dl. 64 764, W. VI. 440—1); 1253 > XIX: patronatus mon-i *S. Michaelis iuxta castrum Baronya* (F. VI/2. 410); é. n. [1280k.]/289: abb. de *Barana* (Zay lt. P. 5. 1, W. XII. 352); 1287: mon. *B. Mychaelis* (Dl. 1212, HOkl. 105; hátán XIV—XV. Századi írással: „Super . . . Monostor donatio”); 1289/291: mon. *B. Michaelis de Peel* (Dl. 1244, F. V/3. 450); 1298: patronatus mon-i *S. Michaelis* (Z. I. 90); 1332—5/Pp. Reg: — — — *oncor*, Dem. (sac.) de *Monustur* (Vat. I/1. 239, 295).

Bencés monostor (apátság). Szent Mihályról elnevezett monostor, mely már 1212-ben fennállt. A Baranyavár közelében épült, a Majs (Moyz)-nem monostora volt. — Ma kzs. Mohács és Eszék között fekszik. (GYÖRFFY 1: 343.)

A monostort sokáig csak, mint mint baranyai monostort említik, ill. a patrónus nevével azonosítják. A település megnevezéseként a *Monostor* először a 14. században a pápai adóösszeírásban tűnik föl.

Monostor ~ Szólátmonostora (Bihar vármegye) é. n. [1308 k.]; mg. St. f. Apay de *Monustur* . . . p. Scenthpal in vicinitate p-is *Monustur* (Dl. 96 505); 1325: p. *Zolathmunustura* (Dl. 96 120); 1329 > 376: p. *Zoladmonustra*, in C-u Byhor (Dl. 96 505); 1332—7/Pp. Reg: Ysaak sac. de v. *Monostor* (Vat. I/1. 44).

Ismeretlen rendű monostor. 1308 előtt alapította a Gutkeled nb. Apaj ág. Nemzetségi monostor. — Ma psz. Debrecentől É-ra. (GYÖRFFY 1: 645.)

A település neve a m. R. *monostor* 'kolostor' fn.-ből alakult. (FNESZ.

Monostor.) Ehhez később előtagként a *Szólát* szn. járult. Az alapjául szolgáló *Szólád* szn. pusztá szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. valószínűleg a m. R. *Szórád* szn.-ből alakult $r > l$ változással. A m. R. *Szórád* szn. szláv eredetű. (FNESZ. *Szólád.*)

A *Szólát*-előtag megkülönböztető szerepű. 1325-ben tűnik fel először a helynév mint *Zolathmunustura*, majd mint *Zoladmonustra*. A névváltozás célja a megkülönböztetés volt.

Monostorosábrány (Bihar vármegye) 1234. k./XV: Filia Pauli mon-i *Abraham* (Művtört. Ért. 1957. 237); *é. n. [1291—4]: v. *Abraam* (MNY. 1926. 299); 1397: *Monostorushabraham* (Zs. I. 5088 sz.).

Premontrei monostor. 1234 előtt létesült, hiszen az 1234-i kolostorjegyzékben szerepel. (GYÖRFFY 1: 590.) Templomát Szűz Mária tiszteletére szentelték. (Valószínű, hogy monostorát is Szűz Mária tiszteletére emelték.) Valamikor a XIV. század közepén pusztulhatott el. (ROMHÁNYI 7.)

Az elsődleges *Ábrahám* > *Ábrány* településnév szn.-ből keletkezett magyar névadással. (FNESZ. *Ábrány.*) A későbbi *Monostoros*- előtag azzal kapcsolatos, hogy a falunak Szűz Mária tiszteletére szentelt monostora volt. (FNESZ. *Monostorpályi.*) A m. R. *monostor* 'kolostor' fn.-ből alakult. (FNESZ. *Monostor.*) Az *Ábrány* településnévhez jelzőként kapcsolott, az ott lévő monostorra utaló *monostoros* melléknévvel jött létre. (RÁCZ 2001: 192.)

A település neve első előfordulásakor 1234-i adat szerint *Abraham*, ekkor már *monostoros* hely volt, azonban a monostor jelenlétére a helynévben nincs utalás, valószínű, hogy nem régen alapíthatták a monostort. A

helynévben változás következett be, egy 1397-i adat szerint a települést *Monostorushabraham*-nak nevezik, mely arra utal, hogy a monostor jelentősége megnőtt, így bekerült a település nevébe is a *monostoros* előtag, mely a településen működő monostorra utal.

Munkád (Baranya vármegye) 1332—5/Pp. Reg: prior de S. Jacobo, St. Prior de ordine superpelliciatorum supra *Nu(n)kad*, *Mu(n)kad*, St. Prior S. Jacobi de *Mukard* (Vat. I/1. 264, 276, 286, 296); 1367: Bakou f. St-i de *Munkad* (Z. III. 333).

Karinges ágostonos kolostor. Szent Jakabról elnevezett kolostor, mely Munkád település fölött állt. 1333 előtt létesült. 1543-ig létezett. — A kolostor a mai Szamárkút vidékén keresendő. (GYÖRFFY 1: 344.)

Pusztá szn.-ből keletkezett magyar névadással; vö.: 1138/1329: *Muncas* szn. Az alapjául szolgáló szn. a szláv eredetű m. *munka* fn. származéka. (FNESZ. *Munkács.*) A *munka* fn -d képzős változata a *Munkád*, mely előbb személynévként volt használatos, majd egy ilyen nevű személyről kapta a település is a nevét.

A monostor jelenlétére nincs utalás a helynévben. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a monostor Munkád település felett állt, karinges ágostonos kolostor volt, mely szerzetesrend elsődleges feladata az imádkozás és az elzárkózás volt.

Nekcse (Baranya vármegye) +1228/383/407: *Nekche* (DI. 145, Smič. III. 323); 1325/343: p. *Nekche* (Trencsén vm. lt).

Ferences kolostor, 1316 előtt alapították (GYÖRFFY 1: 346–347.) Valószínűleg Paduai Szt. Antal tiszteletére szentelték. 1442-ben szűnt meg.

(ROMHÁNYI 47.) — Ma város Eszéktől NyDNy-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 347.)

Tövének forrása blg. női szn. A *Nasiče* és a R. *Nekcse* hn. nyilván ugyanannak a személynek kétféle, de etimológiailag összetartozó névváltozatára megy vissza. (FNESZ. *Nekcse*.)

A helynévben nem utal semmi a Paduai Szt. Antal tiszteletére elnevezett monostor meglétére.

Német(i) (Abaúj vármegye) 1219/550: prist. Peruen de v. *Olnemet* (VR. 88 § 228. 1.); 1220/550: Regine hospites de prov. Novi Sastri scil. Teutonici de 10 v-is, que dicuntur *Felnemet*, *Cuzepnemet*, *Olugnemet* ... (VR. 116 § 249.1.); 1295/346/401: v-s *Ffelnempty!*, *Kezepnempty!* et *Olnempty* vocatas reginales in C-u de Aba Wyuar existentes ad C-m de Wysol pertinentes (Dl. 70 724!, W. X, 181—2 = 1295>393: v-s *Felnempty*, *Kwzepnempty* ≈ Dl. 70 686); 1319: p-um *Ffelnempty*, *Kezepnempty* et *Olnempty*, in C-u Novicastro (Dl. 75 391 = 1319>364: *Fwlnempty* ~ *Fulnempty* ~ *Felnempty*, *Kuzepnempty*, ≈ Borsod m. It = 1319>383: Dl. 75 382); 1319/320: capelle ... B. Regis Ladizlai in heremitorio prope *Kuzepnemthy* in solitudine constructe, ubi heremite sunt famulantes (A. I. 531); 1325: Geo. F. Nic-i de *Felnemphy* ~ *Felnemti!* (Dl. 40 474!, F. VIII/5, 153); 1332—5/Pp. Reg: Jo. sac. de *Tusempni* ~ *Cusetniptim*, Jo. de *Eozepminici*, *Kuzempnempty!*, *Kesempnemti* (Vat. I/1. 206, 318, 352 [vö. Arch. Vat. Collect. 183. fol. 110b. Col. II!], 368). (GYÖRFFY 1: 122.)

Pálos kolostor. Szent László tiszteletére szentelték ágostonos remeték (pálosok) számára a Hernád szigetén, Középnémeti mellett. Alapítója Drugeth Fülöp (GYÖRFFY 1: 123). 1320 után szerzetesei valószínűleg a

regéci kolostorba költöztek át. (ROMHÁNYI 47.) — A Hernád szigetén fekszik.

A *német* népnév birtoklást kifejező – *i* képzős származéka. Német telepek lakhelyére utal. (FNESZ. *Németi*.)

A település nevében nincs utalás a Sz. Lászlóról elnevezett kolostor jelenlétére, valószínűleg ez annak is köszönhető, hogy a kolostor csupán egy évig működött biztosan, további működéséről nincs adat.

Okrimindszent (Baranya vármegye) 1183/326/363: mon. OOSS. de *Okur* (Szalóky cs. lt., H. I.1); 1257: t., ins. Eccl-e de *Okur* (Dl. 456, W. XI. 436); 1287/468: mon-i OOSS. de *Okwr!* (Pozs. K. o. lt. 66. 3. 1!, Koller. II. 229); 1332—7Pp. Reg: Jo. abb. de *Otrime(n)zend!*, *O(s)trime(n)sce(n)d!*, OOSS. *iuxta V kur* (Arch. Vat. Collect. 183. fol. 90 b. col. I!, fol. 93 a. col. II!, vö. Vat. I/1. 273, 284, 294).

Bencés monostor. A Mindszentekről nevezett monostor már 1183-ban biztosan fennállt. Kegyura ekkor Baya, akit az oklevél Szalók nb-nek mondanak. Az Okor folyó mellett állt a kolostor. (GYÖRFFY 1: 341–342.) 1181 előtt létesülhetett. Az apátságot 1363-ban említik utoljára. (ROMHÁNYI 44.) — Ma kzs. Sámodtól É-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 341–342.)

A falut a Minden Szentek tiszteletére épített monostoráról nevezték el (FNESZ. *Mindszent*.) Az *Okri-* előtag az Okor folyóra való utalás, mely mellett a monostor épült.

Oroszlánosmonostora (Csanád vármegye) Leg. S. Gerhardi maior [XIV.] 1000 u-ra: ad montem, quem postea *Orozlanus* nuncupavit ..., Ad locum, in quo ei leo apparuerat ...; in *Oroz!anos*, ubi mon. in honore B. Georgii martiris edificabat ..., Grecum abb-em cum monachis suis transtulit

in *Orozlanos* (SRH. I. 491—3); +1247/+248//572: sess. In *Wruzlanmunustura!* (Dl. 322. 5 §!, W. VII. 220); +1256: mon. *Orozlanus* (Érd. Múz. Lt., W. VII. 431); 1337: p. *Wruzlanus*, ... p. Rabee a parte *Orozlanus* (Temes I. 51); 1340: p. *Orozlanusmunustura* in C-u Chanad. (Wesselényi Lt.) (GYÖRFFY 1: 865—866.)

A legenda szerint a XI. század elején (1003 k.) Csanád vezérnek, amidőn itt táborozott, álmában oroszlán jelen meg; innen lenne a hely neve. Valószínűbb azonban, hogy Oroszlánmonostora olyan román stílusú monostorépület volt, melynek bejáratát oroszlánok díszítették. (FNESZ. *Oroszlámos.*) A legenda elbeszélése szerint Csanád a Marosváron talált görög apátot és 10 szerzetest itt telepítette le, és Sz. György tiszteletére monostort alapított számukra. A monostor 1256-ban is a Csanád-nem közös birtoka. (GYÖRFFY 1: 865—866.) A tatárjárás körül, bizonyosan 1247 előtt a monostor a bencések került. 1340-ben már csak birtokként említik. (ROMHÁNYI 49.) — Ma kzs. Kanizsától K-re fekszik.

Az *Oroszlános* és az *Oroszlánosmonostora* névváltozatok közül nehéz megítélni, hogy melyik lehetett a korábbi forma, hiszen közvetve vagy közvetlenül midegyik a monostor meglétére utal. A névben inkább *Oroszlánosmonostor* formát várnánk, az utótag birtokos személyragja talán a többi, személynév + *monostora* típusú név analógiás hatása miatt került be a névbe. Az *Oroszlánosmonostora* másodlagos formának tűnik, talán ezt is az analógia alakította, mivel a *monostor* előtag előtt ritkán szerepelt *-s* képzős melléknévi forma.

Patacs (Baranya vármegye) 1252: v. *Pozoch*, iuxta viam *Potoch* (Dl. 368,

HOkI. 25—6); 1332: Paul. Oruzlan vocatus iob. ... ep-i de *Patach*, ... (A. II. 605); 1334/369: ... ecl-m in honore B. V. per ipsum constructam in dicta p-e nostra *Potoch* (Dl. 5779!, Koller II. 461—2).

Pálos kolostor. Száz Mária tiszteltére emelte 1334-ben Kelemen pécsi püspök a remeték javára. A szerzetesek a Jakab-kolostorból költöztek ide, mivel a rablótámadások miatt ott tovább élni nem tudtak. 1543-ban szűnt meg. — Ma városrész Pécestől Ny-ra. (GYÖRFFY 1: 356.)

Pusztasz. szn.-ből keletkezett magyar névadással. A m. N. *patacs* 'pipacs' növényvel aligha kapcsolható össze. (FNESZ. *Patacs.*) Az alapjául szolgáló szn. német eredetű. A R. *Potoch* névváltozat bizonyára *Potocs*-nak olvasandó. Úgy jöhetett létre, hogy a szn. a magyarban *-cs* képzővel bővült. (FNESZ. *Pat.*)

A monostor jelenlétére nincs utalás a névben, ez azzal magyarázható, hogy a kolostor a település alapításához képest később jött létre. A másik ok, hogy remetekolostor volt, melynek elsődleges célja az imádkozás, és az elzárkózás volt, így nem volt kapcsolata a településsel.

Pálmonostora (Csongrád vármegye) é. n. [1258—70] > 349: p. *Palmonustora*, in C-u Albensi (Z. II. 358—9); 1347: p. *Palmonustra* in C-u Chongrad. (Uo. 228).

Ismeretlen rendű monostor. Monostora a XIII. század közepén pusztulhatott el, mert IV. Béla idejétől kezdve csak birtokként szerepel (GYÖRFFY 1: 898—899.) [1260 körül már csak birtokként szerepel. (ROMHÁNYI 49.)] — Ma psz. Kecskeméttől D-re, Bugac határában. (GYÖRFFY 1: 898—899.)

Előtagja a m. *Pál* szn., utótagja pedig a birtokos személyraggal ellátott

m. *monostor* 'kolostor' fn. (FNESZ. *Pálmonostora*.)

A személynév + *monostor* összetétel először a kolostort jelölhette csupán, azután vált metonimiával a település nevévé is.

Pályi ~ Monostorpályi (Bihar vármegye) 1219/550: Matthiam, ioub-em Jo-is de v. *Pauli* de Nyr (VR. 91 § 228. 1.); 1220/550: Gyomam ioub-em Erdey se v. *Pauli* . . . Aegid. De v. *Paul* (Uo. 123 § 244.1.); *1222/550: pr. eccl-e de *Pauli* nomine Heyka (Uo. 203 § 279—80.1.); 1234 k. /XV: Filia S. Stephani — Warad. Dyoc.: *Pauli* mon., . . . Filia *Pauli* mon-i: Abraham (Művtört. Ért. 1957. 237); é. n. [1270 k.]: St-m et Dion-m f-os Erdev de *Pauly* (D1. 27 826, Zala I. 119); in *Nyrpaul* cum prep-o (MNy. 1926. 359); 1322: p-es ... *Moyspaulia* et *Ernefyastephanpaulia* vocatas in C-u de Byhor ... (A. II. 45); 1332—7/Pp. Reg: prep. de *Nyrpauk*, prepositus de v. *Nirpali* (Vat. I/1. 44, 58).

Premontrei monostor. Az Ákos-nem alapította. (GYÖRFFY 1: 650–651.) 1222 előtt Szent Pál tiszteletére Váradhegyfők fikiájaként. Az Ákos-nem birtokolta a falut is. A XIV. század vége előtt elpusztult. (ROMHÁNYI 49–50.) Amíg nyomósabb érvek nem hozhatók fel ellene, Monostorpályival azonosítjuk. — Ma két kzs. Nagylétától Ny-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 650–651.)

A *Pályi* hn. a *Pál* szn. birtoklást kifejező *-i* képzős származéka. A *Monostor(os)*-előtag a szomszédos Hosszúpályitól való megkülönböztetésre szolgál, s azzal kapcsolatos, hogy a falunak Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt kéttornyú monostortemploma volt. (FNESZ. *Monostorpályi*.) Azonban ennek az alaknak az első előfordulása csak 1415-ben jelenik

meg: [1415: Monostorospaly: Jakó 317,] (FNESZ. *Monostorpályi*.)

A falu nevében nincs utalás a monostor meglétére.

Pécs (Baranya vármegye) [870k.] ad *Quinque basilicas* (MHK. 311); 1177-re: Cosma preposito de *Cinquechiexe* de Ungaria ~ de *Zingue-gliexie* de Ongaria (Gombos 1552); 1244/295/384: t. cap-i *Q-ensis* (W. XI. 332); é. n. [1219 k.]: c. Punch, Pet. Lombardus, mg. Pet. f. Benche de partibus *Peechyensibus* (Str. II, 475); 1335: viam magnam per quam itur in *Pech* (Révai lt. Gyulai IV. 1).

Pécssett több rendbeli kolostor is működött.

a) Ágostonos (ispotályos) kolostor (1181, 1217) (GYÖRFFY 1: 362).

b) Domonkos kolostor (1238), (GYÖRFFY 1: 362) 1238 előtt alapították Sz. Vince és Becket Sz. Tamás tiszteletére. Alapítója talán Bertalan pécsi püspök volt, utoljára 1546-ban említik. (ROMHÁNYI 50–51.)

c) Ferences kolostor, mely egyben a dél-magyarországi ferences őrség székhelye volt (1280 k. 1303, 1309). (GYÖRFFY 1: 362.) Szent Ferenc tiszteletére szentelték, utoljára 1546-ban említik — Ma Baranya megye székhelye. (ROMHÁNYI 50–51.)

Bizonyára szlovén — kaj-horvát eredetű; vö. szln. *Peč* hn. < *peč* 'kemence, kályha; magányos szikla'. L. még szln. *Peča* hn. < *peča* 'sziklabarlang'. Némelyek török vonatkozásokra gondolnak; vö. kun *páč* 'kemence'. Szn.-ből való származtatása is számításba jöhet. A szb.-hv. *Pěčuh*, *Pěčūj* 'Pécs' a m. *Pécs*-hez képest másodlagos, képzővel bővült alak. — A k. lat. *Quinque ecclesiae* vagy *Quinque basilicae* 'Pécs' tkp. értelme 'öt templom'. Felvetődött annak lehetősége, hogy egy késői lat. **Quinque (martyrum) ecclesia* (tkp. 'öt vértanú

temploma') szókapcsolatból keletkezett, és Pécssett eltemetett öt kőfaragó vértanú emlékét őrizte meg. (FNESZ. Pécs.)

A település nevében nincs utalás a monostorok meglétére. A monostorok nevei nem kerültek be a település nevébe, az ágostonos kolostor neve nem is maradt fenn, csak rendi hovatartozása. Ennek oka, hogy maga a település időben korábban jött létre, és már az ókori Pannóniában is fontos város volt, fontos szerepet töltött be a vármegye közigazgatásában, ma is Baranya megye székhelye.

Pécsvárad (Baranya vármegye) +1015/+158 [220 k.] /323/403/Pp. Reg: mon. S. Dei Genitricis Marie et S. Benedicti ad radicem *Montisferrei* . . . construximus (Vat. I/4. 572)= +1015/329/399: ≈ *Montis Ferrei* (Szentpétery: SzIalaplev. 22); XI. elejére: Anastasium *Waradiensem* abben, ... in *Waradino*, ... monachi de ... mon-is ... de *Waradino* duo (SRH. i. 485, 487, 493); 1218 Pp: de *Waradino* ...abb. (P. I. 644); 1258 /1259: de *No-vo Pech* in *Varadino*...; +1274/365/399: ... *Pechuaradiensis* ... mon-rum ab-um (P. X. 534); 1316. V. 15: I. Kar: Dat. in campis prope *Pechwarad* (Z. I. 153).

Bencés apátság. A monostort Szűz Mária és Szent Benedek tiszteletére emelte I. István a „Mons Ferreus” lábánál egy [királyi udvarházat védő] kis várban 1015-ben, melyet 1038-ban szenteltek fel. A monostort Sz. Benedek monostornak nevezték. (GYÖRFFY 1: 362–367.) 1543-ban szűnt meg végleg a monostor. (ROMHÁNYI 51.) — Ma kzs. Pécsről ÉK-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 362–367.)

A *Várad* hn. a m. R. *várad* 'udvarhely, kis vár' fn.-ből alakult. Feltehető, hogy a *Mons Ferreus* (tkp. 'Vashegy') lábánál emelt kis várat még

Géza fejedelem rendezte be magának udvarhelyül. A kis erősség helyén Szent István király 1015-ben bencés apátságot alapított, amely mellett település fejlődött. A *Pécs*- előtag egyfelől Pécs közelségére utal, másfelől pedig a Pécsvárad északi részét alkotó, egykor *Újpécsnek* hívott helység részre emlékeztet. (FNESZ. Pécsvárad.)

Az apátság és monostor mellett megalapításuk után település fejlődött. A település tehát később jött létre, mint a monostor. Az első adat tehát a településről a monostor alapítását jegyzi 1015-ben a Mons Ferreus, Vashegy lábánál, ahol már állott egy kis vár. Így a vár létrejöttét tekinthetjük elsődlegesnek, ezért lett a település neve is Várad, majd később Újvárad és Pécsvárad. A település nevében nincs utalás a monostor meglétére.

Pétermonostora (Csongrád vármegye) 1219/550: abb-e St-o de *Pethur*, in prov. Shung (VR. 90 § 228. 1.); 1258: mon. *Peturmonustura* (D1. 470, F. IV/2. 461 és Tört. Lapok I. 395); é. n. [1258—1270] > 349: p. *Peturmonustora*, in C-u Albensi (Z. II. 359); 1347: p. *Peturmonustra* in C-u Chongrad. (Uo. 228); 1488: p. *Petermonostra*, 1517, 1547: p. *Monostor* (Hornyik: Pusztaszer tört. 116, 118, 125—7). (GYÖRFFY 1: 899.)

Talán bencés apátság. 1219 előtt alapította a Becsergely nem. 1258–1270 között szűnt meg. (ROMHÁNYI 52.) IV. Béla idejétől már csak birtokként szerepel. Abból, hogy 1411-ben Pétermonostorát, Pálmonostorát és Móricgátját egymással határosnak mondják, kétségtelen, hogy az utóbbi tól É-ra fekvő újkori Monostor pusztán állott; a felsorolás sorrendjéből következtethetően Felsőmonostor pusztán. Erre mutat a XV–XVI. századi birtoklástörténet: a felsorolásokban ugyanis *Pétermonostora* nevét *Monostor* váltja

fel, és ezt bizonyítja, hogy Fehér megyében, tehát a megye Ny-i szélén fekvőnek is mondják. — Ma psz. Kecskeméttől D-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 899.)

A Péter szn.-nek és a birtokos személyraggal ellátott *monostor* 'kolostor' fn.-nek az összetétele. (FNESZ. *Péterfa, Felsőmonostor.*)

A kolostor, monostor megalakulása után a helynévhez utólag hozzákapcsolódott az épületnév, a *monostor* elnevezés.

Pordánymonostora (Csanád vármegye) +1247/+247/+284//572: sess. in *Pradanmunustura* (D1. 322, W. VII. 220); +1247!+284//572: t. *Pradanmunustra* (Uo. VII. 243); +1256: *Paradanmonustura!* In C-u Chanad. (Érd. Múz. Lt.!, W. VII. 429); +1258/572: p. *Pradanmunustura* (D1. 322, W. IX. 419); 1337: p. *Paradan* (Temes I. 52).

A Csanád-nem Telegdi ágának birtoka, melyen monostor állt. (GYÖRFFY 1: 867.) Ismeretlen rendű monostor. (ROMHÁNYI 52–53.) — Ma kzs. Makótól D-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 867.)

A *Pordány* előtag ómagyar kori személynév, amely puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással; vö. 1278: *Pardan* szn. szláv eredetű. (FNESZ. *Rábapordány.*) Utótagja a birtokos személyraggal ellátott m. *monostor* 'kolostor' fn.

A személynév + *monostora* típusú monostornév metonimikusan lett a település nevévé.

Rahonca (Csanád vármegye) 1232: *Roancensis* eccl. (D1. 61 132, H. I. 12); 1233: eccl. de *Roncha* (Str. I. 294); é. n. [1239 k.]: fr. Adam prior de *Rohonca*, totusque loci eiusdem conv., ... in altaris S. Mychaelis (D1. 62 150, Juhász: Stifte 220; pecsétjén +SIG — — — — HONCENSIS + Uo. Abb.

25); 1333—5/Pp. Reg: Barlabas (sac.) de *Ruhuncha*, — — — de *Rohuncha*, Dom. De *Rehunda*, *Gohuncha* (Vat. I/1. 147, 154, 156, 158); 1355/1420: p. *Rohoncha*, in C-u Chanad. (Turul 1899. 137).

A tatárjárás előtt Sz. Mihály tiszteletére szentelt monostor állt rajta. 1239 körül hiteleshelyi működést folytatott. (GYÖRFFY 1: 868.) Talán bencés apátság. (ROMHÁNYI 55.) — Pontos helye ismeretlen; Nagyfalva közelében fekt. (GYÖRFFY 1: 868.)

A *Rahonca* helynév szláv eredetű; vö.: szb.-hv. *Orahovac* hn.; le. *Orzechowiec* hn. Mindezek tkp. Jelentése 'Diósd'. (FNESZ. *Rohonc.*)

A település nevében nincs utalás a Sz. Mihályról elnevezett monostor meglétére.

Salamon (Csongrád vármegye) 1224/291/389: v. *Salamonis* (Str. I. 247); é. n. [1237]: abb-es ... de mon-is ... *Salamon* (P. I. 755); 1237: de *Solomun* abb. (Uo. 757).

Monostor. 1237-ben szerepel először és utoljára a salamoni monostor, melynek apátja a környékbeli martonosi, dorozsmai, kanizsai és császári apátokkal együtt a kanizsai birtokügyben eljár. Többé e néven nem szerepel. Zenta területén fekt. így valószínűleg a zentai monostorral lehet azonos. (GYÖRFFY 1: 726.)

A *Salamon* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással; vö. 1138/1329: *Salamín* szn. (FNESZ. *Pápasalamon.*)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére. Ennek oka, hogy valószínűleg rövid ideig állt fenn, így nem hatott a település nevére.

Siklós (Baranya vármegye) 1191 [1251] c-is Buchk et Jule f-rum Symonis de *Suklos* de gen. Kan, ... v.

Sulkos (D1. 26, H. VI. 5, vö. Kar: HH. 46); 1266/267, 1267: Nyc. c. f. Jule de *Suclous!* (D1. 686!, F. IV/3. 399–400); 1318: mg. Pet. de *Suklos* (A. I. 489); 1343: claustr. eccl-e S. Anne fr-um suprapeliciatorum . . . in *Soklous* (D1. 100 013).

Ágostonos (karinges) kolostor. Szent Annáról elnevezett kolostor a Kán nb. Siklósiak birtokán. (GYÖRFFY 1: 378–379.) 1332 előtt alapították, 1541-ig működött. (ROMHÁNYI 58.) — Ma kzs. Pécestől DDK-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 378–379.)

A legvalószínűbbnek az látszik, hogy az egyházi latinból átvett *Sixtus* szn.-re megy vissza m. **Siktüs* > **Siklüs* > **Süklös* szn.-i alakokon keresztül. A m. *sikló*(*kígyó*)-hoz vagy egy abból magyarozott víznévhez időrendi nehézségek miatt nem lehet köze. (FNESZ. *Siklós*.)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére.

Solymos (Arad vármegye) 1278/XVIII: castr. *Solymos* cum medietate silve, ... vineam que est ante castr. *Solymos*, ... eccl. B. V. de *Solomos*, in qua statuimus fr-es superpalicatos O. S. Aug. deo et . V. famulatorus (D1. 1020); 1311: Dom. Castellanus de *Solumus* et c. Orodienis (D1. 91 166); 1319>413/414: ≈ de *Solmos!* (D1. 10 003!, F. XI. 486); é. n. [XIV. század eleje]: Alex-i castellani ... de *Solomus* et Orodienis (D1 93 947).

Ágostonrendi (karinges) monostor, prépostság. B. Szűz tiszteletére emelték. A tatárjárás utáni várak egyike, mely mellett (GYÖRFFY 1: 184–185). 1278 előtt alapított Pál bán monostort. (ROMHÁNYI 58.)

A m. R. *solymos* 'solymász' foglalkozásnévből keletkezett. Solymászok településére utal. A solymászok végeztek a sólymok befogását és betanítását,

s az idomított sólymokkal részt vettek a királyi vadászatokon. (FNESZ. *Solymos*.)

A település nevében nincs utalás a B. Szűzről elnevezett monostor meglétére.

Százd(monostora) (Borsod vármegye) é. n. [1067 k.]/267: mon. S. Marie ... quod dicitur *Zazty!* (D1. 7!, W. 1. 24); 1267: mon. de *Zazty* (D1. 7, W. III. 155).

Bencés monostor. Szűz Máriáról nevezett monostor, melyet Péter ispán alapított 1067 körül. A monostor a tatárjáráskor elpusztulhatott. — Ma Mezőcsát mellett KDK-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 804–805.)

A m. *száz* számnévnek a – *d* képzős származéka. Talán száz háznépre utal. Az Árpád-korban a királyi udvar és a vár alá tartozó népeket századokba (centurionatus) sorolták. (FNESZ. *Százd*.) A lehetséges utótag a birtokos személyraggal ellátott *monostor* 'kolostor'; nemzetségi monostort jelöl. Alapszóhoz –*d* helynévképző vagy –*t* kicsinyítő képző járul. Az *y* a névhez kapcsolódó –*i* melléknévképzőre utal, ti. 'százdi monostor'. (PÓCZOS 2001: 68.)

A település nevében megtalálható a monostorra való utalás a –*monostora* utótaggal. A monostor jelentőségére, a település életében betöltött fontos szerepére utal, hogy a névben megjelenik.

Szeged (Csongrád vármegye) (Tārīh-i Ungurus [magyar krónika XVI. századi átdolgozása] 896-ra: Sägädin (MTA. Kt. Török F. 57. 88°, 89°. Hazai Gy. Közlése, vö. Budenz: M. Ak. Ért. II. 1861. 268); 1183/226/270: 3 naves saliferas ... in emendo et deferendo sale sive in Orodini sive in *Cigeddin!* (D1. 25!, W. XI. 48); 1225: in *Scyget* in templo S. Nicolay conf-is ... coram ann-e Jo-e et

universo cap-o iuramenti voces, ... (Dl. 117, Str. I. 225); 1293. VIII. 29: III. And: Dat. in *Zeged* (Okolicsányi 16); 1320: *Zeguediensi* a-diacono (Z. I. 190); 1338—42/Pp. Reg: a-diaconatus, monete *Czegediensis* (Vat. I/1. 415).

Több monostor, kolostor volt a város területén.

a) Minorita kolostor. 1326-ban említik először, úgy, mint a ferencesek rendházát. (Más vélekedés szerint Szent Erzsébet tiszteletére szentelt templom volt.) (GYÖRFFY 1: 904.) 1542-ben hagyta el a szerzetesek. (ROMHÁNYI 61.)

b) Bencés Sz. Miklós apátság, 1225-ben említik.

c) Domonkos kolostor, melynek építését a lyoni zsinat 1318-ban engedélyezte. A bencés Szent Miklós apátság helyén létesült. (GYÖRFFY 1: 904.) Szent Miklós tiszteletére emelték hasonlóan az előzőleg itt működő bencés monostorhoz. (ROMHÁNYI 61.) — Csongrád megye székhelye.

A *Szeged* helynév pusztá szn.-ből keletkezett magyar névadással; vö.: 1138/1329: *Cegedi* szn. Az alapjául szolgáló szn. a m. *szög* ~ *szég* 'feketés, gesztenyebarna' mn.-nek lehet a – *d* képzős származéka. A *szög* ~ *szég* mn. Használatos volt szn.-ként is. — Más vélemény szerint a *Szeged* hn. az 'ék, sarok, kiszögellés' jelentésű m. *szég* fn.-ből alakult – *d* képzővel. A névadás indítéka az a nagy, derékszögszerű kanyar lehetett, amelyet a Tisza alkot a város közepénél, a régi települési mag táján. (FNESZ. *Szeged*.)

A kolostorok meglétére nincs utalás a helynévben. Ennek valószínű oka, hogy a település hamarabb jött létre, mint a kolostorok, ezen kívül jelentős településről van szó, így nem volt lehetőség névváltozásra.

Szentgergely (S. Gregorii Villa)
(Bács vármegye) 1192/374/425: *viam . . . ad v-m S. Gregorii, . . . t-e . . . ad eccl-m S. Gregorii, . . . m. que separat t-s S. Gregorii* (Erdődy vépi lt. 79.4290 = [1192]/394: D1. 170, W. XI. 61); 1206: *ve. A-es abb-is de mon-o. S. Gregory* (H. VII. 3); é. n. [1230]/231: *t-m, . . . silvam S. Gregorii* (D1. 168, W. XI. 222); [1450 k.]: *ad Mikola, ubi est eccl. S. Gregorii, nunc est desola [ta], nisi solum fundamentum ad est* (D1. 34 985).

Bencés monostor, apátság. Szent Gergely tiszteletére szentelték. (GYÖRFFY 1: 233.) Bencés apátságát 1230-ban említik utoljára. Feltehetőleg a tatárjárás idején pusztult el. (ROMHÁNYI 62.)

Az egyháztörténet 17 szentet ismer e néven. A legvalószínűbb, hogy a névben a márc. 12-én ünnepelt Nagy Szent Gergely (540-604) pápa, egyháztanító tisztelete rejlik. (MEZŐ 1996: 76.) A települést a monostor nevével jegyzik.

Szentimre (Bihar vármegye) 1220/550: *abb. de S. Henrico et patronus eccl-e* (VR. 122 § 244. 1.); é. n. [1291—4]: *in S. Emerico* (Mny. 1926. 222); 1312/XVIII: *mon. S. Emerici* (D1. 25 777); *Marc. Sac. de v. S. Emerici, Jo. ≈, Marc. ≈* (Vat. I/1. 43, 57, 79).

Bencés monostor, apátság. (ROMHÁNYI 63.) 1220 előtt építették Szent Imre tiszteletére. (GYÖRFFY 1: 667.) Alapítója valószínűleg valamilyen váradi püspök volt, s talán Szent Imre herceg halálának helyén feküdt. 1312-ben említik utoljára. (ROMHÁNYI 63.) — Ma kzs. Szalárd mellett ÉK-re fekszik. Határán az egyik szőlőhegy neve: *Monostor*.

Árpád-házi magyar szentekre emlékeztet a hn. (FNESZ. *Mátraszentimre*.)

A település nevében utalás van a monostor jelenlétére. Nevét monostorának védőszentjéről, Szent Imréről kapta metonimikus névadással. GYÖRFFY GYÖRGY a középkori szokásokra hivatkozva azt is felteszi, hogy a hegyközszentimrei alapítással azt a helyet jelölhették, ahol Imre herceg meghalt. (RÁCZ 2001: 260.)

A névadó Sz. Imre herceg (1007-1031), István király és Gizella tragikus sorsú fia, a magyar ifjúság patrónusa. Tisztaságát a házasságban is megőrizte. Egy vadkanvadászaton halt meg, valószínűleg a mai Hegyközszentimre környékén. 1083-ban avatta szentté László király. (MEZŐ 1996: 90.)

Szentjános (Bihar vármegye) 1215/550, 1229/550m 1235/550: mon. *S. Joannis* Baptiste (VR. 274 § 198.1.; 353 § 294.1.;140 § 306.1.); 1332—7/Pp. Reg: Dom. Sac. de *S. Johanne*, v. *S. Johannis*, ≈, v. de *S. Johanne*, v. *S. Johannis* (Vat. I/1. 44, 54, 72, 80, 86).

Bencés monostor, apátság. 1215 előtt alapította Keresztelő Szent János tiszteletére a Hontpázmány nem. 1249-ben a kegyurak cisztercieket hívtak az apátságba, de azok legkésőbb a XIII. század végén elhagyták a monostort. (GYÖRFFY 1: 667–668.) Utoljára 1259-ben rendelkezik felőle a rend. 1334-ben ismét bencések vannak benne. Utoljára 1518-ban említik apátját, aki ekkor már világi pap volt. 1549 előtt a margitszigeti domonkos apácák költöztek ide, akik 1556-ig laktak itt. A monostor a Sebes-Körös partján, a mai Szentjános falutól DNy-ra állt. (ROMHÁNYI 63.) — Ma kzs. Nagyváradtól Ny-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 6667–668.)

A *Szentjános* hn. a Keresztelő Szent Jánosról nevezett egykori apátsággal kapcsolatos. (FNESZ.

Biharszentjános.) Az időrend lehetővé tenné, hogy névadóként több *János* nevű szentre is figyelemmel legyünk, mégis inkább a magyar tisztelettörténeti hagyománnyal és névtani irodalommal egyezően Keresztelő Sz. Jánosra és azzal ellenkezve Szent János apostolra kell gondolnunk. János evangélista a legfiatalabb az apostolok között, ott volt az utolsó vacsorán, és jelen volt Jézus kereszthalálánál. Halálának időpontját Szent László I. törvénykönyve alapján meg kellett ülni hazánkban. (MEZŐ 1996: 104.)

A monostor jelentőségét mutatja, hogy a falu a nevét a Szent Jánosról elnevezett monostorról kapta, habár a monostor maga nem a településen, hanem a falutól DNy-ra feküdt. A település létrejöttének időpontjáról nincs információnk, az első adat a monostor létezését adja hírül. A monostor jelentőségét mutatja, hogy a települést a monostor elnevezőjéről, és szentjéről kapta.

Szenjobb ~ Szentjog ~ Berettyómonostor (Bihar vármegye) Leg. S. Stephani [XII.] 1083-ra: viri de manum ... ad mon ... deportavit (SRH. II. 438); é. n. [1163—73] > 520 k: ano 1078 S. rex. Lad ... mon. lapideum construxit et ibidem Sanctissimam Dextreram! collocavit (Bp. Egy. Kt. Cod. Lat. 115!, Simon: Supplementum 93—8) = [1163—73]/XIII/1326 > XVIII: mon. *Berekys* (Kerchelich: Hist. eccl. Zagrab. 127); 1213/550: Butha de *Beruchyon* ... Teku abb-e de *Beruchy* (VR. 166 § 170. 1.); 1219/550: Pet. Cur. C. de *Berucyo* ... Lek. Abb-e de *Berucio* (Uo. 68 § 220. 1.); 1236 Pp/Pp. Reg. f-is S. Stephani regis ... S. B. O. abb-us, Warad. dioc.

(Theiner I. 144); 1239: in litteris conv. *S. Dextre* (W. VII. 78); é. n. [1235—70]/1326 > XVIII: Simon abb. *Berekis* (Kerchelich: Hist. eccl. Zagrab. 127); 1326 > XVIII: Jo. abb. ecc-le *S. Dexteræ* (Uo.): 1326/XVIII: Lad. abb. de *S. Jog* (D1. 98 527); 1332—7/Pp. Reg: Paul. ab- de *S. Jog* (Vat. I/1. 62, 63, 77, 85, 90).

Bencés apátság. 1083-1093 között alapította Szent László Szűz Mária tiszteletére. (ROMHÁNYI 63.) A Szt. Jobb őrzési helye volt. (GYÖRFFY 1: 668–669.) Szent István király legfőbb ereklyéje még az 1083. évi szentté avatás előtt Székesfehérvárról kalandos úton idekerült. Őrzési helyéül Szent László király 1084-ben a korábbi fából épült monostor helyett kőmonostort építtetett. A monostor körül kialakult település neve *Szentjog*, majd *Szentjobb* lett. (FNESZ. *Szentjobb*.) 1241-ben a tatárok a monostort feldúlták, a szerzetesek a Szent Jobbal együtt elmenekültek, de a tatárjárás után röviddel az apátság ismét helyreállt. 1493-ban ismét bencés szerzetesek lakták. 1498-1556-ig a pálosok birtokolták. (ROMHÁNYI 63.) — Ma kzs. Szalárdtól ÉK-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 668–669.)

A m. *szent jobb* (~ R. *jog*) 'Szent István királynak épségben fennmaradt jobb keze' szó szerkezetből keletkezett. A monostor körül kialakult település neve *Szentjog*, majd *Szentjobb* lett. (FNESZ. *Szentjobb*.) A 'jobb kéz' jelentésű denominális nomenképzős *jog* származék és a *Szent*-jelző alkotja a helységnevet. Idővel a középfokú melléknév kiszorította ebben a jelentésben már elavult *jog*-ot. (MEZŐ 1996: 108.)

A monostor körül később kialakult falut a monostor funkciójáról a Szent Jobb őrzéséről nevezték el. A Szent Jobb fontos szerepét és a monostor jelentőségét mutaja hogy a helynevet a monostor funkciójáról nevezték el, és

nem a monostor elsődleges névadójáról Szent Istvánról. A név sajátosan magyar alakulat; a névadó Szent István konzerválódott jobb keze (MEZŐ 1996: 108). Nemcsak a monostort, hanem a települést is e néven említik. A latin formák szerint feltehető, hogy egy időben a mellette folyó Berettyóról *Berettyómonostor*-nak is nevezték.

Szentlászló (Baranya vármegye) 1295/403: in C-u de Barana . . . portionem t-e *Scentaga* vocate, inter . . . v-s . . . Olozy, Hassag et Hendrich vocatas . . . in circuito eccl-e *B. Ladislai* regis, . . . supra fontem *Scentaga* vocatum (D1. 1430, H. VIII. 356—7); 1316: v. heremitarium *S. Ladyslay* regis (A. I. 395—6); 1330: de istis v-is heremitarum Nokfolua et *S. Ladislai* (Révai lt. Gyulai IV. 1).

Pálos (remete) kolostor. Szent László tiszteletére építtette 1295-ben Győr (Jeur) nb. Óvári Konrád, a Szentága forrás körüli földön. — Ma kzs. Pécsváradtól ÉNy-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 388–389.)

A név a falu templomának védőszentjére, Szent Lászlóra utal. (FNESZ. *Szentlászló*.)

Névadója Sz. László magyar király (1040 k.–1095), az ország védelmezője, a keresztény magyat lovagi eszmény megtestesítője. Az 1192-ben III. Celesztin pápa által történt szentté avatása után a kultusza rohamos gyorsasággal bontakozott ki Magyarországon, és töretlenül tartott a középkoron át. Ereklyéi a haza egymástól távoli pontjain bukkannak fel, legendái nyomán a nép saját vidékében véli felismerni cselekedeteinek helyszíneit, neki tulajdonítja erdei forrásainak gyógyerejét. (MEZŐ 1996: 137.)

A Szent László monostor nevét kimutathatólag 1330-tól használják a település megnevezésére. A területet jelölő Szentága forrás nevét cserélik

fel a monostor nevére. A monostor jeletőségére utal a névcseré.

Szenttrinitás (Baranya vármegye) +1183/326/363: mon. *S. Trinitatis* . . . prope Quinqueecclesias (Szalóky lt., H. I. 1); t. 1247: t. 1247: t. Sauli sac-is . . . prope ad *S. Trinitatem* , . . . m., t., mon., eccl. *S. Trinitatis* (Révay lt. Gyulai I. 19, W. VII. 248); 1340: p-em mon-i *S. Trinitatis* . . . Iuan vocatam prope idem mon.(Révay lt. Gyulay IV. 28).

Bencés monostor. A Sz. Háromság-ról (Sz. Trinitásról) nevezett kolostor már 1183-ban fennállt. A Kán-nem alapította (Györffy 1: 391–392.) 1543-ban Siklós elestével szűnhetett meg. (Romhányi 64–65.)

A falu névadója a Szentháromság tiszteletére szentelt monostor. A lat. Santa Trinitas részfordításával keletkezett a m. R. *Szenttrinitás* névalak. (FNESz. *Szentháromság*.)

A települést nevében utalás van a monostor jelenétére. A falut a Szent Háromság tiszteletére emelt, és róla elnevezett monostorról nevezték el. Oka, abban keresendő, hogy a monostor időben korábban létesült, mint a település, amely így valószínűleg a monostor mellé épült.

Szerepmonostora (Békés vármegye) Anon. [1200 k.] 896 u-ra: ad lutum *Zerep* (SRH. I. 70); 1219/550: 3 ho-es Shak, scil. Voda, Queren et And-ę de v. *Scerep* (VR. 96 § 238. 1.); 1238/311: ius . . . partonatus mon-i S. Georgii de *Zerep* (Erd. Múz. Lt., W. IX. 364); 1322/338: p. *Scerepmunustura*, in C-u de Bekes (Dl. 40 768, ÓMO. 155). (GYÖRFFY 1: 514.)

Talán bencés apátság. 1283 előtt alapította a Zovárd nem. (ROMHÁNYI 65) Szent Györgyről elnevezett monostor. A monostor azonosítható a

kzs-tól Ny-ra ma is álló épületrommal, az ún. Csonkatoron-nyal. (GYÖRFFY 1: 514.)

A *Szerep* helynév pusztá szn.-ből keletkezhetett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. bizonyára szláv eredetű, éspedig az óe. szl. *sverěb* 'vad, bős, szilaj' szb.-hv. R. *sverjep* 'ua.' cseh *sveřepý* 'ua.' stb. szn.-i alkalmazásából való. (FNESz. *Szerep*.) Utótagja a *monostor* 'kolostor' fn.-ből alakult.

Valószínűleg a már meglévő *Szerep* helynévhez utólag kapcsolódhatott hozzá. A *-monostora* utótag jelzi a helynévben monostor jelenlétét.

Szermonostora (Csongrád vármegye) Anon. [1200 k.] 896-ra: locum illum, ubi hec omnia fureunt ordinata, Hungarii secundum suum idioma nominaverunt *Scerii* eo, quod ibi ordinatum fuit totum negotium regni (SRH. I. 83); 1266: mon-i sui de *Scer* (Dl. 604, Bp. I. 89); 1318. XI. 24: I. Kar: Dat. in *Zeermunustura* (Dl. 29 996, Bánffy I. 45); *1332—37/Pp. Reg: Lad. (sac.) de *Sers* (Vat, I/1. 254).

Nemzetségi monostor, melyet a Bor-(Kalán) nem alapított. 1233-ban már biztosan létezett, hiszen ekkor a király a sórészesedését 1000 zuan kő-sóban állapította meg. (GYÖRFFY 1: 904–905.) Szűz Mária tiszteletére emelt bencés apátság volt. (ROMHÁNYI 65.)

A *Szer* hn. a 'rend, sor; házsor, falurész; közös származású embercsoport (nagy család, nemzetség, had) telepléshelye; összetartozó házcsoport' értelmű m. *szer* fn.-ből alakult. (FNESz. *Pusztaszer*.)

A helynév eredetileg tehát Szer volt, majd a nemzetségi monostor létrejötté után, (mivel időben ez volt később) módosult a neve *Szermonostora*-ra.

Széplak (Abaúj vármegye) Ann.Poson. [1200 k.] 1143: dedicatum est mon. in *Ciploc* in honore S. Marie (SRH. I. 127); 1219/550: Chegl abb. de *Zeploc* (VR. 60 § 217. 1.); abb. Cegl ≈ (Uo. 65. § 219. 1.); 1255: magna via, que venit de *Sceplac!* (Dl. 392!, W. XI. 410); +1262 [XV]: ad t-s *Sceplak*, vidl. P-i mon-i B. V., ... p. eccl-e antedicta (Dl. 83 131, W. VIII. 39); é. n. [1246—75]: abb-i de *Sceplak* (Szepesi k. o. lt. 9. 10. 8); 1293/496: mon. de *Seplak* ~ *Zeplak* (Dl. 83 974—5); 1328: Phil. F. Petri de *Ziplak* (Dl. 40 516); 1335/339: v. *Zeplak* (F. VIII/7. 273, 277). (GYÖRFFY 1: 145.)

Bencés monostor. 1143-ban szentelte fel Sz. Mária tiszteletére Martyrius püspök. Az Abák nemzetségi monostora (GYÖRFFY 1: 145). — Ma ksz. Kassától DK-re fekszik.

A m. *szép* mn.-nek és a *lak* fn.-nek az összetétele. Magánnagybirtok központjára, udvarhelyére utal. (FNESZ. *Széplak*.)

A település nevében nincs utalás a Sz. Máriáról elnevezett monostor jelenlétére.

Szolnok (Bács vármegye) 1256: t-m *Zounuc*, que castrum de Budrug fuit (Révay—Gyulay lt. I. 20!, W. VII. 436); 1297/427/783: p. *Zenuk* (Dl. 1483, W. XII. 610).

Ismeretlen rendű monostor. Eredetileg bodrogi várföld volt, 1241 előtt létesített itt monostort Deminus fia Sándor. Harsány és Kér mellett fektetett. (GYÖRFFY 1: 235.)

A *Szolnok* helynév pusztaszn.-ből keletkezett magyar névadással; vö.: 1180 k.: *Zolnic* szn. Az alapjául szolgáló szn. talán a m. *szó* fn. származéka 'szószóló, követ'-féle jelentéssel. A névadó az a *Szónok* [*Zonuk*] ispán lehetett, aki Szolnok körül lett birtokos.

A *Szolnok* hn.-nek szláv eredeztetése elfogadhatatlan. (FNESZ. *Szolnok*.)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére, mely időben később jött létre.

Szőreg (Csanád vármegye) Leg. S. Gerhardi maior [XIV.] 1000 u-ra: exercitus Chanadini fugam iniens latuit in ... *Zewreg* (SRH. II. 491); 1192/374/425: mon., t. eccl-e S. *Philippi* (Erdődy vépi lt. 79. 4290 = [1192] > 394: D1. 170, W. XI. 62); é. n. [1230]/231: t., silva ≈ (D1. 168, W. XI. 225); 1233: eccl. ≈ (Str. I. 294); 1239: abb. mon-i S. *Philippi* de *Zeurg* Jacinthus nomine, mon., abb. et conv. de *Zeurg* (D1. 238, W. VII. 76—7, Juhász: Stifte. Abb. 7); 1247/465: Leontium abb-em de *Zewrwg* (Szeged v. lt., Reizner: Szeged tört. IV. 3); 1333/Pp. Reg: Aug.(sac.) de *Hewreg* (Vat. I/1. 147).

Bencés apátság. (ROMHÁNYI 66.) Már a XII. században Sz. Fülöp tiszteletére emelt monostor állt itt. — Ma ksz. Szegedtől DK-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 873.)

A *Szőreg* helynév feltehetőleg pusztaszn.-ből keletkezett, s egy m. **Szever* szn.-nek -g vagy -k kicsinyítő képzős származéka rejlik benne. Felmerült a m. *sóreg* halmnévvel való összekapcsolás lehetősége is, szn.-en keresztül. (FNESZ. *Szőreg*.) A m. **Szever* szn. lehetséges előzményéhez l. csuv. *Sévér* 'mormota', illetőleg török R. *sevâr* 'szeretett, szerető'. (FNESZ. *Szörény*.)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére.

Tapolca (Borsod vármegye) Anon [1200 k.] 896-ra: t-m magnam a fl-o *Topolucea* usque ad fl-m Souyou, que nunc vocatur Miscoucy (SRH. I. 72); 1219/550: iob-es mon-i de *Taplucia* pertinentis ad genus Mizidaczij (VR.

41 § 229. 1.); 1291/338: mon. de *Tupulcha* (Közl. Miskolc Borsod III. 190); 1364: partonatus mon-i B. Petri de *Tapolcza* (Szendrei: Miskolc tört. II. 54).

Bencés monostor, Sz. Péter tiszteletere emelte a Miskolc-nem. A forrásokban először 1219-ben említik meg. A Tapolca-patak mellett építették fel. 1291-ben [Miskolc nb.] Ponytban fia Miklós monostorának mondják. (GYÖRFFY 1: 809–810.) 1532-ben elüldözték a szerzeteseket, a további telepítési kísérletek azonban kudarcba fulladtak. (ROMHÁNYI 67.)

A helység a *Tapolca* patakról kapta a nevét. A pataknév szláv eredetű; vö.: szln. *Toplica* hn. tkp. értelme 'hévíz, meleg vízü forrás, patak'. (FNESZ. *Tapolca*.)

A település időben korábban keletkezett, mint maga a monostor, ez is oka, hogy a monostor neve nem jelenik meg a település nevében, nem utal semmi a névben a monostor léte.

Tárnok(monostor) (Csongrád vármegye) 1251/328/374: p. *Tarnuk* ... cum suo mon-o (Niczky lt. 95); 1271/360: ≈, mon. *Tarnuk* (D1. 755, W. VIII. 356); 1298/374: p. *Tarnuk* expecto mon-o in honore OOSS. de *Tarnuk*, ... p. similiter *Tarnuk* circa idem mon. a pt. Mer., in C-u de Bodrugh (Niczky lt. 95); 1320: Dem. G. Laur-i de *Tharnok* (D1. 86 938); é. n. [1322]: v. *Tarnok* (Z. I. 162); 1326/353: Dem-m, Greg-m et Bolyar f-os Laur-i, St-m f-m Jav-i, Sal-em f-m Nic-i nob-es de *Tarnuk* (Z. II. 5291330: *Tarnok*, in C-u Bodrog. (Niczky lt. 31); p. *Tarnuk!* (Niczky lt. 33!, 1353-i átiratból: Z. II. 528—9).

Mindszentekekről elnevezett monostor. 1251-ben említik először, mint a Haraszt-nem birtoka, melyen a nemzetség monostora állt. (GYÖRFFY 1: 730.) Bencés apátság lehetett.

(ROMHÁNYI 67.) — Botmonostor, Baracska és Gara között feküdt.

A m. R. *tárnok* < *tavarnik* köznévből keletkezett. A királyi uradalmaknak és várispánságoknak beszolgáltató és ott raktározott termékek kezelőinek lakhelyére utal. (FNESZ. *Tárnok*.) A *monostor* utótag arra utal, hogy a királyi tárnokok lakóhelyén a Haraszt nemzetség monostort emelt. (FNESZ. *Csátalja*.)

Sem a monostor, sem a telelpülés nevére vonatkozóan nincs olyan adatunk, amelyben a *monostor* utótag szerepelne. Esetleg a *mon. Tarnuk* formát tarthatjuk egy ilyen alak latinra fordított formájának.

Tömpös (Csanád vármegye) +1247/+247/+284//572: qurtam partem v-e *Thembes* ~ *Tembes!* (D1. 322!, W. VII. 220); +1247/+284//572: quartam partem *Thembes* a pt. Or. cum 2 extremitatibus platee (Uo. 242); +1256: prope Morusium sunt v-e ... *Tembes!* ... cum 3 eccl-is et 3 sess-bus v-rum, item mon. B. V. in insula *Tembes!* cum piscaturis! de foris ve. camp. existentibus (Erd. Múz. Lt.!, W. VII. 430); 1340: Mich. F. Dom-i et Phyl. F. Ben-i de *Tembes* (Wesselényi lt.).

Talán bencés apátság. 1247 előtt alapította a Csanád nem, a monostort Szűz Mária tiszteletére emelték egy szigeten. A szigeten épült B. Szűzről nevezett monostor. (Györffy 1: 874–875.) (Romhányi 69.) — Ma két psz. Makótól Ny-ra fekszik. (Györffy 1: 874–875.)

Talán az 1367: „Thomas dictus *Thompos*” szn. magas hangrendű változatával hozható kapcsolatba. L. m. *Tömpe* csn. is. (FNESZ. *Tömpös*.) Eszerint a helynév pusztá személynévből alakult.

A település nevében nincs utalás a Szűz Máriáról elnevezett monostor meglétére.

Ugramonostora (Bihar vármegye) Chron. Saec. XIV. 1093-ra: *Vgra* (SRH. I. 419); 1214/550: mon. de *Vgra* (VR. 323 § 188.1.); 1235/550: eccl-e de *Vgra* (Uo. 142 § 307.1); 1325: p. *Wgamonustra* in C-u Byhor. (Bölöni lt., Doc. Trans. XIV/2.367); 1329: p. *Vgra* (Bölöni lt.= 1329/330/XVIII: D1.86 912); 1330/XVIII: Luc. f. Ivan de *Ugra* (Uo.); 1332—7/Pp. Reg: Greg. Sac. de v. *Vra*, ≈, *Vgra*, Geo. Sac. de v. *Vra*, Sym. Sac. de v. *Vgra*, Nac. ≈ (Vat. I/1. 47, 58, 68, 73, 82, 87). (GYÖRFFY 1: 679.)

Talán bencés monostor, apátság. Sz. Máriáról nevezték el a monostort. 1214 előtt létesült. Utolsó említése 1329-ből ismert. (ROMHÁNYI 70.) Nevét azon Ugra főúrról nyerhette, aki 1093 körül I. László kíséretében szerepel. — Ma kzs. Komáditól DK-re fekszik. (GYÖRFFY 1: 679.)

A m. *Ugra* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. (FNESZ. *Ugra*.) Annak az Ugra főúrnak a nevéből keletkezhetett, aki 1093-ban I. László kíséretében szerepelt. A m. *Ugra* szn. szláv eredetű *Ugrin* ~ *Ugron* szn.-ből alakult rövidüléssel és -a kicsinyítő-becéző képző hozzáadásával. (FNESZ. *Biharugra*.) Az *Ugra* hn. szláv származtatása nem meggyőző. (FNESZ. *Ugra*.) A -*monostora* utótag pedig a m. R. *monostor* 'kolostor' fn. birtokos személyraggal ellátott változata. (FNESZ. *Hodosmonostora*.)

A település nevében (*Ugramonostora*) utalás van a monostor jelenlétére. Maga a település időben korábban keletkezett, 1093-ben már *Vgra* néven szerepel a forrásban. *Monostora* 1214 előtt már létezik, azonban a település nevében csak

1325-ben jelenik meg, ekkor *Wgamonustra*-ként említik a települést. A monostor jelentőségére utal, hogy megjelenik a település nevében névváltozás útján.

Ürög (Baranya vármegye) é. n. [1190—218] > 297: eccl. B. V. (HOKl. 158—60); 1215 évre: De fundatione mon-i S. Jacobi in Patach! anno 1215; . . . in vertice montis p-is Patach! . . . mon. ad honorem. S. Iacobi apostoli construi fecit (Bp. Egy. Kt. Kézirattár Ab. 151 c., III—IV. §!; Koller II. 16, 62: 1225-re datálva); 1252: eccl. S. Jacobi de *Yrug*, . . . fr. Ant. Prior eiusdem eccl-e, . . . v. *Yrug*, . . . mol. Eccl-e S. Marie (Dl. 368, HOKl. 24—6); Pet. sac. de *Irugh*, Leust. Sac. de *Iruh*, *Yrug*, (sac.) eccl-e de *Irug*, Leust. (sac.) de *Gyruk* (Vat. I/1. 264, 274, 285, 292, 313).

Ágostonrendi monostor. (ROMHÁNYI 70.) A Szent Jakabról elnevezett monostort Bertalan pécsi püspök (1219—47) alapította a remeték számára a Patacs mellett levő Ürög falu feletti hegyen. — Ma Pécs része a várostól Ny-ra. (GYÖRFFY 1: 399—401.)

Az *Ireg* hn. a m. *üreg* 'gödör; R. barlang' fn.-ből keletkezett. (FNESZ. *Iregszemcse*.)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére. Ennek oka lehet, hogy a monostor a falu fölötti hegyen épült, elzárva a falutól, az ágostonrendi remeték számára, mely rendnek elsődleges feladata az imádkozás, és az elzárkózás volt.

Vajas (Csongrád vármegye) *1237: abb. de *Woyos* (Dl. 217, W. VII. 39).

Monostor. A Vajas-ér mellett levő monostorral (*Botmonostor*, *Bodrogmonostor* vagy a Bács megyei *Szentgergely*) lehet azonos. 1237-ben egy forrás a vajasi apátot említi. —

Egy Vajas nevű falu Baracska mellett feküdt. (GYÖRFFY 1: 732.) Más feltevés szerint bencés apátság. Feltehetőleg a Tibold nem alapította még az Árpád-korban Szt. Margit tiszteletére. 1237-ben említik a vajasi apátot, aki az oklevélből következtethetően a bélai apáttal azonos. Lehetséges e szerint, hogy már a XII. században fennállt. Legkésőbb 1526-ban szűnt meg. (ROMHÁNYI 12.)

A Vajas-ér vízfolyásról kaphatta a nevét. A *Vajas(d)* víznevek a m. *vaj* fn.-ből képződtek. Mindezek olyan vízfolyásokra, állóvizekre vonatkozhattak, amelyeknek felszíne irizált, mert zsiradék úszott rajta. Az ilyen vizet nem itta a jószág. (FNESZ. *Vajasd.*)

A település helye, kiléte, neve nem tisztázott, nem egyértelmű, így további nyelvi vizsgálatra nem alkalmas.

Váradelőhegy (Bihar vármegye) Obituarium O. Praem. [saec. XII.]: Drogonis abb-is *S. Stephani* in Hungaria, — Tobias abb-is ≈ ; [saec. XII—XIII.]: Batae abb-is ≈, — And — e abb-is ≈, — Jonae abb-is ≈ *S. Stephani prothomr-is* in Hungaria; 1214/307: Jonam canonicum *S. Stephani Varadiensis* in Hungaria (Művtört. Ért. 1957. 234); +1214/334: silva B. *Prothomr-is Stephani* (Leleszi k. m. lt. 1, F. VII/5. 210); 1234/550: eccl. *S. Prothomr-is* de territorio *Varadiensis* (Uo. 131 § 301. 1.); 1307: t. Hernuk *S. Stephani de promontorio Waradiensis* (Sopron vm. I. 68); 1308/355: per fratrem Laur-um de *S. Stephano* (Z. II. 604); ≈ *B. Stephani de promontorio Waradiensis* (Vat. I/1. 85).

Premontrei kolostor, prépostság. II. István király (1116—31) alapította Szent István protomártír tiszteletére. Váradtól É-ra emelkedő előhegyen épült fel, közvetlenül Premontreből hozott szerzetesek laktak benne.

(GYÖRFFY 1: 688—689.) 1494-ben II. Ulászló először a kartauziaknak akarta adni, majd még ugyanebben az évben végül a pálosok kezére került. Az ő kolostoruként működött 1560-ig. (ROMHÁNYI 71.)

A m. R. *Várad* 'udvarhely; kis vár, erősség' fn. (FNESZ. *Várad.*) és a m. *előhegy* 'valamely hegycsoport előre nyúló, alacsonyabb tagja' fn. (FNESZ. *Előhegy.*) összetételével jött létre, és eredetileg magát a Várad melletti hegyormot jelölte, amelyen az apátsági monostor állt. A *Szentistván* névváltozat azzal kapcsolatos, hogy a monostort Szent István protomártír tiszteletére emelték. (FNESZ. *Szentistván.*)

A helynév névadója Szent István protomártír, az apostoloktól választott hét első diakónus egyike, akit Jeruzsálem városkapuja közelében Kr. u. 34-ben halálra köveztek. Szent Istvánprotomártírnak számottevő kultusza volt a középkori Magyarországon. (MEZŐ 1996: 92—92.)

A település végleges nevében nincs utalás a monostor jelenlétére.

Zebegény (Baranya vármegye) 1215/271: t. abb-is de *Zubugun* (Veszp. k. o. lt. O/223); 1278: t. mon-i de *Zebeguen* (Dl. 76 157, Z. I. 40); 1346: Grisogono abb-e mon-i B. Mychaelis archangeli de *Zebegen* (Z. II. 186).

Bencés apátság. Szent Mihály tiszteletére szentelt monostor. 1278 előtt létesült. 1483-ban említik utoljára. — Ma kzs. Mohácstól ÉNy-ra fekszik. (GYÖRFFY 1: 408.)

A helynév pusztasz. -ből keletkezett magyar névadással. Előzménye a m. R. *Zebegneu* szn. szláv eredetű. A magyarban a *Zebegnyő* szn.-ből azért alakulhatott *Zebegény*, mert a végződését kicsinyítő képzőnek foghatták fel, és elhagyhatták. (FNESZ. *Szebény.*)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére. Ennek oka abban keresendő, hogy a település időben korábban jött létre, Györffy adatai között 1215-ben már szerepel *Zebe-gény Zebegun* néven. Ekkor a monostorról még nincs adat.

Zenta (Csongrád vármegye)
1216/XVIII: mon. de *Zentha* (D1. 72 374, magyar ford: F. VII/3. 19);
1264/291/389: pisc-m ... Chechtow ...
portui *Zynta* adiacentem (Str. I. 504).
(GYÖRFFY 1: 732)

Talán bencés apátság. Talán a Haraszt nem monostora. (ROMHÁNYI 75.)
1216-ban már bizonyosan létezett, hiszen Saul ispán felesége 1216-ban a csanádi vár alól kivett földet a zentai monostornak adományozta. Figyelemre méltó, hogy az É felől szomszédos Csecstó 1224-i határjárásaában Zentáról nem tesznek említést, viszont Csecstó D-i határosa ekkor Salamon faluja, ahol 1237-en monostor is állt. Ennek alapján valószínű, hogy Salamonmonostora a zentai monostorral azonos. — Szegedtől D-re feküdt. (GYÖRFFY 1: 732.)

A m. N. *Szēnta* és a magyarból átvett szb.-hv. *Sēnta* azt bizonyítja, hogy a név eredetileg *sz*-el kezdődött. Pusztá szn.-ből keletkezett magyar névadással. Lehet, hogy a m. *szem* fn.-ből *-ta* képzőbokkal szn. lépződött, s ebből lett a hn. Más magyarázat szerint a hn. alapjául szolgáló szn.-ben a *szent* mn. Rejlik. Vö. 1237—40: *Scente* szn. Ennek tkp. értelme 'jám-bor, vallásos, szent életű'. (FNESZ. *Zenta*.)

A település nevében nincs utalás a monostor meglétére.

V. Összegzés

Szakedolgozatom és gyűjtőmunkám célja az volt, hogy felkutassam a 14. századig a magyarországi monostorok, kolostorok neveit, és ezeket vizsgálva megtudjam azt, hogyan hatottak a településnevekre, amelyeken és amelyek mellett létrejöttek. Már az adatok gyűjtése során észrevehető volt, hogy két nagyobb csoportra lehet elkülöníteni a helyneveket: egyrészt olyan nevekre, melyekben nem jelenik meg semmilyen formában sem a kolostorra, monostorra való utalás, tehát a monostor neve nem hatott a település nevére, másrészt pedig amelyekben valamilyen kölcsönhatás figyelhető meg a település neve és a monostor, kolostor neve között. Ezután következett a névanyag tüzetesebb vizsgálata. A szócikkek leírásánál a névben bekövetkezett változásokat igyekeztem megragadni, ezután következett a kolostorokra, monostorokra vonatkozó legfontosabb adatok közlése. Majd a helynév etimológiai elemzését végeztem el.

Fontos mozzanat volt, hogy meghatározzam a kolostor, monostor alapításának időpontját, és ezt összevessem a település létrejöttének idejével, hiszen nagyban befolyásolja a névváltozást az, hogy melyiket alapították korábban. Általában, ahol a település a korábbi (és ez a gyakoribb), ott nagyobb számban marad változatlan a helynév. A folyóvízről elnevezett települések esetében, minden általam vizsgált esetben is változatlan marad a helynév (pl. *Bizere*, *Boldva*, *Beszterce*). Ez arra utal, hogy a folyó fontos szerepet töltött be a település lakóinak életében.

A kolostor, monostor rendi hovatartozását is feltüntettem, ahol biztos adat volt rá. Ezt azért tartottam fontosnak, mert a rendi hovatartozás meghatározta a kolostor területi elhelyezkedését, a település életében betöltött szerepét. Így pl. az ágostonos rend a falutól távol építette fel a kolostorait, és nem vett részt a település életében, hiszen legfontosabb feladatuk az imádkozás, és az elzárkózás volt. Így valószínűleg nem töltöttek be fontos szerepet a település életében, és ebből adódóan nincs utalás a helynévben a kolostor meglétére (pl. *Munkád*). Ahol az adatok megengedték, ott feltüntettem az alapító személyét is. Az általam vizsgált monostorok, kolostorok vagy királyi alapításúak, vagy valamely kegyúr, nemzetség alapította őket, esetleg valamely püspök alapításai.

A helyneveket etimológiájuk szerint is vizsgáltam, erre azért volt szükség, mert az etimológia igen gyakran összefüggésbe hozható a monostoros hely nevével. Így pl. *Martonos* hn. etimológiai vizsgálatánál kiderül, hogy a hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással, az alapjául szolgáló személynév pedig a *Márton* szn. származéka. A templomot pedig (és valószínűsíthetőleg a monostort is) Szt. Márton tiszteletére emelték. Így a helynévben a patrocíniumot kell látnunk, habár első megközelítésben ez nem feltétlenül volt egyértelmű. Ahol patrocíniumból alakult a település neve, ott közöltem az adott szentről a legfontosabb adatokat is.

A helyneveket, annak megfelelően, hogy a település nevére milyen hatással volt a monostor neve, típusokba soroltam.

1. Az első típusba azok a helynevek tartoznak, melynél a település és a monostor megnevezése elkülönül egymástól. Úgy tűnik, hogy ezeknél az eseteknél a monostort és a települést külön néven említik, azaz nem váltak kölcsönösen egymás jelölőivé. Ebbe a típusba tartozik adataim szerint a legtöbb helynév: *Jászó(Torna), Kassa, Mislye, Németi, Széplak, Bulcs, Eperjes, Gyelid, Kalodva, Lekér, Bács, Báka, Bizere, Derzs, Szolnok, Bátor, Beszterce, Brassó, Csót, Gerla, Csanádvár, Egresd, Rahonca, Szőreg, Tömpös, Dorozsma, Szeged, Adorján, Bodrog, Vajas, Salamon, Zenta, Boldva, Dédeskő, Győr, Kács, Kaza, Tapolca, Bajcs, Kőszeg, Patacs, Pécs, Pécsvárad, Bél?, Ürög, Zebegény, Gyán, Jofa, Pályi, Váradelőhegy.*

2. Második típusnak vettem azokat a neveket, melyek esetében a monostor a település nevévé lesz. Itt két altípust tudtam megkülönböztetni:

a) épületnévből lesz a településnév: *Ajtonymonostora, Ellésmonostora, Pálmonostora, Pordánymonostora, Monostor* (Baranya vm.) *Monostor* 1. (Arad várm.), *Monostor* 2. (Arad vm.).

A személynév + *monostor* összetételű helyneveknél a név először a kolostort jelölhette csupán, azután vált metonimiával a település nevévé is. Ezek mind birtokos jelzős szerkezetek, a birtokos megnevezésével történő helynévalkotás nagyon gyakori helyneveink esetében.

Az *Ajtonymonostora* hn. az *Ajtony* személynév és birtokos személyraggal ellátott *monostor* fn. (épületnév) összetétele. Első adat róla egy 1315-i keltezésű, melyben a helynév összetett alakban *Ahtonmonustura* ~ *Ahton Monustura*–ként jelenik meg.

Az *Ellésmonostora* hn. *Ellés* előtagja pusztá személynévből keletkezett magyar névadással, utótagja a birtokos személyraggal ellátott *monostor* fn. (épületnév). A helynév első előfordulásakor már ezt az összetett alakot látjuk: 1306: *Elleusmonustura*.

A *Pálmonostora* hn. esetében az előtag személynév, az utótag pedig a birtokos személyraggal ellátott *monostor* fn. (épületnév) A helynév első előfordulásakor már az összetett alakot látjuk: [1258—70] > 349: p. *Palmonustora*.

A *Pordánymonostora* hn. előtagja pusztá személynévből keletkezett magyar névadással, utótagja a birtokos személyraggal ellátott *monostor* fn. (épületnév). A típus első előfordulása: +1247/+247/+284//572: sess. in *Pradanmunustura*. Mely egyben a hn. legelső előfordulása is.

A *Monostor* alakú nevek esetében pedig csak az épület megnevezése vált a település nevévé.

b, patrocíniumból lesz a településnév: *Mindszent, Garamszentbenedek, Keresztúr* ~ *Szentkereszt, Mindszent, Martonos, Okrimindszent, Szentgergely, Szentimre, Szenjános, Szentjobb, Szentlászló, Szentpétermonostor, Szenttrinitás*. A patrocínium minden esetben az a szent, akinek a monostort ajánlották, s akiről elnevezték.

Itt további alcsoportokat lehet elkülöníteni:

- *Keresztúr* ~ *Szentkereszt, Mindszent, Szentgergely, Szentimre, Szentjános, Szentjobb, Szentlászló, Szenttrinitás,*

Ezekben a patrocínium önmagában, metonimikus úton vált a monostor, majd azt követően a település nevévé. A *Szentjobb* helynév nem konkrétan a szentet, védelmezőjét Szent István nevezi, hanem magát Szent István épségben megmaradt jobb kezét, a Szent Jobbot, melynek őrzését végezte a kolostor.

- *Martonos*

A *Martonos* hn. pusztá személynévből alakult magyar névadással, az alapjául szolgáló *Márton* szn. a templom (és valószínűleg a monostor) védőszentjére, patrocíniumára utal. Ez a típus olyan, mint a fönti típus, eltérő viszont abban, hogy a *Szent* jelző eltűnt előle, és képzőt kapott a végén.

- *Szentpétermonostor*

A patrocínium a *monostor* utótaggal alkotott összetételt, s ez lett a monostor, majd később a település neve is.

- *Garamszentbenedek, Okrimindszent*

Ebbe a típusba tartozó helyneveknél a patrocíniumi eredetű településnév már akár a létrejöttékor, akár később a mellette elfolyó víz nevével, mint jelzővel bővült.

Garamszentbenedek hn. esetében az patrocíniumnév a *Garam*- előtaghoz járul, mely a monostor mellett fekvő folyóra utal, ehhez hasonlóan az *Okrimindszent* helynévnél, a patrocíniumhoz előtagként járul az *Okri*- előtag, az *Okor* folyóra való utalás.

A patrocíniumi eredetű helynevek még csak az Árpád-kor második felében kezdenek meghonosodni (MEZŐ 1996: 34), addig előfordulhatnak helynévváltozatok.

3. Harmadik típusnak vettem azokat a neveket, amelyekben kimutatható egy eredeti településnév megléte, ehhez a helynévhez a kolostor, monostor megalakulása után utólag hozzákapcsolódott az épületnév, a *monostora* elnevezés: *Gáborjánmonostora*, *Hodos(d)monostora*, *Szerepmonostora*, *Oroszlánosmonostora*, *Pétermonostora*, *Szermonostora*, *Botmonostora*, *Gétmonostora*, *Kőrösmonostora*, *Almásmonostora*, *Ugramonostora*, *Monostorosábrány*. Az ide tartozó helyneveknek kivétel nélkül ismer volt az elsődleges helyneve, és biztosan tudjuk, hogy a – *monostora* utótag utólag kapcsolódott hozzá. A *Monostorosábrány* helynév kivételt képez alakját tekintve, hiszen előtagként járul hozzá az épület megnevezése, a *monostoros* előtag.

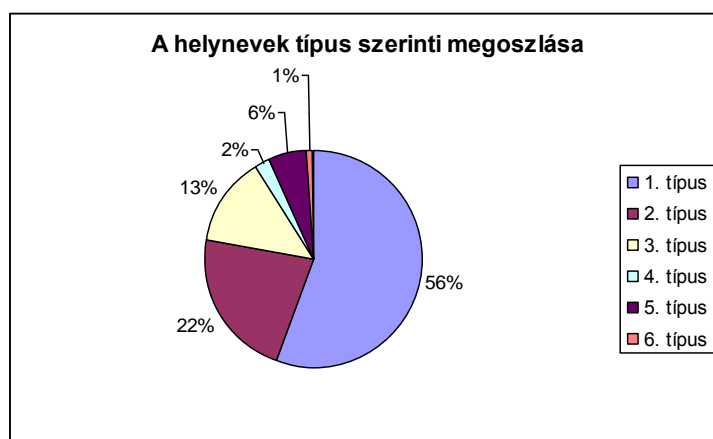
4. Negyedik típusnak tekintetem azokat a helyneveket, ahol a monostor neve nem a település nevévé válik, hanem egy ott lévő hely nevévé, amely utalhat metonimikusan a monostor lakóira, vagy csak az épületnév megnevezése. Ilyen név szerepel az egykori *Bereg*, *Gerla* településen. *Bereg* településen a kolostor helyét később *Remetének* nevezik, mely metonimikusan a monostor lakóira utal. *Gerla* településen a *Monostorere* hn. őrzi a monostor emlékét, a monostor a *Monostorere* és egy csatorna által határolt szigeten feküdt.

5. Ötödik típusba tartoznak azok a helynevek, melyek bizonytalanok. Az adatokból nem dönthető el biztosan hogy kialakult-e a névnek a monostorra utaló névváltozata: *Kemecse(monostora)*, *Kenéz(monostora)*, *Tárnok(monostor)*,

Százd(monostora), Bátor(monostora). Az összes előbb felsorolt helynév esetében az adatok között találunk monostorra utaló alakot a helynév említésekor, pl. *Kemecse(monostora)*: mon. *Kemeche*, alakot találunk, mely esetleg egy *Kemecsemonostora* formájú alaknak a fordítása is lehet. *Kenéz(monostora)*: mon. *Kenez*, *Tárnok(monostor)*: 1271/360: mon. *Tarnuk*, *Százd(monostora)*: 1267: mon. *de Zazty*. Az ilyen neveket GYÖRFFY GYÖRGY általában *monostor* utótaggal felveszi munkájába.

6. Hatodik típusnak vettem azt a helynevet, melyre a monostor kétféleképpen is hatott: egyrészt a településnévhez utótagként járult az épület megnevezése, másrészt az épület megnevezése a *monostor* -s képzős *monostoros* alakja megkülönböztetői jelzői szerepben került a helynév elé: *Kanizsamonostora* ~ *Monostoroskanizsa*.

Összefoglalásként megállapítható, hogy habár a legtöbb adat a monostor és a helynév elkülönülését mutatja, vannak olyan helynevek (nem is kevés), ahol a monostor, kolostor nevek hatottak a települések megnevezésére, kölcsönösen hatottak egymásra, nem is azonos módon. Ezek a típusok láthatóan nem véletlenszerűek, hanem – a fenti szisztematikus bemutatásuk is talán ezt bizonyítja – határozott rendszert alkotnak. Az alábbi diagram az egyes típusok arányait szemlélteti.

A monostorok neveinek és a településneveknek a kölcsönhatását érdemes lenne az általam vizsgált területen kívül, az egész középkori Magyarország területére vonatkozóan feltárni, hiszen a helységnevekben összegződnek azok a mondanivalók, melyek a lakosság és település életének viszonyrendszerét minden időben jellemzik.

VI. Irodalomjegyzék

- BALANYI GYÖRGY (1938), Szt. István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője. In: SERÉDI JUSZTINIÁN (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* Bp. (Reprint 1988.) 331–359.
- FNESZ. = KISS LAJOS (1988), *Földrajzi etimológiai szótára I–II*. Bp. 1998.
- GLATZ FERENC (2000), *A magyarok krónikája*. Magyar Könyvklub Officina Nova, Bp.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1963), *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I*. Bp.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999), Névrendszertani megjegyzések a patrocíniumi helységnevek történetéhez. *Névtani Értesítő* 21: 66–70.
- HOFFMANN ISTVÁN szerk. (2005), *Korai magyar helynévszótár. 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen.
- LÁZÁR ISTVÁN (1993), *Képes magyar történelem*. Magyar Könyvklub, Békéscsaba.
- KNIEZSA ISTVÁN (1943), Keletmagyarország helynevei In.: *Magyarok és románok. I*. Szerk.: DÉÉR JÓZSEF – GÁLDI LÁSZLÓ. Bp. 112–172.
- KOSZTA LÁSZLÓ (1988), A kereszténység kezdetei és az egyházi szervezés Magyarországon. In: KRISTÓ GYULA (szerk.): *Az államalapító*. Bp. 153–208.
- KOSZTA LÁSZLÓ (1996), *A keresztény egyházszerkezet kialakulása*. In: KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC (szerk.): *Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéből*. Szeged. 105–115.
- KOSZTA LÁSZLÓ (2000), Dél-, Délkelet–Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: KOLLÁR TIBOR (szerk.): *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Szeged. 41–80.
- KRISTÓ GYULA (2003), *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szeged.
- M. ARADI CSILLA (2007), *Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszerkezetének létrejötte és megszilárdulása*. Doktori (PHD) disszertáció, Bp.
- MÁLYUSZ ELEMÉR (2007), *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp.
- MEZŐ ANDRÁS (1996), *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Bp.

- MEZŐ ANDRÁS (1997), Az „egyházi” helységneveink típusai *MNyTK.* 209. sz. 244–249.
- MIHÁLYI ERNŐ (1938), Szent István monostorai. In: SERÉDI JUSZTINIÁN (szerk.): *Szent István Emlékkönyv.* Bp. 205–206.
- MIKESY Sándor (1967), A „vallási” helynevekről. *MNy.* 63: 474–476.
- MORAVCSIK GYULA (1938) Görög nyelvű monostorok Sz. István korában. In: SERÉDI JUSZTINIÁN (szerk.): *Szent István Emlékkönyv.* Bp. 387–422.
- PÓCZOS RITA (2001), *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen.
- PÜSPÖKI NAGY PÉTER (1988), Szent István egyházszerkezete. Előzmények kánonjogi háttere. In: GLATZ FERENC – KARDOS JÓZSEF (szerk.): *Szent István és kora.* Bp. 59–90.
- RÁCZ ANITA (2001), *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti–etimológiai szótára.* Debrecen.
- ROMHÁNYI F. BEATRIX (2000), *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.* Bp.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ (1976), A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása In: *Történelmi Szemle* 145–155.

Internetes források:

Pannonhalmi bencés főapátság honlapja

<http://www.bences.hu/static/lev1/phtort.htm>

Pannonhalmi bencés főapátság honlapja pannonhalmi alapítólevél szövege:

<http://www.niif.hu/rendezvenyek/networkshop/99/cdrom/eloadas/134/szcim/okl09.ht>

Árpádkori történelem:, pannonhalmi bencés főapátság:

<http://www.niif.hu/rendezvenyek/networkshop/99/cdrom/eloadas/134/cimszo/c21.htm>

[m](#)

